کلام بلبل

رئیس شمس‌الدین "بلبل" مرحوم

ڪلام بلبل

(مرحوم رئيس شمس الدّين 'بلبل' جو ڪلام)

مرتب

غلام محمد "گرامي"

سنڌي ادبي بورڊ

ڄامشورو - حيدرآباد سنڌ

پاڪستان

۱۹۸۳ع

چاپو پهريون ١٩٦٩ع تعداد ١٠٠٠

چاپو ٻيون ١٩٨٢ع تعداد ٢٠٠٠

[سنڌي ادبي بورڊ جا سڀ حق ۽ واسطا قائم]

[redacted]

Rs [redacted]-00

ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال،

سنڌ يونيورسٽي، نيو ڪئمپس، ڄامشورو.

ٽپال جي ايڊريس:

جي. پي. او. پوسٽ باڪس نمبر ١٢، حيدرآباد سنڌ.

هيءَ ڪتاب، سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس، تلڪ چاڙهي، حيدرآباد سنڌ ۾ مئنيجر ميان الله بچائي يوسف زئي ڇپيو، ۽ مسٽر غلام رباني آگري، سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ان کي ڇپائي پڌرو ڪيو.

فهرست

ناشر طرفان ۾ اکر — ڊاڪٽر سيّد اسدالله شاه حسيني
ٻه لفظ — غلام محمّد 'گرامي' ١-٢
ديباچو — مرحوم رئيس ضياءالدين . ايس. بلبل ٣-١٥
مقدمو — غلام محمّد 'گرامي' ١٦-٣٦
تقريظ — مرحوم حافظ عبدالله "بسمل" تکڙائي ٣٧-٤١

متن

پهريون ڪريما (تضمين بر غزل حافظ عليه الرحمت) ٤٥-٤٦
نيچرل ڪريما ٤٦-٥٢
رحيما: تمهيد، در نعت حضرت نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم — در بيان صرف اوقات — در بيان سخاوت — در بيان بخل — در بيان تواضع — در بيان تڪبر — در بيان علم — در بيان جهل — در بيان عدل — در بيان ظلم — در بيان قناعت — در بيان حرص — در بيان طاعت — در بيان پرهيزگاري — در بيان عصيان — در بيان شيطان — در بيان مستي ۽ شراب — در بيان وفا — در بيان شڪر — در بيان صبر — در بيان راستي — در بيان دروغ — در بيان گردشِ افلاڪ — در بيان تڪيه ڪلام — در بيان اهلِ جهان — در بيان دلبستگي دوران — خاتم ڪتاب ٥٥-٩٩

متفرقات

حمد و مناجات: توحيد — حمد — جلوهٔ قدرت — ذات الاهي — تون آن — حمد — ياد الله ڪر ١٠٢-١٠٩

نعت سرور ِ ڪائنات؛ شاهه رسالت - عشق ِ محمد -
رسول الله - جلوهٔ مصطفائي - رحمة اللعالمين - شاه رسالت -
تمنائي دل - مولود شريف - خاتم النبيين - غزل نعتيه
(فارسي) - ديدار مدينه (اردو) - قصيده تضمين بر قصيده
عربي در نعت حضور سرور ڪائنات - خاتون جنت
(سرائڪي) ١٢٢-١١٠

اصلاحي شعر و شاعري: جذبات عرفاني - سير و سياحت -
آفتاب عالمتاب - رات - احساس ِ ملت - فنا - خطاب به دل -
تجارت - جماعت هندي - مسلمان - گرمي - يتيمن لئه امداد ١٣٦-١٢٢

مزاحيه شاعري: نئون زمانو - نئين تعليم - ڪاري جو قول -
گوري جو جواب - حال زار زميندارن - گشت جي
مصيبت - ڪارن جي ڪارگذاري - وقت حال ِ نئون
سال - پوليس ١٤٣-١٢٧

قصيدا: خانبهادر حسن علي آفندي - خانبهادر سيد
الهندو شاه - سردار محمد يعقوب - خانبهادر سردار
محمد ابراهيم خان - سر آغا خان ١٤٩-١٤٤

تاريخي مادا ۽ قطعا: تاريخ وصال پير عبدالحليم جان
سرهندي - تاريخ بنا و اتمام مسجد شريف شهر نصير آباد -
تاريخ وصال مولوي ميان محمد صاحب هالائي -
تاريخ وفات سيد ميان قائم شاهه جهالڪارا - تاريخ وفات
وڏيرو امام بخش خان ٽيپو - تاريخ انتقال شيخ صادق علي -
تاريخ انتقال مرزا ڪلب علي بيگ - تاريخ وصال
پير خواجه نظام الدين نقشبندي پاٽ شريف - تاريخ
وفات پير سيد ميان ناصرالدين شاه دودائي - تاريخ
اول در تقريب سال ِ نو اخبار "آفتاب" سنڌ - ١٦٣-١٥٢

ناشر طرفان په اکر

مرحوم شمس‌الدين 'بلبل' جي ڪلام جو پيو مجموعو "ڪلام بلبل" پڙهندڙن جي خدمت ۾ پيش ڪجي ٿو. هن مجموعي تي مولانا غلام محمد 'گرامي' کان علاوه مرحوم ضياءُالدين 'بلبل' ۽ مرحوم حافظ عبدالله 'بسمل'، 'بلبل' متعلق ڪافي معلومات افزا سواد پيش ڪيو آهي.

"ڪلام بلبل" ۾ 'بلبل' جي لعتيه ڪلام کان سواءِ اهو ڪلام ۾ آندو ويو آهي، جنهن ۾ هن پنهنجي مخصوص مزاحيہ ۽ طنزيہ انداز ۾ زندگيءَ جي هر شعبي ۾ پيدا ٿيل عيبن جي نشاندهي ڪئي آهي. سندس ظرافت ۽ شوخيءَ جو مقصد فقط تفريح طبع يا اجائي پاوه گوئي ڪانهي، بلڪ قوم جي معاشي ۽ معاشرتي زندگيءَ کي بهترين روش تي هلائڻ جي هڪ سهڻي ڪوشش آهي.

جيئن اڳي عرض ڪري چڪا آهيون ته 'بلبل' پنهنجي فن جو امام آهي ۽ سندس پايي جو انهيءَ مخصوص فن ۾ اجا ڪو شاعر پيدا ڪونہ ٿيو آهي. افسوس آهي جو سندس ڪيترو ڪلام هٿ نہ اچي سگهيو آهي؛ جيڪي ڪجهہ ملي سگهيو آهي، اهو بهرحال 'بلبل' جي فن ۽ فڪر کي سمجهڻ لاءِ ڪافي آهي. "ڪلام بلبل" اسان جي پڙهندڙن لاءِ هڪ نئون لياپو پيش ڪري ٿو ۽ اميد تہ ان جو مطالعو مفيد ثابت ٿيندو.

(ڊاڪٽر اسدالله شاه حسيني)
اعزازي سيڪريٽري
سنڌي ادبي بورڊ

حيدرآباد، سنڌ
٢٣- جولاءِ ١٩٦٩ع

شڪريو

مرتّب، ڊاڪٽر سيد اسدالله شاهه "بيخود" حسيني، اعزازي سيڪريٽري، سنڌي ادبي بورڊ جو شڪرگذار آهي، جنهن جي علمي مشورن هن تاليف کي فني ۽ علمي معيار تي پهچايو آهي. — غ. م. گ.

ٻه لفظ

’ديوان بلبل‘ جي اصلاح ۽ ترتيب کان پوءِ، ’ڪلام بلبل‘ جي ترتيب جو ڪم هٿ ۾ ڪنيو ويو. ان سلسلي ۾، مرحوم رئيس ضياءالدين صاحب ايس ’بلبل‘، هن ’ڪلام بلبل‘ جي تڪميل تي مسرت ۽ اطمينان جو اظهار ڪيو، ۽ ’ديوان بلبل‘ وانگر، ديباچو لکيو، جو نهايت معلومات افزا آهي.

’ديوان بلبل‘ جي پراڻي ڇاپي ۾، ”ڪريما ليچرل“ آيل آهي، جا سمون اتاهون ڊار ڪري، ’ڪلام بلبل‘ ۾ آندي آهي، ان طرح ’ديوان بلبل‘ مان، حضرت خسرو رحه جي غزل تي تضمين ٻه هن مجموعي ۾ آندي وئي آهي، ڇالاءِ ته خسرو جو ’لعتيه غزل‘ آهي. جنهن ڪي هت تضمين سميت شان رسالت جي عنوان هيٺ درج ڪيو ويو آهي. ان تصرف کي مرحوم رئيس ضياءالدين ايس. ’بلبل‘ ٻه قبول ڪيو آهي.

ان طرح ”پليڪي ڪريما“ جي بوسيده ورقن تان فقط هڪ غزل ۽ ٻه-چار شعر ١٩٠٥ع جي مطبوعه نسخي، جو ڪيرم خورده هو، تان اتاري سگهيا آهيون. افسوس اهو آهي جو ڪوشش جي باوجود، ’پليڪي ڪريما‘ جو ڪو صحيح ۽ سالم نسخو نه ملي سگهيو آهي. اميد ته ملڻ تي ٻئي ڇاپي ۾ اضافو ڪيو ويندو.

ان طرح ’رحيما‘ ۽ ’ڪريما ليچرل‘ مڪمل، ۽ ’پليڪي ڪريما‘ مان انتخاب هڪ هنڌ آيل آهن.

ان کان پوءِ، ’بلبل‘ مرحوم جي اخلاقي، اصلاحي، قومي ۽ ديني ڪلام جو انتخاب پيش ڪيل آهي. جن ۾ ڪجهه مزاحيه اشعار ٻه اچي وڃن ٿا. جيئن: حمد و مناجات، نعت سرور ڪائنات (سنڌي، اردو، فارسي، عربي)، خاتون جنت، (سرائڪي).

ان طرح اصلاحي شاعريءَ ۾، جذبات عرفاني، سير و سياحت، آفتاب عالمتاب، تجارت، جماعت بندي، احساس ملت، فنا، رات، مسلمان، منتخب ڪلام آهي.

مزاحيه ڪلام ۾ نئون زمانو، نئين تعليم، حال زار زميندارن، گشت جي مصيبت، ڪارن جي ڪارگذاري، نئون سال پوليس جي تلبيس مزاحيه ۽ اصلاحي چيزون آهن.

قصيدن ۾، فارسي، اردو ۽ سنڌي قصيدا ڏنل آهن، جي ان وقت جي مشاهير لاءِ چيل آهن. هونءَ ته قصيدا تمام گهڻا آهن، پر هن مجموعي جي ضخامت جي لحاظ سان چند منتخب قصيدا ڏنا ويا آهن. آخر ۾ تاريخي مادا ۽ قطعا آهن، جي بزرگن جي وفات ۽ مسجدن جي تعميرات تي آهن.

’ڪلام بلبل‘ کي پوري غور سان درست ڪرڻ جي حتي‌المقدور ڪوشش ڪيل آهي، اميد ته ڪلام ۾ ڪي به فني معائب نظر نه ايندا، جي ڪاتبن جي دست درازيءَ ۽ تساهل جي پيداوار هئا.

جڏهن ته مرحوم رئيس ضياءالدين ايس. ’بلبل‘ جو ’ڪلام بلبل‘ تي لکيل ديباچو به نهايت جامع نظر آيو، ۽ ان سان گڏ سنڌ جي مشهور شاعر، حافظ عبدالله ’بسمل‘ ٽکڙائيءَ جي مختصر تقريظ پڻ ڏنل آهي، تنهنڪري، مون مختصر مقدمي لکڻ تي اڪتفا ڪئي آهي. اميد آهي ته اهل ذوق حضرات، ’ڪلام بلبل‘ کي قبوليت جو شرف بخشيندا. ان طرح جن بزرگن وٽ، مطبوع يا غير مطبوع ڪلام هجي، سي مهرباني ڪري اسان ڏانهن موڪليندا، جيئن ’ڪلام بلبل‘ جي ٻئي حصي ۾ اچي سگهجي.   والسّلام

— غلام محمد ”گرامي“
حيدرآباد سنڌ

ديباچو

ازقلم: رئيس ضياءالدين "ضيا" بن مرحوم رئيس شمس‌الدين 'بلبل'

'ديوانِ بلبل' جي مقدمي ۾، بلبل جي سيرت ۽ سوانح سان گڏ سندس فن تي به ڪافي بحث ڪيو اٿم. اميد ته ان جو مطالعو، 'بلبل' جي فن کي سمجهڻ جي سلسلي ۾ ڪافي ثابت ٿيندو.

'ديوان بلبل' کان علاوه 'بلبل' جي باقي ڪلام جي تيار ڪرڻ جي سلسلي ۾، جيڪي به ڇپيل ۽ اڻڇپيل چيزون، دستياب ٿي سگهيون، اهي نقل ڪرايون ويون. افسوس اهو آهي ته، سنڌ مان تمام ٿورن دوستن، 'بلبل' جي مواد متعلق امداد ڪئي آهي. ان مان ڪجهه حصي مان ڪجهه چيزون مختصر طرح سان ڇپائڻ جي ڪوشش به ڪيل آهي، پر سارو ڪلام اڃا يڪجا نه ٿيو آهي.

ان سلسلي ۾، جناب گرامي صاحب جي صلاح ۽ ترتيب تي آخرڪار اتفاق ڪرڻو پيو، جو هاڻ رحيما، ڪريما ليچرل، هليگي ڪريما جو انتخاب ۽ باقي اخلاقي، اصلاحي ۽ قومي ڪلام، 'ڪلام بلبل' جي عنوان تي جمع ڪيو اٿس. خيال هو ته هرهڪ حصو جدا لمولي ۾ آڻجي ها، پر باقي ڪلام جي ناياب هجڻ ۽ قلت محسوس ٿيڻ تي، جو ڪجهه به موجود ٿي سگهيو، ان کي 'ڪلام بلبل' ۾ آندو ويو آهي.

مرحوم 'بلبل' جي فن ۽ سندس ظريفاڻي، تنقيدي ۽ تخريبي پهلوءَ لاءِ هن کان اڳ سمجهاڻي ڏني چڪو آهيان، ته 'بلبل' جديد فيشن جي مضر اثرات جي ازالي لاءِ، ان قسم جو اسلوب پيدا ڪيو، جو سنڌي ادب ۾ جديد هو. جنهن جو اعتراف سڀني محقق اديبن ڪيو آهي.

'ڪلام بلبل' ۾ آيل سارو ڪلام، مفرقات کان سواءِ، ان تخريبي ۽ تنقيدي پهلوءَ تي آهي. رحيما، ڪريما، هليگي ڪريما وغيره.

ان حصي کي مطالع ڪرڻ سان 'بلبل' جي فن ۽ ان جي افاديت جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. جنهن سان مرحوم جو ڪلام معمور آهي.

ٻئي حصي ۾، اخلاقي ۽ اصلاحي ڪلام آهي، جنهن ۾ توحيد، رسالت، تصوف ۽ اخلاق کان سواءِ، وقت جي قومي اڳواڻن لاءِ قصيدا ڏنل آهن. انهن قصيدن ۾، قوم ۽ اڳواڻن جي وچ ۾، باهمي تعاون ۽ محبت پيدا ڪرڻ مقصد آهي. اها قوم جا پنهنجن محسنن ۽ خادمن جا رڳا عيب جاچيندي رهندي، سا ترقي ڪري نه سگهندي. اهي قصيدا ڀڻ مارا هايا ويا آهن. انهن جي افاديت، مطالعي کان پوءِ محسوس ٿي سگهندي.

البت ڪلام ۾ موجوده جديد شاعريءَ جي مقابلي ۾، چند فني ۽ لغوي خاميون رهيل نظر اينديون، يا بحر ۽ وزن ۾ ڪٿي شڪستگي ۽ ناپختگي نظر ايندي يا ته حرفا لفظ ختم، فهم، وهم، صبر، قبر وغيره غلط ٻڌل نظر ايندا، جن کي به گهٽي ڀاڱي، محترم گرامي صاحب درست ڪيو آهي. ان کان سواءِ، ڪاتبن جي لغزش به اصل عبارت کي بگيڙيو هو، جنهن کي به جناب گرامي صاحب درست ڪيو آهي، سندس اها اصلاح قدر جي لائق آهي. ٻيو ته اهي ٿوريون گهڻيون خاميون ان زماني ۾ نظرانداز ڪندا آيا آهن. جيئن موجوده شاعر پنهنجي شاعريءَ کي باڪمال ڇئي رهيا آهن، تيئن آئينده اينڌڙ شعراء جي نظر ۾، سندن ڪلام ائين ئي نظر ايندو، جيئن اسان جي نظر ۾، اسان جي وڏن جو ڪلام آهي، جنهن ۾ لغت، قافيي، بحر، وزن، حرڪات، سڪنات وغيره جون خاميون نظر اچي رهيون آهن.

ان سلسلي ۾ هڪ جدا بحث لکڻ جو ارادو آهي، ان جي روشنيءَ ۾ "ڪلام بلبل" جي علمي، ادبي خوبين جو اندازو بخوبي لڳائي سگهندا.

قصيدن جي اهميت متعلق مون هن کان اڳ، 'ديوان بلبل' ۾ ڪافي لکيو آهي. منهنجو مطلب هي آهي ته، 'بلبل' پنهنجي زماني

جي بزرگن ۽ بابرڪت هستين جي چولو ڪري، الهن جي مدح ڪئي آهي، ۽ الهن جي علم، خدمت، ۽ ڪمال فضيلت کان قوم کي آگاهه ڪري، سندس دل ۾ عزت ۽ محبت جو بي پناهه جذبو پيدا ڪيو آهي. ان طرح سان ڪارلائل جي ”هيرو ورشپ“ جو بنياد سنڌي ادب ۾ 'بلبل' مرحوم ئي وڌو آهي، جو افسوس جو اڄڪلهه نه رهيو آهي.

اهو به عرض آهي ته ڪنهن ٻئي جي تعريف ڪرڻ وڏو فن آهي، انسان جي ڪمزوري هميشه خامين ۽ غلطين کي ڳولڻ لاءِ آماده رهندي آئي آهي، ۽ نڪته چيني ڪرڻ آسان ڪم آهي، پر عيبن کي ڇڏي، هنر ۽ خوبيءَ جي ساراهه ڪرڻ لاءِ دل جي وسعت ۽ دماغ جي طراوت گهرجي. ان طرح مدح ۽ لنبڙي خوشامد ۾ به فرق آهي. 'بلبل' ڪنهن جي به اجائي خوشامد نه ڪئي آهي. اڪو مالي منفعت لاءِ قصيدا لکيا اٿس. 'بلبل' جي فن جي افاديت جو اعتراف، هڪ طرف سنڌس همعصر عالمن ۽ فاضلن ڪيو آهي ته ٻئي طرف شاعرن ۽ اديبن پڻ تسليم ڪئي آهي، ان طرح سندس سوانح نگارن پڻ مفصل طرح سان تبصرا ۽ جائزا پيش ڪيا آهن، جي مطالع جي قابل آهن.

سنڌ جي مشهور عالم ۽ بزرگ خاندان جي هڪ رڪن، مخدوم ميان محمد نور صاحب ٽاٽائي (مرحوم)، قاضي نورالدين صديقيءَ ميمبر سنڌ سروس ڪميشن جي والد، مرحوم 'بلبل' جي ڪلام ۽ فن تي، هڪ مفصل جائزو، آفتاب ٢٥ اپريل ١٩٠٨ع ۾ شايع ڪرايو هو. ان جو هڪ مختصر اقتباس پيش ڪجي ٿو. فرمائي ٿو:

”جيئن نالي فيلسوف جانسن، اسڪاٽ، ۽ ٻين يورپ جي مشهور شخصيتن پنهنجن ناولن ۾ فلسفي ۽ حڪمت کي جاءِ ڏيئي، پنهنجي قوم ۾، جا فيشن جي دلداده ٿي چڪي هئي، هڪ وڏو انقلاب ۽ سدارو آندو، تيئن 'بلبل' جي ظرافتي مقالن، تصنيفن ۽ مزاحيه شعرن، جيڪو اخلاقي اثر پيدا ڪيو،

سو قوم جي سڌارڻ ۾ اسان جي ڏکين تقريرن، تحريرن ۽ مضمونن ڪڏهن نہ ڪيو آهي. جيستائين مصنف عوام جي دلين جي لاڙي کي جاچي، انهن جي مزاج مطابق نہ لکندا، تيستائين سندن تصنيفون گهربل اثر پيدا نہ ڪنديون.
مشهور شاعر شيڪسپيئر جي سر جو سهرو، جيڪڏهن سنڌ ۾ ڪنهن تي سونهي ٿو تہ اهو اسان جي فخر قوم 'بلبل' جي سر تي سونهي ٿو."

'بلبل' جي فن ۽ ڪلام جا شائق، اڄ تائين 'بلبل' جي تاليفات کي ساهہ سان سانڍيو ٿا اچن. ڪيترا اهڙا اهل ذوق بہ موجود آهن، جن کي 'بلبل' جي نظم ۽ نثر جا ڪيئي ڪتاب اصل بر زبان ياد آهن، جن سان ڪافي مشهور ڪتاب، جناب گرامي صاحب پنهنجي اوڻن سان ايڊٽ ڪيا آهن.

مون هت 'بلبل' جي فن لاءِ چند اشارا ڏنا آهن. اميد آهي تہ نظر وارا پارکو، ان مان ئي اندازو لڳائي سگهندا تہ 'بلبل' جي فن جي اڄ بہ ڪيتري نہ ضرورت آهي!

هن سلسلي ۾، ٻين عالمن جا مختصر رايا پيش ڪرڻ ڪافي ٿو سمجهان، جن سان مرحوم خانبهادر محمد صديق ميمڻ، مرحوم واصف صاحب، مرحوم حاجي محمود 'خادم' صاحب، مرحوم حافظ 'بسمل' ٽکڙائي، جناب پير حسام الدين راشدي صاحب، محترم مولائي شيدائي، جناب سيد علي اڪبر شاهہ صاحب، ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم صاحب 'خليل'، مرحوم مولانا حڪيم فتح محمد صاحب سيوهاڻي، مرحوم 'مخلص' صاحب، مرحوم مرتضائي نئنوي، مرحوم حڪيم اور محمد نظاماڻي 'نورل' ۽ مرحوم جمعو خان 'غريب' قابل ذڪر آهن.

مرحوم 'بلبل' جي فن کي هر ڪنهن نقاد ۽ صاحبِ فن تسليم ڪيو آهي، ۽ داد ۽ تحسين ڏيڻ کان سواءِ رهي نہ سگهيو آهي.

مرحوم خانبهادر محمد صديق ميمڻ لکيو آهي:

”ظرافت ۽ مذاقيه ڪلام جي ڪري ’بلبل‘ پنهنجن همعصر، خواهہ پيشين شاعرن کان گوءِ کڻي چڪو آهي، سارو مذاقيه ڪلام ناصحانو ڪلام آهي.“ (تاريخ سنڌي ادب جلد ٤ ص ٥١٥)

مرحوم ’واصف‘ صاحب رقمطراز آهي:

”سرزمين سنڌ جي هڪ مشهور اديب، شاعر عجيب، ۽ اهل زبان مرحوم شمس الدين ’بلبل‘ جنهن جي اڳيان بلبل هزار داستان بہ گنگي ۽ طوطي خوش گفتار کي بہ عجز جو اقرار هجي... مرحوم ’بلبل‘ کي قسام ازل کان، ڪيتريون خوبيون قسمت ۾ آيون هيون، جيئن شعر و شاعري، فصاحت ۽ بلاغت، نثر نويسيءَ جي نزاڪت، ان سان گڏ ظرافت جي ضيافت، فن صحافت جي قابل قدر لياقت ۽ قابليت، الهن منڍلي خوبين ۾ مرحوم ’بلبل‘ پنهنجو مٽ پاڻ هو.“

’شعر و شاعري ۾ مرحوم ’بلبل‘ پنهنجي همعصر شاعرن جي نقش قدم تي هليو آهي. جيئن تہ دور جديد جي شاعرن وٽ جيڪا عروض وغيره جي پختگي ۽ پابندي آهي، اها مرحوم ’بلبل‘ ۽ ان جي همعصر شاعرن ۾ ذرا گهٽ آهي. جنهن جا مثال ڳولبا تہ گهڻي تعداد ۾ لڀي پوندا.

”درحقيقت هن ۾ مرحوم ’بلبل‘ جو ڪوبہ قصور ڪونهي، ڇو تہ سنڌس دور جي شاعرن جو اهو دستور ۽ طريقو منظور هو. ’تنهن هوندي بہ سندس ڪلام جي رواني، موج، دريا جي نشاني آهي، چوندي چوندي بحر پلٽيو وڃي!

نظم جي عزم کي ڇڏي، سندس نثر نويسيءَ کي ولبو تہ اتي بہ حيرت تي حيرت آهي. نثر جي لفاست ٿوڙي ان جي نزاڪت لاجواب آهي. جنهن جي حد نڪو حساب آهي.‘

’وري ظرافت جي چاشني چکجي، ته اهڙي لذت ٿي ونجي
جو گويا شيخ ڪباب ڪي بلا حجاب هضم ڪيو ويو.....!
ظرافت جي لياقت، ’بلبل‘ جي فطرت ۾ بلڪل ڪثرت سان ٿي
ڏسجي. فقري فقري ۾ اهڙو رنگ رچايو اٿس ۽ جملي جملي
۾ انهيءَ ڍنگ جو مچ مچايو اٿس. خليل صاحب جو هي
قول بلڪل صحيح آهي ته ”’بلبل‘ ڪان پوءِ اهڙي ظرافت
ڪنهن ڪي نصيب نه ٿي...“ باقي رهيو فن صحافت، ان جي
حڪايت ته ڪهڙي ڪجي! پنهنجي وقت جي اخبار نويسن ۾
’بلبل‘ پنهنجي نوع جو پاڻ مالڪ هو. حضرت خليل جيڪي
مثال ڏنا آهن، انهن ۾ هن بيمثال اخبارنويس جو شان بلڪل
بلند ۽ بالا آهي. رب تعاليٰ ان کي اها وڏي ذات ڏني
هئي، جنهن جي ڪهڙي بات ڪجي...“ (بلبل سنڌ ص...
مؤلف ڊاڪٽر خليل ص: هه، و، ز).

مرحوم ’بلبل‘ لاءِ ’مخلص‘ مرحوم فرمائي ٿو:

”’بلبل‘ مرحوم سنڌ جي مسلمانن ۾ پهريون اخبارنويس هو،
۽ پهريون شخص هو، جنهن ظرافت جي ميدان ۾ شاعري
ڪئي، ۽ اهوئي هڪ هو، جنهن پهريان پهريان صحيح معنيٰ
۾ ايڊيٽري ڪري ڏيکاري ۽ موجوده سليس، پُر اثر ۽
رنگين مضمون نويسيءَ جو سڪو ڄمايو.“
(ڪشڪول رسالو، از مخلص مرحوم)

سنڌ جي مشهور عالم دين، محقق ۽ مورخ، مولانا دين محمد صاحب،
’وفائي‘ مرحوم لکيو آهي:

’بلبل‘ جي لکڻي، ظرافت آميز ۽ پرمذاق هوندي هئي
جنهنڪري، هرهڪ ماڻهو، سندس مضمونن کي ڏاڍي شوق
۽ لطف سان پڙهندو هو.

هن سنڌي زبان ۾ تمام چڱو سدارو ڪيو ۽ لٿين رلنگ ۾ سنڌي لٽريچر ۾ اضافو ڪيائين. نظم توڙي نثر ۾ گهڻائي ڪتاب لکيائين... ديني تعليم لاءِ به ڪتابن جو سلسلو لکيو اٿس. سندس مطالعو تمام وسيع هو.

۱۹۰۷ع آل انڊيا ايجوڪيشنل ڪانفرنس ۾، فارسي زبان ۽ تعليم تي، جا ٻلبل تقرير ڪرڻ فرمائي، سا فصاحت ۽ بلاغت جو بهترين نمونو هئي، جنهن جو هندستان جي وڏن وڏن اڪابرن، نواب وقارالملڪ ٻارن داد ڏنو."

(الوحيد، "سنڌ آزاد" نمبر ص ص ۱٦٤-۱٦٥)

سنڌ جي مشهور اهل قلم ۽ عالم دين، حڪيم مولانا فتح محمد سيوهاڻي مرحوم، 'بلبل' جي فن جي تحسين هنن لفظن ۾ ڪئي آهي:

"اهو محترم شخص، سنڌ جو مشهور شاعر ۽ اهل قلم، رئيس شمس الدين 'بلبل' هو، جنهن جي شعر جو شهرو، سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ پهتل هو. سندس قلم جو زور ضرب المثل هو. مرحوم 'بلبل' "پرگو ۽ بديه گو" ظريف ۽ صاحبِ ذوق سليم شاعر هو. سندس قلم جون للڪارون، 'آفتاب' جي صفحن تي ڏسڻ جهڙيون هونديون هيون. ظرافت نگاريءَ جو تہ استاد هو. سندس ڪلام دلچسپ ۽ دلڪش هو."

(خود نوشت حيات، از حڪيم مرحوم)

هڪ قطعي ۾ هن طرح ٿا فرمائين:

شمس الدين 'بلبل' جو هے شيرين مقال،
سنده مين، شاعر هے، عالي مرتبہ،
پرچہءِ الحق هوا هے، اور بهي،
حضرتِ 'بلبل' کے اب زيرِ نگہ،
کهدو يون سال، تقرر، اے "صغير"،
روشن 'الحق' 'آفتابِ' دين سے وہ!

مرحوم حاجي محمود 'خادم' لاڙڪاڻوي لکي ٿو:

"منهنجي خيال موجب، هڪ اعليٰ مفڪر کي پرکڻ جون ٽي نشاليون آهن، هڪ تہ هن ڪا جدت آفريني ڪئي هجي، ٻيو تہ هن سوسائٽيءَ ۾ نئون روح ڦوڪيو هجي، ۽ لوان نجڻ ۾ پيدا ڪري، نيڪ اثر وڌو هجي. حقيقت جي ترجماني ڪري، ٻين جي شڪن ۽ شبهن کي دور ڪيو هجي، ٽيون تہ هن پيشنگوئيءَ جو مادو هجي، ۽ قوم خواهہ وقت جو پورو نبض شناس ثابت ٿيو هجي.

هنن مٿين ارڪانن تي 'بلبل' بلڪل پورو اتري ٿو.

هو پهريون آهي، جنهن ظرافتي نظم لکيو... هو پهريون آهي، جنهن ظرافت جي رنگ ۾، انگريزي تهذيب جي عيبن کان مسلمانن کي آگاهہ ڪيو... هو پهريون آهي، جنهن ظرافت جي رنگ ۾، حڪومت جي راشي آفيسرن، علماء ڪرام ۽ پيران عظام جي مخرب قوم ۽ اخلاق جي رياڪارانہ ڪاررواين تي تنقيد ڪئي... هو پهريون آهي، جنهن يورپ جي مخرب اخلاق فيشن جي تقليد ۽ برائين جي اصلاح بابت انگريزي خوالده نوجوانن تي طنز ڪري، ڪين ملڪي ۽ اسلامي تهذيب ڏي متوجهہ ڪيو... هو پهريون آهي، جنهن ظرافت جي پردي ۾، 'ڪريما' تي 'تضمين' لکي، پنهنجا اسلامي اصلاحي خيالات ظاهر ڪيا. هو پهريون آهي، جنهن ڪريما سعديءَ جي طرز تي، رحيما مثنوي، مذاقيہ ۽ اصلاحي رنگ ۾ لکي ڪئي. هو پهريون آهي، جنهن موجوده سليس نثر نويسيءَ جو رنگ اختيار ڪيو، جو خاص طرح اخباري دنيا لاءِ بلڪل ڪارائتو ثابت ٿيو... 'بلبل' جو اهو احسان ڪڏهن بہ نہ وسرندو، جنهن نہ رڳو اهو نمونو ايجاد ڪيو، بلڪ ان کي پنهنجي خداداد ذهانت ۽ قلمي طاقت سان نهايت

بلند مرتبي تي اهچايائين. هن ٻوئين راءِ ۾ 'بسمل' مرحوم سان 'مخلص' به شامل آهي.

"نوان استعارا، نيون تشبيهون، نيون تمثيلون، نيون ترڪيبون، نوان نڪتا، چست بندش، شوخ ادا، فصاحت، بلاغت ۽ نون مضمونن وغيره جهڙيون خالص فني خوبيون، سنڌي ادب ۾ اضافو ڪيائين ۽ ٻوليءَ جو ادبي پهلو روشن ڪيائين."

(اپريل ١٩٥١ع ڪراچي ريڊيو تان نشر ڪيل)

مرحوم حافظ عبدالله صاحب 'بسمل' ٽڪڙائي مرحوم لکيو آهي:

"'بلبل' مرحوم پهريون ئي اديب آهي، جنهن موجوده سليس نثرنويسيءَ جي طرز ايجاد ڪئي. درحقيقت مرحوم شمس العلماء مرزا قليچ بيگ صاحب هن طرز ۾ مرحوم 'بلبل' جو ئي مقلد آهي... سنڌ ايڊيٽريءَ ۾ جيڪي اخبارون شايع ٿيون، انهن ۾ سنڌ پرزور ۽ فصيح ۽ بليغ نثر نويسيءَ جو بي اختيار داد ڏيئو پوي ٿو. هن کان پوءِ سنڌ ۾ جيڪي به پرزور اخبار نويس ٿي گذريا آهن، جهڙو مسٽر عبدالوهاب ايڊيٽر 'مسافر' يا مرحوم شيخ محمد سليمان يا مرحوم 'مخلص'، سي سڀئي 'بلبل' جا خوشه چين ۽ مقلد آهن.

'هن ڳالهه کان ته هرگز انڪار ڪري نٿو سگهجي ته سنڌ ۾ ظريفانه شاعريءَ جو پهريون موجد، مرحوم 'بلبل' آهي. هن جو مخترع دماغ قومي اصلاح بابت جرات ۽ طاقت سان عجيب عجيب مضمون پيدا ڪرڻ لڳو.

'... سنڌ ظريفانه ڪلام مطالع ڪيو ته... واضح ٿيندو ته هن طرز ۾ سنڌ جا سڀئي ظريف شاعر، ونڊي مخلص تائين 'بلبل' جا متبع ۽ خوشه چين آهن.

'مرحوم 'بلبل' جو ظريفاڻو رنگ ۾، سنڌي نثر خواهه نظم ۾، ڪوئي ثاني نه آهي... زبان جي صفائيءَ ۽ فصاحت ۽ بلاغت

۽ ادائي مطلب ۾، 'بلبل' مرحوم جو مٽ ڪو ورلي پيدا ٿيندو.

'... البت ڪلام جي موزونيت جو گهڻو خيال نہ رکيو اٿس، جو ان وقت جي هر شاعر ۾ اها ڪمزوري نظر أئي ٿي.

'... ظرافتي نثر نويسيءَ جي ايجاد بہ سنڌ ۾ پهريائين 'بلبل' مرحوم ڪئي.'

(بلبل جا ادبي اوليات، بلبل لمبر، نئين زندگي ١٩٦٥ع)

پير حسام الدين صاحب راشدي، 'سنڌي ادب' ۾ رقمطراز آهي:

"مرحوم 'بلبل' پهريون شاعر شيرين بيان آهي، جنهن مولانا حاليءَ ۽ اڪبر الله آباديءَ جي اصلاحي ۽ ظريفانہ رنگ ۾ شاعري ڪئي." (سنڌي ادب، اردو)

محترم مولائي شيدائيءَ 'آفتاب' اخبار جي تاريخ لکندي، هڪ هنڌ لکيو آهي:

"مرحوم شمس الدين 'بلبل' آفتاب جو ايڊيٽر ٿيو، جو وقت جو جيد عالم ۽ نظم ۽ نثر ۾ يدطوليٰ رکندڙ اديب هو."

(آفتاب، سکر- نئين زندگي ١٩٦٥ع)

جناب سيد حاجي علي اڪبر شاهہ صاحب، (سابق ايم، ايل، اي سنڌ) لکي ٿو:

"'بلبل' پنهنجي پرزور ۽ رنگين مضمونن سان، ساريءَ سنڌ ۾ غلغلو پيدا ڪيو. جيڪي ماڻهو سندس سنڌيءَ جي رنگينيءَ کان غيرمانوس هئا، سي نهايت عجب ۽ حيرت ۾ پيا. هن اهڙي فصاحت ۽ بلاغت سان، صنعتون ۽ استعارا ڪم ۾ آندا، جنهن جي مطالع سان، خود اهل قلم بہ دنگ رهجي ويندا هئا. سنڌي زبان ۾ هن پنهنجيءَ رنگينيءَ ۽ ظرافت نگاريءَ سان جيڪا جدت پيدا ڪئي، سا ان ۾ اڳ نہ هئي، گويا ان فن ۾ ڪيس، سنڌي انشاء جو موجد چئي سگهجي ٿو."

(رسالو علمي دنيا، ڪراچي- اپريل ١٩٣٠ع)

ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم 'خليل' لکي ٿو:

""بلبل' مرحوم جي سخن سازيءَ تي غائر نظر ڪبي ته پڌري طرح معلوم ٿيندو ته جڏهن 'بلبل' شعر ۽ ادب جي ڪوچي ۾ گامزن ٿيو، ته نه رڳو سنڌي شاعري بلڪ اسان جو ادب هڪ مضحڪہ انگيز اقالي بنجي رهجي ويو هو. ان ۾ نڪو لطف هو ۽ نہ زندگيءَ جا آثار هئا. ان جي رنگيني ڪاغذ جي گلن جي رنگينيءَ وانگر هئي. 'بلبل' ڪان اڳ جي شاعري، بي لطف، ڦڪي ۽ سنئين سنواتي سنڌيءَ ۾ لکيل هئي. سندس ڪلام ناصحانہ ۽ ظريفانہ رنگ ۾ پريل آهي. ان جو مطالعو ڪبو ته 'بلبل' جي خداداد قابليت ۽ شاعرانہ قوت جو پورو پورو ثبوت ملي سگهندو، ۽ واضح ٿيندو ته هن طرز ۾ سنڌ جا سڀئي ظريف شاعر، ويندي 'مخلص' تائين بلبل جا منبتّع ۽ خوشہ چين آهن." (بلبل سنڌ ص ٦٣ ۽ ٨٩)

مولوي حڪيم نورمحمد نظاماڻي، ايڊيٽر 'مرغِ فلڪ' هن طرح 'بلبل' جي فن تي تحسين ڪئي آهي:

سخن جي ملڪ جو سردار بلبل،
بہارالحق سند و سينگار بلبل.

سخن جا سروَ، نرگس، لالہ چندين،
وليڪن، غيرتِ گلزار بلبل.

بہ شهرِ شعر، ڪئن شربت فروشي،
گهڻا تاجر، مگر عطّار بلبل.

سخندانيءِ سنڌ، درياءَ چندين،
مگر هي بحر آ، ذخار بلبل.

منور جن ڪئي شمس الدين، اسمش،
بلاشڪ، تنهن پُر از انوار بلبل.

خوشامد جي نہ ورتي، راهہ 'انور'،
مگر شيدائي، پرگفتار بلبل.

(مختصر از مرغ فلڪ)

جناب ڊاڪٽر محمدابراهيم صاحب 'خليل' هڪ نظم ۾ چيو آهي!

ڪنهن ڪي 'بلبل' جي نہ هٿ آئي ڪڏهن طرز مذاق،
ان جي شعرن جو تتبّع ڪيو توڙي آفاق،
ملڪ و ملت کي ڏسي، اهڙي تہ هن راهہ وفاق،
جو پيچي دور ٿيا، قوم کان خود بغض و شقاق.

سنڌ اهڙو نہ ڪيو، هو ڪو سخنور پيدا،
نہ بلاغت ۽ فصاحت ۾ بہ همسر پيدا.

دلفريبيءَ جو ظرافت ۾ رکي تو سامان،
جنهن جي تنقيد تي نقاد ٿئي تو حيران،
دلڪشي نثر جي جڻ آهہ، تڙيل ڪو بستان،
نظم جي آب تان پڻ گوهر رخشان قربان.

شعر جي هرسخن صف ۾ ماهر بلبل.
فارسيءَ جو هو، تہ سنڌيءَ جو بہ شاعر بلبل.

مرحوم جمعوخان 'غريب'، مرحوم 'بلبل' جي وفات واري قطع تاريخ ۾ فرمايو آهي:

هو همداستان ۾، فصاحت جو فائض،
بلاغت جو عنوان، مرحوم بلبل ه

هوائے ادب ۾ هو پرواز ان جو،
هو شاهين، باشان، مرحوم بلبل.

هو علم معاني جو استاد ڪامل،
هو سعدي ۽ سحبان، مرحوم بلبل.

هو فيلسوف زمانہ ۽ شاعر،
اديب، همہ دان، مرحوم بلبل.

"هو مغفور" ۽ بار، دل وري چئو،
١٣٣٧ هـ ٤
حق! اعليٰ تر السان، مرحوم بلبل.

سر دل ويو! عيسوي سال تي ويو!
"هو جنت ۾ ذيشان"! مرحوم بلبل.
١٣٣٧ هـ ١٩١٩ع

اميد تہ سنڌ جا اهل ذوق حضرات، "ڪلام بلبل" جي مطالعه وقت، اڻويهين صديءَ جي تاريخي پس منظر ۽ ان دؤر جي حالات کي اڳيان رکي، غور ڪندا ۽ ڏسندا تہ ان دؤر ۾ پيش ڪيل خيالات هن اسان جي دؤر سان ڪيتري قدر ٺهڪي ٿا بيهن.

آءٌ آخر ۾، جناب گرامي صاحب جو پڻ شڪريو ٿو ادا ڪريان جنهن جي وسيع مطالعي ۽ ڪاوش 'بلبل' جي فن ۽ ڪلام کي نئين زندگي بخشي آهي.

ان سلسلي ۾، گرامي صاحب هيٺيان ڪتاب پڻ ايڊٽ ڪيا آهن، جي سڀ مطالع جي قابل آهن، جيئن 'تيرهن چار مڪرن جا مار'، 'بهار عشق'، 'مسلمان ۽ تعليم'، 'چٽ سوال پٽ جواب'، 'آئينہ تجارت'، 'ميلو قلندر لال شهباز'، 'معيارالاديان'، رسالہ ترحم يتيمان'، 'لطائف ظرائف'، 'گلزار لطائف' ۽ 'اوائلي تعليم' وغيره. اميد تہ باقي ڪتاب جيئن هٿ ايندا ويندا، تيئن تيار ٿيندا ويندا.

'مسلمان ۽ تعليم' تي گرامي صاحب جو لکيل مقدمو، هڪ تاريخي چيز آهي، جنهن جي پس منظر ۾ ان دؤر جي مسلمانن جا تعليمي مسئلا ۽ مطالبا سمجهي سگهجن ٿا. باقي سڀ ظرافت آميز ۽ مزاحيہ نثر جا اصلاحي شاهڪار آهن ۽ معيارالاديان ۽ اوائلي تعليم، خالص ديني آهن.

والسلام، ٢٠- فيبروري ١٩٦٥ع

مقدّمو

غلام محمد ”گرامي“

مرحوم رئيس شمس الدين ’بلبل‘، پنھنجي شخصي حيثيت توڙي فني ۽ شاعراڻي حيثيت سان، سنڌ جو اھو سپوت آھي، جنھن تي سنڌي ادب جيترو بہ فخر ڪري، اھو ٿورو آھي. مرحوم ’بلبل‘ ھڪ صحافي، ھڪ شاعر، ھڪ اديب ۽ ھڪ مزاح نگار جي حيثيت سان، جيڪي سنڌي ادب ۾ پنھنجي وطن جون خدمتون ڪيون آھن، اھي انمٽ ۽ امر آھن. مرحوم ’بلبل‘ ١٨٥٧ع ۾، ميھڙ جھڙي مردم خيز شھر ۾ ڄائو، اتي نپنو ۽ وڏو ٿيو ۽ اتي ئي پڙھيو ۽ ڪمال تي پھتو.

مرحوم ’بلبل‘ جنھن دؤر ۾ اکيون پٽيون، اھو دؤر پنھنجي تاريخي ۽ سياسي پس منظر جي ڪري، جنگ آزاديءَ وارو دؤر چيو وڃي ٿو. ھي اھو دؤر ھو، جنھن ۾ وطن جي آزاديءَ لاءِ، ھندن ۽ مسلمانن پاڻ ۾ گڏجي ڪري، انگريزن جي خلاف آزاديءَ جو جھنڊو کنيو ھو. افسوس جو اھا مھم ڪامياب نہ ٿي سگھي ۽ انگريز پنھنجا پير اڳي کان بہ وڌيڪ پختا ڪري ويا.

جڏھن تہ ھندستان جي حڪومت انگريزن، مسلمانن کان ئي حاصل ڪئي ھئي، تنھنڪري انقلاب جي ناڪاميابيءَ کان پوءِ انگريزن سمجھو تہ مسلمان قوم، پيھر اسان کان حڪومت کسڻ جو خيال رکي ٿي، تنھنڪري ان قوم کي اھڙو تہ ناس ڪجي، جو پيھر ڪنڌ بہ کڻي نہ سگھي.

انھن ارادن کي سانديندي، انگريزن ھرطرح سان مسلمانن کي پيڙڻ ۽ لتاڙڻ شروع ڪيو. مسلمانن جا ليڊر ۽ عالم جيلن ۾ وڌا ويا ۽ ڪيترن کي ڦاھيءَ تي لٽڪايو ويو، ۽ ڪيترن جون ملڪيتون ضبط ڪيون ويون. ان طرح ملازمتن، تجارت ۽ تعليم ۾ بہ مسلمانن

کي نظرانداز ڪيو ويو. مسلمان اڳي ئي ڇيڙجي چڪا هئا، ويتر جو کين تجارت ۽ تعليم، روزگار ۽ معاشي حيثيتن ۾ ڌڪ هنيو ويو، تنهن کين ناس ڪري ڇڏيو. انگريزن جي انتقامي روش تي اڳتي هلي، سر سيد احمد خان ڏاڍو چڱو هنيو ۽ مسلمانن متعلق سندن غلط فهميءَ کي دور ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيو. سر سيد اهو فيصلو ڪيو ته مسلمان، جيستائين انگريزن جي پيدا ڪيل ڪاليجن ۾ جديد تعليم نه حاصل ڪندا، تيستائين هنن جي راڄ ۾ خوش وقت نه گذاري سگهندا، نڪو هندن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي ترقي ڪري سگهندا.

سر سيد اصل ۾ ان دؤر ۾ هڪ وڏو مُدبّر ۽ مُصلح ٿي پيدا ٿيو. سندس جدوجهد ۽ سرجوشيءَ سان، عليگڙهه ڪاليج برپا ٿيو، ۽ مسلمان، جديد تعليم جي تحصيل ۾ جُنبي ويا.

ان دؤر ۾ جن جديد تعليم حاصل ڪئي، تن ۾ هڪ نئون ڦيرو آيو. انهن ۾ هڪ اهڙو گروهه به پيدا ٿيو، جن انگريزي تهذيب جي نقالي اکيون ٻوٽي شروع ڪئي. وضع قطع توڙي اخلاق ۽ اطوار ۾، ديسي ماڻهو هُوبهو صاحبلوڪ بنجي پيا. اهو ظاهر آهي ته ٻاهرين چٽڪ ۽ مٽڪ، ٻود و باش، لباس ۽ خوراڪ جي پيرويءَ ڪرڻ کان پوءِ منجهن نه پنهنجو مذهبي شعور رهيو ۽ نه منجهن اهي مشرقي طور طريقا ئي رهيا.

مرحوم 'بلبل' اهو سارو دؤر پنهنجين اکين سان ڏٺو. جديد تعليم جا ادارا به ڏٺائين، ۽ انهن مان پيدا ٿيل ماڻهو به ڏٺائين. اڳتي هلي 'بلبل'، پنهنجي ظرافت آميز ۽ مزاحيه شاعريءَ سان انهن ديسي صاحبلوڪن جا خوب چوڏا لاٿا. سندس طنزيه اسلوب نهايت تعميري ۽ افادي هو. ٻاڻ ڪنهن به هڪ شخصيت تي ڪاٻه انفرادي طرح سان جرح ۽ طنز نه ڪيائين. سندس جرح ۽ طنز جو رنگ عوامي ۽ اجتماعي رهيو. سندس فن ۾ زهرخنده سان گڏ، تبسم زيرلب جي ملاوت به هئي. 'بلبل'، پنهنجي دؤر تي، ڪيڏا ڪيلندي نشترون

هٿي ڪڍيون، ۽ سنڌ س فاسد مواد وهائي ڇڏيو. سنڌس فن اهڙو تہ انفراديت پسند آهي، جو اڄ تائين سنڌس فن جي تنقيد ڪو بہ ڪري نہ سگهيو آهي.

امر ڪي لهي ۽ لفيءَ ڪي اثبات جي رنگ ۾ رڱي پيش ڪيو. سنڌس مواد، موضوع، پيشڪش، اسلوب ۽ مقصد ڪي اڳيان رکي، سڀني نقادن اهو فيصلو ڏنو آهي تہ 'بلبل' جو ان فن ۾ مقام نهايت بلند آهي. 'بلبل' جي ظريفانہ اڪتسنجيءَ ۽ بذلہ گوئيءَ ۾، تعمير ۽ افاديت ڪي مرڪزي حيثيت حاصل آهي. سنڌس ڪلام، 'وادي سنڌ' جي مسلمانن ڪي لئين تهذيب جي زهر کان بروقت خبردار ڪيو ۽ پنهنجي مذهبي روايتن ڏانهن رجوع ڪرڻ تي مجبور ڪيو.

'بلبل' اهو ڪم ان دؤر ۾ ڪيو، جنهن ۾ صحيح معنيٰ ۾ سوچيندڙ ذهن وارا ماڻهو ايترا هئا، جيترو اٽي ۾ لوڻ!

'بلبل' جي فن ڪي ڏسبو تہ ڪيس ڪيل پوڳ، مسخريءَ ۾ خنده زليءَ سان ڪو دلي چاهہ نہ هو، پر ان جي مقابلي ۾ ڪنهن مسئلي ڪي ظريفانہ طنزيہ ۽ مزاحيہ رنگ ۾ پيش ڪرڻ جو استاد هو. سنڌس مهارت ان مان صاف ظاهر آهي تہ سنڌس فن ۾ طنز موجود آهي، پر اها آهي مزاح ۽ ظرافت جي رنگ ۾؛ جنهن ڪي هڪ فنڪار ۽ هنرمند جي هٿ لڳڻ سان، سنڌس فني رنگ زياده ديده زيب ۽ دلڪش ٿيو لڳي. پيو تہ ڪنهن فرد يا پوري سماج تي، ان قسم جي ڪڙي تنقيد ڪرڻ، جنهن سان ذوق سليم ڪي ڪا بہ ناگواري محسوس نہ ٿئي ۽ ظرافت جي اصولن جي پابندي بہ قائم رهي، هزارن مان ڪو هڪ اڌ ظريف ۽ دانشمند اهڙي فن جو مظاهرو ڪري سگهي ٿو؛ باقي هرڪو ان فن ڪي نباهي نٿو سگهي.

هن فن جي خاص اصولن ۾، اها ڳالهہ بہ ضروري آهي تہ فنڪار ۾ خلوص هجي، سنڌس ذاتي لاڙن ۾ تعصب نہ هجي، دشمني نہ هجي ۽ ڪنهن سان بہ عناد نہ هجي؛ ڇالاءِ تہ هن فن جو وڏو

تعلق فنڪار جي خلوص سان آهي. اگر فنڪار ۾ خلوص موجود آهي، ته پوءِ سندس فن اثرائتو به ٿيندو ۽ ٻين کي پسند به رهندو. باقي شخصي ڇيڙڇاڙ يا گارگند کي ته هرڪو اٽو پسند ڪري؛ پيو ته ان کي نہ طنز سڏبو، نہ مزاح. اهوئي ڪارڻ آهي جو هن فن جي استادن جو چوڻ آهي ته فنڪار، فرد يا معاشري جا عيب پيلي بيان ڪري، انهن جي مرض ۽ غلطين تي پيلي نشترون هڻي، برعڪس هرحال ۾ دانشمنديءَ ۽ بصيرت کان ڪم وٺڻو پوندو.

ان حيثيت سان ڏسبو ته 'بلبل' جو فن، زندگيءَ جي اولداهيءَ سان گڏ، سندس بي معنيٰ ڪوشن کي به ظاهر ڪري ٿو. تعلق رکندڙ ماڻهو، سندس اشاري ۽ ڪنايي کي سمجهي، لذت به حاصل ڪري ٿو ۽ ڪلندو به رهي ٿو؛ چالاڪ ته سندس لڳاهه، فرد ۽ سماج جي ڳجهن عيبن تائين به پهچي وڃي ٿي. 'بلبل' جو اهو عمل آهي ته نهايت دردناڪ، پر اهڙي مخلصاڻي ۽ دوستاڻي انداز سان ڪيو ٿو وڃي، جو هر حال ۾ پريت رهجي ٿي اچي، ڪابہ رنجش پيدا نٿي ٿئي.

'بلبل' جي فن جو پيو وڏو ڪمال اهو بہ آهي، تہ هُو سماج جي پيچيده ۽ سُنجهيل مسئلن جي تهہ تائين پهچڻ ۾ ڪامياب ٿئي ٿو. هو ايترو ته باريڪ بين آهي، جو پاڻ سان گڏ پڙهندڙن جي نگاهه کي بہ سماج جي جهُرلدڙ ديوارن تائين پهچائي ٿو ڇڏي؛ تان جو هو، پاهران رونق وارن محلن جي دريچي سان جهاتيون پائي ڏسي ٿا سگهن، ته اندر ڪاريءَ وارا ڪڪ آهن! ان سلسلي ۾ 'بلبل' جو انداز بيان، جڏهن پرزور تنقيدي وار ٿو ڪري، تڏهن سماج جي بي روح ۽ کوکلي ڍانچي کي پنهنجي قلم سان نہ فقط ڪڙڪائي ٿو ڇڏي، پر ان مان تڙڪات ڪيائي ٿو ڇڏي.

'بلبل' جو اهو بہ ڪمال آهي، تہ هو سماج جي اوڻاين کي هڪ چغلخور بدبخت والڪر پڌرو لٿو ڪري؛ پر ياران خاطر ۽ حريفان پڌل سنج والڪر کيلاندي ۽ کلائيندي چٽڪيون هڻي ٿو ڪيدي،

جتي آپريشن جي ضرورت ٿئي ٿي، اتي گهاءُ به گهرو ٿو ڪري، پر جتي نرميءَ ۽ شفقت جي ضرورت ٿئي ٿي، اتي کيلندي، تبسم زير لب ۾ زهر ملائيندي به نٿو گسي! فرق اهو آهي جو اهو زهر به مريضن لاءِ ترياق ثابت ٿيو. معاشري جي مطالعي ڪان پوءِ، جڏهن 'بلبل' ڏٺو ته چڱا چوکا ماڻهو نقاليءَ ۾ مبتلا آهن، تڏهن سندس قلم، قئنچيءَ وانگر وهي ٿو ۽ نقالن جا پُڇ ڪتري، وجي ٿو مٿي چڙهي!

بلبل جي فن کي غور سان مطالعي ڪرڻ ڪان پوءِ، اهو به نظر ايندو ته سندس سماجي مطالعو نهايت تيز آهي. سندس نگاهه سماج جي معمولي کان معمولي مسئلي کي به نٿي ڇڏي. ان طرح سندس فن جو ڪمال اهو به آهي، ته سندس زبان ۾ لطافت آهي، جو ماڻهو پيو اُڙهي ۽ ڪُنگي وانگر ڪُتڙ جا چشڪا پيو وٺي، ۽ کيلي ۽ ٽڙي! سندس تنقيد ۾ تلخي ته هر حال ۾ هوندي، پر ان سان گڏ، نه ڪنهن کي تلخيءَ جو احساس ٿو ستائي ۽ نه ڪو ڪڙيءَ سُتيءَ جي ايئن وانگر، ڪنهن جو منهن ٿي بيجڙو ٿئي!

'بلبل' جي فن جي تعارف ڪان پوءِ، سندس ڪلام مان ڪجهه مثال ٿا ڏيون:

سندس ڪلام ۾ اهوئي نظر ايندو ته 'بلبل'، هڪ طرف فرسوده ۽ بيروح، بي ذوق ۽ بي ڪيف مشرقيت تي طنز ٿو ڪري؛ ته ٻئي طرف مغرب جي انڌي تقليد ۽ بيجا تڪلّف، خوشامدانه رنگ ۽ غيرمخلصانه مڪ چڪ واري منافقانه چال - "پاهر زيب زبان سين، اندر هڃارو" - واري اندر ڪارائيءَ تي به خوب گرفت ٿو ڪري. ان سلسلي ۾، ليڊرن ۽ انگريز پرست، ديسي صاحبلوڪن جي چڱي لاک لاٿي اٿس. پنهنجي فن متعلق پڌائي ٿو:

پنهنجا عيب سيڪو ڏسي تـو سگهي:

ڏسي، نه تہ هـي اعمالنامـو اڙهي.

هي ڪـيل مسخريءَ ۾ نہ آئيو شمار،

مگر هـي ڏسـي ٿـيـو گهڻو شرمسار!

چوڻ جو چوڻ، ڪـيل" جي ڪـيل" آهہ،

ذهن ۽ ذڪاء نہ، وڏي ذل" آهہ!

رڳـي ڪـيل چاٽي، سو آ ڪم-فـهـم،

ٻسي حال، ٿئي غور واري ڪي غم!

ڪڍيم ساري دنـيـا جو نقشو شفاف،

تہ اخـلاق فاسد جـو فـوتـو گـراف!

سنڌيدان جو نقشو، هن طرح چيٽيو اٿس:

سنڌيـدان جاهـل، سيه رو ۽ سخت،

نحس، نـا اهـل، نـاخـرد، خفته بخت،

سنڌيـدان آڏِيٺ، سنـڌيـدان فـُول،

رڳا جـانـور جهـنـگلي ۽ جُهـول!

سنڌيـدان جـي ڪهڙي آ دسـتـرس،

سنڌيدان جـو مـان، گـوڊيـم، بَس!

سنـڌيـدان بـي دانـش و بـي عـقـل،

الهن ساڻ صحبت نہ، گهرجي اصـل!

سنڌيدان جو وَرڪ، ويـري خـراب،

ويچاري ڪـي آفيس ۾ پـي نہ آب.

سنـڌيـدان ڪـي ڪين ملندو گـريـڊ،

سنڌي دِل" ۽ وِيڪ، بيڪار، بشـڊ!

سنـڌيـدان جـو لـيست ۾ لاسٽ ٻـي،

سنڌيدان ڪي هڻ بـنـدوقـون پـري!

سنڌيدان جي مقابلي ۾، انگريزيدانن جي هيءَ حالت آهي:

جي پالئين تہ مولا تُنهنجي مهربان،
تہ سيک علم تون انگريزي زبان.
الهيءَ علم پاڄهون، هُجي جاهلي،
شقاوت، لحوست تہ ٻي ڪاهلي!
ٻي سنڌي ۽ عربي، اڙهيئي پارسي،
تہ سڏبهن وڏو سُست ۽ آرسي.
نڪر لاءِ محتاج، بي روزگار،
هُجين حاڪمن وٽ وڏو بي وقار!
پٽيوال پي ڪين تو کي ڀُڃن،
ڪلارڪ تہ جاهل ۽ احمق سڏن!
جي عزت جهانُ ۾ رکو، تنبد نيش،
پڙهو انگلش، انگلش، انگلش!
بنائي اهو علم، حاڪم حريف،
رسائي اهو علم لنڊن شريف.

جديد تهذيب لاءِ چوي ٿو:

لباسن، لفيسن جي تي لينبد تانءِ،
مڪانن جي زينت سندي زيت زانءِ.
ڪالابند، ڪالر، لڪڙ، هاف ڪوٽ،
گهڙي، ڪوٽ، پتلون، چشما، چُروٽ!
قميصون ڪفندار، جاڪٽ، جُراب،
سليپر، سٽپالا، ميبانئي ثواب!
ڏنگي سينٽ، لنيڊرا چٽا، مُڇ دراز،
ٽوال ۽ ڪنگي، برش، صابڻ جو ساز!
صفا مُن، تہ ڏاڙهي، چپڙچٽ، قلم،
زبان تي بہ گيٽ ميٽ رهي دمبدم!

ڪالي ۾ هجي ليڪتائي سياه،
تہ پرشن يا ترڪش، ڪرسچن ڪلاه!
سچو ڏينهن سيفتي، صبح شام واڪ،
هجي هٽ ۾ هنٽر، تہ نم تم نواڪ!
رکڻ هڪڙو بُل ڊاگ آهي ضرور،
تہ تان تيندو وڏ ماڻهپ ۾ قصور!
مقرر هجي چاه بسڪٽ جو ليڙ،
تہ جاين جو سينگار، پڪچر، فريم!
نصارن جو ڪاڪو، نصارا لباس،
ڪبٽ، ميز، ڪرسي، بتي ۽ گلاس!
اهڙين طرز پوشاڪ جو ڊيل ڊول،
پرائي ڪيائين تہ ٿيو ديم فول!

اخلاق ۽ مذهب مان پيدا ٿيل اطوار، صبر ۽ شڪر، زهد ۽ تقويٰ
لاءِ چوي ٿو:

هي سڀئي نموﻻ، ڪتان تو وڏا،
جو چارئي لڳو لڳ، بلا تي بلا.
وفا، شڪر ۽ صبر ۽ راستي،
جفا، قهر ۽ زهر جان ڪا سٿي!
اهي غير جنسون نہ قابل شنيد،
اسان وٽ نہ ڪي ديدهٔ دهر ديد!

ڪوڙ جي تعريف ۾ چوي ٿو:

آها هاها! نالي منڍو نامور،
اسان جو تہ لارڊ، اسان جو تہ سر!
اسان جو تہ ديوان صاحب دروغ،
لياقت، فضيلت جو آهي فروغ!

’بلبل‘ جي ان پختگيءَ، سلاست ۽ جودت طبع جو داد ڪير
نہ ڏيندو؟ بيشڪ ظرافت آميز شاعريءَ ۽ مزاح نگاريءَ ۾ نہ سندس
ڪو مَٽ ۽ ثاني پيدا ٿيو ۽ نہ اڪو ڪنهن تتبّع ڪيو آهي. ’بلبل‘ ان
فن ۾ يڪتائي زمانہ هو. سندس ان قسم جي طنزيہ لشترزنيءَ، هڪ
طرف ديسي صاحبلوڪن جا ڪپاٽ ڪولي ڇڏيا، تہ ٻئي طرف جديد
فيشن جي لقالن ۾ شرمساري پيدا ٿي.

پلا ’بلبل‘ جي ان قسم جي طنزيہ خيالات جي مطالع ڪرڻ
کان پوءِ ڪير اهڙو لرجو ۽ بيلڪو ٿيندو، جو پاڻ کي صاحبلوڪ
بنائڻ لاءِ سوچيندو!

’بلبل‘ جي فن جي بي پناہ رواني ۽ اثرانتي طنزيہ لشترزنيءَ
کي، سندس هڪ ٻي نظم ۾ ملاحظہ ڪري سگهجي ٿو. فرمائي ٿو:

گهر کان لڪتا، ليٽو ليچر، تاڪ ڌلا ڌن تاڪ ڌلا،
سِر ۾ ٽوپي، هٿ ۾ هنٽر، تاڪ ڌلا ڌن تاڪ ڌنا!
ٽاپ ٽيپ ۾، آڪڙ شاڪڙ، ڏاڙهي ڪوڙي، مڇون ماڪڙ،
سواري بائيسڪل جي سَرسَر، تاڪ ڌلا ڌن تاڪ ڌلا!
ڪينڊي، صابڻ، برش طرازي، بوس و ڪنار، ڪُتن سان بازي،
فوٽو، فونو، پيالو، پڪچر، تاڪ ڌلا ڌن تاڪ ڌنا.

هن نظم جي روانيءَ ۽ نغمگيءَ، کيس ’بلبل‘ جي فني شاهڪارن
۾ شمار ڪرايو آهي.

لٽين تعليم جي منظرڪشي ملاحظہ ٿئي:

آہ لٽين تعليم، ڪڙٻڙ، در جهان الداخته،
حرڪتون شيطان ڦڙڦڙ، در جهان الداخته.
علم انگلش جو ڏسي، اج زور، ’بلبل‘ بيگمان،
عقل وارو خَر ٿيو، از تاب و توان الداخته!

ڪاري جنٽلمين جي زباني ڏسو!

گرچہ ڪارو مُنهن اٿم، تہ بہ ڪاڻ ناهي،
ڏو پلو پائي، حماقت ٿو ڪهڙان!

يا : لائي چشمو، چُست چاڙهي، سوٽ، بوٽ،
مثل صاحبلوڪ، صورت ٿو گهُران!

ڪاري جنٽلمين جي ان حماقت ۽ تمنّا تي گوري جو جواب پڙهو:

ڪرچہ آهي، تنهنجو، سون ڪان سينو صاف،
ڪاري ماڻهوءَ سان، ڪدورت ٿو گهران!
آ لقب لائق ٿيو تنهنجو، ڏيہ قول!
سان ڏيڻ توکي نہ عزّت ٿو گهران!

زميندارن جا بڇڙا حال، ڪلهہ بہ هئا ۽ اڄ بہ آهن. ’بلبل‘ ان جي ترجماني ڪندي خوب چيو آهي:

زميندار ٿي ويا، زبون زار چٽ،
چون چٽ تہ ڪهڙو ٿيو آهہ وَخت!

ڪشت ۾ جيڪي ’پوڄن‘ ڪشتي آفيسر ٿا ڪن، تن جو نقشو ’بلبل‘ هن طرح چٽيو آهي.

ڪشتي ڪاموري لاءِ فرمائي ٿو:

آهہ ڪاموري سندي، هوڙ حرامن ۾ ٽيڪي،
انب، گدرا، مدري، ٻڪرو ڪو موٽو مدري!
خوب ٿا ڪشت ۾ ڪن، پوڄن، پرساد وٺي،
پوري حلوو، مدي، پستو ۽ ڦوٽو مدي.
ڪهر ۾ آهي نہ رعيت جي ڪو پائي پيسو،
لُٽ، لوٽو مدي، پستو ۽ ڦوٽو مدي!

”ڪارن جي ڪارگذاري“ تي ’بلبل‘ جي هڪ ٻي سترنظم ۽ سريلي نظم آهي، جا بہ فني طرح سان لاجواب آهي:

ڪارن جي بُد ڪارگذاري، هيپ هيپ هري، هيپ هيپ هري،
جنٽلميني جلسا جاري، هيپ هيپ هري، هيپ هيپ هري!
جايون تن جون هال ۽ ٽاور، چشما، فرش، فروٽ، فلاور،
لڪچر، ٻڪچر، دلرداري، هيپ هيپ هري، هيپ هيپ هري!

ان نظم جي بي پناهه رواني، انهايت اثر انگيز ثابت ٿئي ٿي. ان جي مطالع کان پوءِ ديسي صاحبلوڪ جي تصوير، اکين اڳيان ڦرڻ لڳي ٿي.

ان طرح 'بلبل' جو هڪ نظم انشون سال پڻ شاهڪار آهي. ٿئين سال جي مرحبا، صحافت ۾ هڪ اهم ۽ ضروري ليک چيو وڃي ٿو. 'بلبل' ان کي نظم ۾ پيش ڪري، طنزيه ۽ مزاحيه رنگ ۾ جا نقشگري ڪئي آهي، اها پڙهڻ وٽان آهي. ٻه-ٽي شعر پيش ڪجن ٿا.

هن اخبار کي، سال مبارڪ،
گورن کي لاتال، مبارڪ.
کارن کي ديو، ديس، پلپي، فول، لقب، في‌الحال مبارڪ!
اهل اسلام جي لهي ڏک ڏاڍا ڳنڍيون، آل-عيال مبارڪ!
ڏکا، ڏوڙا، ميهڻا سهڻا قرض جا رليچ، سلال مبارڪ.

ان سلسلي ۾ 'پوليس' جي تصويرڪشي به 'بلبل' جي شاهڪار چيز آهي. 'پوليس' جي ڪرتوتن کان هرڪو واقف آهي، پر جيترو 'بلبل' سندن لاءِ عميق ۾ ويو آهي، تهڙو شايد ٻئي ڪي نصيب نه ٿيو هجي!

ڏسو پوليس جي تابيس، ملڪالموت جان مارو!
مثال گرگ، ڳاڙهو وات، سر ۽ پيو بدن ڪارو!
هجي سوناري جو موُ ڏک، ته اوهر ڏو هٿي هڪڙو،
ڪٽي جهرڪيون، ڪٽي ٿيو گُرڙ پڪ جو لهس لامارو!

بهرحال 'بلبل' جي طنزيه انداز ۽ فن جي اندازي لڳائڻ لاءِ سندس ڪلام جو مطالعو ڪافي آهي.

'بلبل' جي ڪلام جو سنجيده ۽ اصلاحي ۽ اخلاقي پهلو به شاهڪار آهي. ان جي مطالع ڪرڻ سان، اهو اندازو لڳائي ٿو سگهجي ته 'بلبل' نه فقط طنز ۽ مزاح جو بادشاهه هو، پر سنجيدگيءَ ۽ متانت جو به مثالي ڪردار هو. سندس طنزيه ڪلام کي پڙهڻ کان پوءِ،

جڏهن سنجيده ۽ اخلاقي شاعري تي اڙهجي، تڏهن سنڌس جامع‌الفنون هجڻ تي حيرت ٿي ٿئي.

ان سلسلي ۾، حمد و مناجات، نعت، اخلاق ۽ تصوف تي جيڪي مضمون 'بلبل' ۾ ڏنا آهن، اهي به فني حيثيت سان بلند معيار رکن ٿا. مثلاً، الله تعاليٰ متعلق فرمائي ٿو:

اهو باغ ۾ گل، اهو گل ۾ بو آه، اهو باد و آتش، اهو آبجو آه،
اهو خندهٔ غنچهٔ خنده رو آه، اهو نغمهٔ طوطيء خوش گلو آه.

بهار ان جي قدرت جو باغن ۾ آهي،
شميم خدائي، دماغن ۾ آهي!

حمد باريء جي سلسلي ۾، حڪيم ثنائيء رحه جي مشڪل زمين ۾ تضمين ڪندي، جا 'بلبل' خلاقي ڏيکاري آهي، اها قدر جي لائق آهي.

ذات واحد کي جڳائي، وهه واڪاڻ وڏائي،
تو سڻهي، حمد و ثنا، ثابت، ساراهه سدائي،
پائي ڪُل پالڊ ڪِجيءَ ۾، ڏٺي پن حرص هوائي،
ملڪا ذڪر، توگويم ڪه تو پاڪي و خدائي،
نه روم من به جزآن ره ڪه تو آن ره نه نمائي!

جلوه قدرت جي نقشگري، جنهن دلاويز انداز ۾ 'بلبل' ڪئي آهي، اها سنڌس ئي حصو آهي، فرمائي ٿو:

هر بر ۾ بازر ۾، هر بحر ۾، هر بن ۾،
چا لاله و لولڪن ۾، چا سنبل و سوسن ۾،
چا نرگس و نسرين ۾، سبزن ۾ نخلن ۾،
چا غنچو ته چا گل آ، چا رنگ ته چا بو آ،
جلوو تنهنجي قدرت جو اي قادرا هر سو آ.

خداوند تعاليٰ کي 'تون آن' جي خطاب سان، جا 'بلبل' نغمه سرائي ڪئي آهي، اها فن ۽ اثر جو زنده مثال آهي، فرمائي ٿو:

الاهي لڪته دانِ علم و دانائي، هنر تون آن،
خدايا نطق آرائي، زبانِ هر بشر تون آن،
سخن پرداز، جان پرور، حڪيم، نڪته ور تون آن،
مه وخورشيد، پئي روشن دلائل تنهنجي قدرت تي،
گواهي ٿو ڏئي، ذرّي ۾ ذرّو، تنهنجي صنعت تي.

سندس بي پناهه روالي هن شعر ۾ ڏسجي:

آبد ڪان تا ازل هوندين، ازل ڪان تا آبد تون آن،
الاهي ساري عالم ۾، احد تون آن، صمد تون آن.

ان طرح 'تون آن' جو هڪ عمدو مثال ڏسو:

عالم الغيب اي خدا تون آن،
خالق الارض و السّما تون آن،
داغ تون، درد تون، دوا تون آن،
زيست تون، مرگ تون، قضا تون آن.

ان طرح سارو ڪلام، ان قسم جي فني لوازمات مان لباهيل آهي.

صوفيانه انداز ۾ به 'بلبل' جو ڪلام آهي، جو گهڻو ڪري، 'ديوان بلبل' ۾ آيل آهي. هن 'ڪلام بلبل' مان هڪ مثال پيش ڪرڻ ڪافي ٿيندو. چوي ٿو:

هردم، هرجا، هو حق ڄاڻ، آڻ نه وچ ۾ پنهنجو پاڻ،
اسم جسم جي تالڪهه نه تاڻ، وصل فصل جو لاهه وهم،
ياد الله ڪر، دم بر دم!

اهو سارو نظم، رواليءَ ۾ بيمثال آهي ۽ سندس مضمون نهايت اثرائتو ۽ دلنشين آهي.

'بلبل' جي نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن سان والهانه محبت هئي، جا سندس ڪلام جي سٽ سٽ مان ظاهر آهي.

ان سلسلي ۾، سندس قدسيءَ، جاميءَ ۽ خسروءَ جي غزلن تي تضمين جا مثال مان ٿا، جن جون زمينون، فني طرح به مشڪل آهن ۽ انهن تي پختو ۽ معياري ڪلام ڪي پڌڻ بہ مشڪل آهي. تاهم 'بلبل' جون تضمينون، نهايت پختيون ۽ پاڪيزه آهن.

مثلاً خسروءَ جي شعر تي تضمين جو هڪ بند ڏسو:

آڻيان سڄڻ جي شعر ۾، تنهن جي سراپا سرسري،
ساره سندي سوداءَ ۾، هيءَ عمر ويندي مون ڳري،
تہ بہ ان منجهان هڪڙي ذري، پوري ٿي، مون کان وري!

قدسيءَ جي نعت تي تضمين جو هي بند ڏسو:

مُشڪ عنبر سان مليان وات، ٿي لڳي پاڪ تہ بي،
اسم اطهر جو وٺڻ آهي بہ حد بي ادبي،
بسم الله ڪري، وصف، ڪريمن جي ڪنبي،
مرحبا سيد مڪّي، مدني، العربي.

ساري تضمين، دل آويز ۽ مرصّع شعرن سان پريل آهي.

جاميءَ جي غزل تي تضمين جو هڪ بند ملاحظہ ڪريو. فرمائي ٿو:

عشق احمد جي جنهين چوٽ چکي، چاٽ چشي،
سو چِتو غير غمن کان، ايو منجهہ عين غشي،
بَرَ وڪار ۾ وڙيندو وتي، جيئن وحشي،
الحبيبي عربي، مدني، قرشي!

رحمة اللعالمين جهڙي والهانہ انداز واري نظم جو مقطع ملاحظہ ٿئي:

اوهان جي مدح خوانيءَ جي تہ صدقي، بي ثمر 'بلبل'،
ويو شيرين بيان، طوطي زبان، شڪر دهان بنجي!

پڻ هتي فرمائي ٿو:

سندن سڪ سوز فرقت ۾، دمادم درد. غم، دل جو،
عطا، صحت صفا آهي، دوا آهي، شفا آهي.

صحابہ ڪبار جي عظمت، بطور لف و نشر هن طرح آندي اٿس:

اسان جي مير مرسل وٽ، سدا گڏ چئن يارن سان،
ولا آهي، وفا آهي، حيا آهي، سخا آهي!

مقطع ۾ فرمائي ٿو:

گدائي بي نوا 'بلبل'، سندي داتا سندءِ در تي،
ندا آهي، صدا آهي، دعا آهي، ثنا آهي!

ان ملسلي ۾، 'خاتم النبيين' نظم شاهڪار آهي، جا مطالعي ڪرڻ سان واسطو ٿي رکي. 'بلبل' سنڌي شاعريءَ جي پراڻي صنف ۾ مولود به چيا آهن. هڪ منتخب مولود پڻ قابل داد آهي، جنهن جي رواني ۽ سلاست، نغمگي ۽ شيريني ملاحظه ڪجي:

معراج هليو، سرتاج لبي، ڪري ويس وڳا، وه وه بنو!
جبريل ٿو صدقي صدقي ٿئي، اچ صلي علي وه وه بنو!

سڄو مولود، بهترين ۽ پخته مضمون تي مشتمل آهي.

لعتيه رنگ ۾، 'بلبل' جو فارسي ۽ اردو ڪلام به گهڻو چيل آهي. 'ڪلام بلبل' ۾ اصولي طور هڪ فارسي ۽ هڪ اردو غزل ڏنا ويا آهن.

شهرهٔ حسن تو از عالمِ افلاڪ گذشت،
زان به ميزان فلڪ، زهره شرمناڪ گذشت!

سارو غزل مرصع آهي. ان جي پڙهڻ ڪان پوءِ ائين ٿو معلوم ٿئي ته اهو غزل ڪنهن اهل زبان جو آهي، ۽ نه سنڌيءَ جو! ان سان 'بلبل' جي زباندانيءَ جي خبر پئجي سگهي ٿي. سارو غزل پخته ۽ معياري آهي.

ان طرح اردو غزل آهي:

هے ميرے دل کي تمنا ڪه مدينه ديکهون،
خاتمِ ختمِ رسالت ڪا نگينه ديکهون.

مقطع ۾ چوي ٿو:

گلشنِ ڪوئے حرم مين هو مزارِ 'بلبل'،
آرزو هے ڪه وهان اپنا دفينه ديکهون.

ان طرح فارسي تضمين به لاجواب آهي، ۾ بنه پيش ڪجن ٿا.

آن والي هر عربي عجمي، آن حاڪم بر حربي و ذمي،
ڪنزالڪرم، مولي النعم، هادي الامم، لشريعته،
باشرف و ڪمال و جمال نبي، محبوبِ خدا، امي لقبي،
ازڪي النسب، اعلي الحسب، ڪل العربي في خدمته.

ان طرح هز عربي ست سان، فارسيءَ ۾ تضمين ڪئي اٿس.
سندس فارسيءَ جا اشعار، نهايت پختا ۽ مرصّع آهن، جن ۾ ڪا به
فني لغزش ۽ تسامح ڪين آهي. آخر ۾ چوي ٿو:

لِيُبَلِّغْ 'بلبل' مَدْحَتَنا، فِي شَرَفِ حُضُورِ وَسَيِّدَتِنا،
وَ مُحَمَّدِنا، هُوَ سَيِّدِنا، فَا العِزُّ لَنا، لاجابته.

اها تضمين، 'بلبل' جي والهانه عشق رسول لاءِ شاهڪار چئي
سگهجي ٿي.

لعتيه ڪلام ڪان پوءِ 'بلبل' سادي ۽ سهڻي سرائڪيءَ ۾
'جنت خاتون' جي فضائل ۽ محاسن تي جا نظم چئي آهي، اها شاهڪار
آهي. ائين چئي سگهجي ٿو ته ان قسم جي نظم، ٻئي ڪنهن به نه
لکي هوندي هڪ بند ملاحظه ٿئي:

جنت، نعمت، طوبيٰ، ڪوثر، ثمر تُساڏي حُب دا،
چاهون جنهن ڪون، پل وچ بخشون، راز تُسان، سڀ ربّ دا،
تون سرڪار نبي و عليٰ دي، او شافع امت سب دا،
حوا، مريم، فخر ڪريندڀان، تيڏي نام نسب دا،
بنت رسول، بتول، تُساڏي عزّت پاڪ وڏائي،
صدقي صدقي، سالڻ تيوان، پاڪ نبي دي جائي،
گهين خبران، بردي، در دي ديان، حَسن حسين دي مائي!

تصوف جي حقائق ۽ دقائق متعلق به 'بلبل' جو ڪافي ڪلام
آهي. ڪيئي مرصّع غزل، 'ديوان بلبل' ۾ آيل آهن، جي تصوّف
جي رنگ جا ترجمان آهن.

'ڪلام بلبل' ۾ آيل ڪلام مان چند اشعار پيش ڪجن ٿا.
فرمائي ٿو:

ڪڏهن جذبات عرفاني، نه ڪنهن جاهل ۾ رهندا هين،
مگر هي حال ۽ احوال، ڪنهن قابل ۾ رهندا هين.
نه ڪائي چيز دنيا ۾، چڱائيءَ ڪان هجي خالي،
هي نظارا نوان بس، ديدهٔ ڪامل ۾ رهندا هين.

هـنـر يا فن" سان نـونـوگـرانـر چا ڪيڏي سگهندا،
تصوّر هي، دمـاغِ شاعـر و فـاضـل ۾ رهندا هين.
ان طرح لظم جي حصي ۾، 'سير و سياحت'، 'آفتاب عالمتاب'، 'رات'،
نظري منظرڪشيءَ ۾ بي مثال آهن.

جناب سيد (شاهنواز شاه) (۱) لکڙائيءَ جي 'رات جي تات' لظم
تي تضمين ڪندي 'بلبل' چوي ٿو:

واه چـا رات جـسي آيـات بـيـالـات ڪهي،
شبِ ظلمات جي هر بات کي اثبات ڪيئي،
سڀ حسنات ۽ سيئات کـي عـرفات ڪيئي،
منجهه طلسمات، خـيـالات، ڪرامات ڪيئي.
چو لـ چنجي تـ 'بلبل' هي لواخواليءَ ۾،
سيّدالشعراء، سيّد کـي سخـنـدانـيءَ ۾!

'بلبل' جي اصلاحي ۽ قومي شاعري بہ رنـگين آهي. هونءَ تہ اصلاحي
۽ اخلاقي شاعري، خشڪ ۽ بي مـزه ٿئي وجـي ٿي، پـر 'بلبل' جي
طبعي رنگينيءَ، شوخيءَ ۽ معياري تجزيہ، ان شاعريءَ کي بہ دلڪش
۽ دلاويز بنائي ڇڏيو آهي.

ان سلسلي ۾ "احساس ملّت"، "تجارت"، "جماعت هندي" ۽
"مسلمان" نهايت معياري چـيـزون آهـن، جن ۾ اهـل اسلام جـي
حالت زار کي نهايت ناقدانہ انداز ۾ پيش ڪيو ويو آهي. 'بلبل' کي
ان رنـگ ۾ بہ اوليت حاصل آهي، سندس تتبع ۾ ئي سنڌ جي قومي
شاعري شروع ٿي.

ان طرح 'بلبل' جي بهترين لظم 'فـنـا' بہ آهي، جنهن جـي
لغمگيءَ ۽ فني پختگيءَ جـو هرڪنهن داد ڏنـو آهي! بـہ ٽـي شعر
پيش ڪجن ٿا.

(۱) هي لظم دراصل حافظ هارون 'دلـگير' لکڙائيءَ جو لـکيل هو.
ڏسو 'تذڪره شعراء لکڙ' ۽ 'ڪليات دلـگير'. بلبل 'رات جـي بات'
جي جواب ۾ 'ڏينهن شينهن' لـکيو هو.

اي جالي، هي جڳ فاني اٿو، ڪن سائين لوڪ صدا بابا،
هيءَ عمر روان ته روالي اٿو، آخر ته فنا هئي فنا بابا.
نه ڪو شاه رهي، نه وزير رهي، نه ڪو دانشمند دبير رهي،
نه امير رهي نه فقير رهي، هڪ رهندو پاڻ خدا بابا!
آهي سڀ جي قضا ۾ مرگ بلا. ادا ادنيٰ اعليٰ نه ڇڏي اصلا،
فقرا، اغنيا، شعرا، امرا، حڪما، علما نه بچا بابا!

ان ئي روانيءَ ۽ برجستگيءَ جي رنگ ۾ سڄي نظم تڪميل تي پهتي آهي.

ان سلسلي ۾، 'دل کي خطاب' نظم جو هڪ شعر ڏسو:

دنيا کي ڪيئي ترڪ ته جائز نه طمع مال،
ڪيسا نه پڌاسون فقراء جي ڪفنيءَ ۾.

مطلع اٿس:

اي دل تون مسافر آهين، دنيائي دني ۾،
آ لطف وطن ڪهڙو، غريب‌الوطني ۾.

اتفاق ۽ اتحاد، هڪ پائمال مضمون آهي. 'بلبل'، 'جماعت بندي' نظم ۾ ان کي به دلاويز ۽ رنگين رنگ ۾ آندو آهي، هڪ بند آهي:

جي ڪنهن جاءِ اسلام جي انجمن آ،
ته او نور و عرفان جو گويا چمن آ،
اها رمز ڏسي، پارسائي ڪهن آ،
جماعت، هدايت جو حبل و رسن آ.
هي مسلم کي الفت جو فرمان آهي،
اسان جو اهو دين و ايمان آهي.

حبل و رسن ۾، 'و عتصموا بحبل الله جميعا' جي تلميح آهي، جا دلپذير آهي.

انسان ۽ ان جي فطرت، حواس خمسه ۽ الهن جي استعمال تي جا نظم آيل آهي، سا به لئين رنگ ۽ ڍنگ جي آهي.

حواس خمسہ هن طرح بيان كيا اٿس:

اسان جو باصرو، حيرت فزائے عقل و حكمت آهہ،
اسان جو ذائقو، عبرت فروش عام نعمت آهہ.
اسان جو ناطقو آ، يا كليد گنج صنعت آهہ،
اسان جو سامعو، گنجينۂ صد زر فطرت آهہ.
اسان ڇاڙون ٿا، گرم و سرد كي، لمس انامل سان،
سڄاڻون باس يا خوشبوء ٿا توفيق كامل سان.

اها ساري نظم، ان رنگ ۾ تكميل تي پهتي آهي، ۽ هر بند ۾ 'بلبل' جي جدت طرازي موجزن آهي.

انسان ۽ مسلمان جي خصائل ۽ شمائل جي تكميل، نبي كريم صلي الله عليہ وسلم جي ذات و الاصفات تي ٿئي ٿي. 'بلبل' ان كي هن طرح بيان كيو آهي:

اهو مالك رسالت جو، پيارو پاك پيغمبر،
محمد، حامد و محمود، احمد، راحم و رهبر،
سچو مالك سباجهو، سيد ۽ سرتاج ۽ سرور،
شفيع و شافع محشر، سخي و ساقي، كوثر،
جهان ساري ۾، 'بلبل' نور جلوه گر محمدؐ جو،
محمد حقؐ جو مظهر، ۽ حق مظهر محمدؐ جو.

'كلام بلبل' ۾ آخر قصيدا پڻ ڏنل آهن. 'بلبل' جي فارسي قصيدن كي كن محققن، قاآني ۽ خاقاني جي قصيدن سان تشبيهہ ڏني آهي، جا راءِ مبالغي كان خالي نہ آهي. بيشك، 'بلبل' جا فارسي قصيدا، قاآنيءَ ۽ خاقانيءَ جي رنگ ۽ زمين ۾ تتبع طور چيل آهن، پر انهن جو معيار پنهنجو آهي. ان طرح سندس سنڌي قصيدا بہ قابل قدر آهن. 'بلبل' پنهنجي ساري، قوم ۽ ليڊرن جي وچ ۾ محبت ۽ مودت كي پيدا كرڻ جي كوشش كئي آهي. سندس ممدوح آهن،

حسن علي آفندي، سيد الهندو شاهه، سردار محمد يعقوب، خانبهادر سردار محمد ابراهيم ۽ مرحوم سر آغا خان، جن لاءِ سنڌي، اردو ۽ فارسي قصيدا، 'ڪلام بلبل' ۾ ڏنل آهن.

سيد الهندي شاهه جو قصيدو هن طرح شروع ٿئي ٿو:

ز گلشن، فيض تو، اي نـو بهارم نـو بهار آمد،
نسيم، دلڪشا، بـر درگهت بـهـرِ نـثـار آمد
بہ اصلاحي، بـہ افلاحي، بـہ تعليمي، بـہ تفهيمي،
نـذيـر آمـد، بشير آمـد، قوي، دارو مـدار آمد.

سر آغا خان مرحوم لاءِ سندس رنـگ هن طرح آهي:

شد از ورودِ شاهِ مـن، مژده مسرّت موجزن،
از هر مڪان، از هر صحن، از هر زبان، از هر دهن،
عيش و نشاط و نـازڪي، سبزه، طـراوت، تازگي،
درگلشن و درگلبن و در هر دمن، در هر چمن.

اهو بہ ياد رهي تہ 'بلبل' ۽ ان جا معاصر، سـحـرفـي الفاظن جي صحت، توڙي، 'اضافت' جي صحيح استعمال تي ايترو توجهہ نـہ ڏيندا هئا، اهـوئـي سبب آهي جو 'بلبل' جي قصيدن ۾ اهـي فـنـي لغزشون موجود آهن، جن کي نظرانداز ڪرڻ گهرجي.

ان قصيدي جي مقطع ۾ فرمائي ٿو:

در مدح تو رطب اللسان، هـم فاضلان، هم شاعران،
'بلبل' بيان، گوهر فشان، طوطي زبان، شڪر شڪن!

ان سلسلي ۾ مختلف عالمن ۽ بزرگن جي وفات ۽ مسجدن جي تعمير ۽ 'آفتاب' اخبار جي اجراءَ تي، 'بلبل' جي تاريخي قطعا چيا آهن، انهن جو انتخاب پڻ مطالعي جي قابل آهي. اگرچه انهن ۾ بہ فني لغزشون موجود آهن. سـہ حرفي الفاظ جي غلط استعمال ۽ حرڪات ۽ سڪنات جي غلط استعمال، تـوڙي فڪ اضافت جـي عيب ڪـان اهـي تاريخي قطعا بہ بچي نہ سگهيا آهن.

بهرحال اڄ ڪان مٿني صدي ڪن اڳ جي مشهور شاعر ۽ اهل قلم جي شعر و شاعريءَ جي انتخاب تي مشتمل، مجموعه ”ڪلام بلبل“ هڪ تاريخي شاهڪار ثابت ٿيندو ۽ اهل نظر ان کي هڪ عامي اضافو تصوّر ڪندا.

هي انتخاب، مرحوم 'بلبل' جي اصل ڪلام جي ڏهين حصي به ناهي. ”بهارستان بلبل“ جنهن ۾ فارسي ڪلام آهي، اهو نهايت ضخيم آهي. اصولي طور به چار ڇيزون ڏلل آهن.

ان طرح 'بلبل' جو سنڌي ڪلام اڃا به گهڻو آهي، ان مان ڪچ مارو حصو ناياب آهي، ۽ باقي ڪرم خورده ورقن جي نذر ٿي چڪو آهي. اميد ته هي انتخاب غنيمت ڄاتو ويندو. آخر ۾ ايترو ضرور چولدس ته، اهي شاعر خوش بخت آهن، جن جو ڪلام سندن زندگيءَ ۾ شايع ٿئي ٿو ۽ پوءِ زماني گذرڻ تي دوباره جمع و ترتيب جا مرحلا طئي ڪري ڇپجي ٿو. انهن مان 'بلبل' به هڪ آهي.

غلام محمد گرامي

ايڊيٽر ٽه ماهي 'مهراڻ' سنڌي ادبي بورڊ
حيدرآباد سنڌ.

تقريظ

مرحوم حافظ عبدالله صاحب 'بسمل' نگڙائي

مرحوم 'بلبل' اهڙي زماني ۾ لشوونما پاتي هئي، جنهن ۾ سنڌي شاعري ٿوري لشراويسي، مطلب ته سمورو سنڌي علم و ادب پراڻي نموني جو هلندڙ هو.

سنڌي نثر، جو ڪنهن لامعلوم وقت کان وٺي، مقفيٰ نموني تي هليو پئي آيو، جنهن کي به اڄڪله نظم ليکيو وڃي ٿو، پر حقيقت ۾ نثر آهي جو پهرو روپ وٺي سچي پچي مقفيٰ نموني ۾ ظاهر ٿيو، جنهن جو پڌرو مثال "گل خندان" مرحوم آخوند لطف الله جو جوڙيل، ۽ مرحوم قاضي هدايت الله 'مشتاق' جو ڪتاب "هدايت الانشاء" - ۽ پيون تصنيفون آهن.

'بلبل' پهريون ئي اديب آهي، جنهن موجوده سليس نثرنويسيءَ جي طرز ايجاد ڪئي. درحقيقت مرحوم شمس العلماءُ مرزا قليچ بيگ صاحب به هن طرز ۾ مرحوم 'بلبل' جو ئي مقلد آهي، البت ڪٿي ڪٿي مرحوم 'بلبل' مقفيٰ عبارت ڏي به لاڙو ڪيو آهي. جهڙو قلندري ميلي جو گج ڀاڱو مقفيٰ آهي، پر سنڌ جي ايڊيٽريءَ ۾ جيڪي اخبارون شايع ٿيون، انهن ۾ سنڌ جي پرزور ۽ فصيح و بليغ نثرنويسيءَ جو داد ڏيڻو پوي ٿو. هن کان پوءِ سنڌ ۾ جيڪي به پرزور اخبار نويس ٿي گذريا آهن، جهڙوڪ مسٽر عبدالوهاب ايڊيٽر 'مسافر' يا مرحوم شيخ محمد سليمان يا مرحوم 'مخلص'، سي سڀئي 'بلبل' مرحوم جا مقلد ۽ خوشه چين آهن.

ظريفاڻي شاعري: هن ڳالهه کان ته هرگز انڪار ڪري نٿو سگهجي ته سنڌ ۾ ظريفاڻي شاعريءَ جو پهريون موجد 'بلبل'

مرحوم آهي؛ هن جو مخترع دماغ، قومي اصلاح بابت ڏاڍي جرائت ۽ طاقت سان عجيب عجيب مضمون پيدا ڪرڻ لڳو. مسلمانن ۾ هڪ طرف انگريزي تعليم جي برخلاف سخت نفرت پيدا ٿيل هئي ۽ ٻئي طرف يورپ وارن جي انڌي تقليد، مسلمانن جي ٿالهي طبيعت تي ڇڪي هئي. 'بلبل' مرحوم ٻنهي خرابين جي برخلاف، زور شور سان قلمي جهاد شروع ڪيو. هر اهڙي ظريفاڻي رنگ ۾ وڙهيو جو سندس هرهڪ جملو يا هرهڪ مصرعو، دل ۾ جاءِ ڪري ٿي ويا ۽ ڪنهن کي به ضد يا چڙ لڳي ٿي. ان جو ٿورو تفصيل، هن ريت معلوم ڪرڻ گهرجي. شراب لوشيءَ جي خلاف، 'بلبل' مرحوم مسلمانن کي هن طرح سئيو:

بيارج کو اچ بيئر وسڪي جو ها،
ڪريما ببه بخشائي برحال ما.

مسلمانن جي غفلت ۽ سستيءَ ڪين جهڙيءَ طرح دليا ۾ بي وقار بنايو، تهڙيءَ طرح دين کان به غافل رکيو. ان بابت فرمائي ٿو:

نمازون نه پڙهه، ساڻ مخرج ۽ مد،
ڪه زو انگ دليا و عقبيٰ بود.
ملان هي جي موڙها ۽ سوڙها وتن،
ڪه دولت به طاعت توان يافتن.
مگر قاعدو، ڪرسنل، بيڪمان،
ڪشايد، در دولت جاودان.

يورپ جي تقليد ۾ رڳجي، مسلمان اسلامي احڪامن کان بيپرواهي ڏيکاري رهيا هئا. انهن کي مخاطب ٿي چوي ٿو:

ڪتي بستڙي کي تون ڪج ڪورڪور،
نه باشي ز گلزار فردوس دور.

تون پيشاب پنھنجي کي ھلنديءَ ۾ ھار،
ڪ جنت ٻـوڏ، جائي پـرھـيـزگار.
اھين چولہ تون شوقِ دل سان شراب،
مڪن خـالـء زلـدگـانـي، خـراب.

مغرب زده مسلمانن بابت فرمائي ٿو:

مـامـقـيما ڪوئـي دلـداريـم،
صورتِ بوزلي بـہ رفتاريـم.
اڄ ٿيون ڏينھن ٿيو جوالـگلش ڪان،
اوفـتاده جـدا، ز گـلـزاره ـم.
ھاء ھاء، اي ميس ِ ولايت پاڪ،
اي ز بـهـُرتو، عالم لـمـنـاڪ.

'ڪريما نيچرل' ۽ 'مامقيما نيچرل' پٺيان ناصحاڻه ۽ ظريفاڻه رنگ سان پريل آهن. انهن جو مطالعو ڪبو تہ پوءِ 'بلبل' مرحوم جي خداداد قابليت ۽ شاعراڻه قوت جو پورو پورو ثبوت ملي سگھندو، ۽ واضح ٿيندو تہ ھن طرز ۾ سنڌ جا سڀئي ظريف شاعر، وينديءَ مرحوم 'مخلص' تائين مرحوم 'بلبل' جا متبع ۽ خوشہ چين آهن.

تضمين: ھن فن ۾ 'بلبل' مرحوم پنھنجو مَٽ پاڻ آهي. پيو ڪوبہ سائس همدوش ٿي نٿو سگھي. مثلاً:

وڃي ھڪ شاپ تي ويھي، برالبيءَ کي ڪيون ھاھا،
الايا ايـھـا السّاقـي، ادر ڪاسـا و ناولـھـا.
آھـن ڪوڙا رڳا قـاضـي، وتـن ڏا برھمن پتليا،
ڪجا دانـنـد حـالِ مـا، سبڪساران ساحـلـھـا.
وڃھي وارن ۾ والـڪوڙا، ھلي ٿي، مس جڏھن 'بلبل'،
ز تابِ جعدِ مشڪينش، چہ خون افتاد، در دلھا.

... ...

سالجهي صبح جو چاڙهچ، پنگ جو پري ايالو،
تا ٻر تو عرض دارد، احوال ملڪ دارا.
پنڪو ڪجيءَ ۾ پاتل، جي گيهلبو ڏسين تون،
اي شمخ پاڪدامن، معذور دار سارا.

... ...

ڪهڙي شائق کي هڪ پيالو شراب،
الصبوح الصبوح، يا احباب.
هڪ ٻري چهره، ٻڻ هجي، همدم،
المدام المدام، يا احباب.

ظريفاڻه رنگ ۾ مرحوم 'بلبل' جو سنڌي نثر خواهه نظم ۾، ڪوئي ثاني ناهي. 'تيرهن چار ڪرن جا مار'، توڙي 'چمن قربان جان' وغيره، ظريفاڻه رسالا ۽ اخبار "آفتاب سنڌ" سکر جا پرچا پڙهي ڏسو. 'ڪريما' تي تضمين، توڙي 'مامقيما' جي تضمين، اسان جي دعوا جو پڌرو ثبوت آهن.

زبان جي صفائيءَ، فصاحت، بلاغت ۽ مطلب جي ادائيءَ ۾ 'بلبل' جو مٽ ڪو ورلي پيدا ٿيندو. البت ڪلام جي موزونيت جو گهٽو خيال نه رکيو اٿس، جو ان وقت جي هر شاعر ۾ اها ڪمزوري نظر آئي ٿي. شاعريءَ ۾ حقيقت جو نقشو ڪيئي ڏيکارڻ، ڪنهن فطرتي شاعر جو ڪم آهي. 'بلبل' مرحوم جي اها نقش طرازي ڏسو، نئين فيشن جي دلداده ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين جي چال چلت جو نقشو هن طرح ڪيئي ٿو:

جنٽلمين مسٽن جا جوڙا، چيلهه ۾ پاڪر، ڏوڙا، موڙا،
نچ وي ٻاندر، نچ وي ٻالدر- تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا!
ڪرڪٽ بال ۾ مرد زنانا، ڊوڙن ڊڪن، تال ترانا،
هري هري ها ها، هر هر- تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا!

چمچا، ڪانتا، ڪٽ ڪٽ، ڪڙ ڪڙ، چيمبڙن ۾ چيٽرس جي ٽڙ ٽڙ،
شاش ڪرڻ ۾ بيٺڙ شڙشڙ-تاڪ ڏلا، ڏن تاڪ ڏلنا!!
هيءَ ٻوئين مصرع اهڙي روان ۽ فصيح آهي، جنهن تان ڪيترن مزاحيہ شاعرن جو ڪلام گهوري ڇڏجي:

الصاف شيوه ايست ڪہ بالائي طاعت است!

ظرافتي لٹر لويسيءَ جي ايجاد ۾ سنڌ ۾ پهريائين 'بلبل' مرحوم ڪئي، ۽ ان ۾ سندس خاص قابليت هيءَ آهي، جو مخاطب ڪڏهن بہ پاڻ ڏي محسوس نہ ڪندو، بلڪ ڪِلي ڏيندو ۽ سمجهندو تہ مخاطب ڪو ٻيو آهي. والسلام

حافظ عبدالله "بسمل" ٽيڪڙائي

متن

پليگي ڪريما

(مطبوع ۱۹۰۵ع)

تضمين، بر غزل حافظ عليه الرحمة

ميسانِ خود فريب آخر، فرستادند اين بِلها،
طلب ڪرند چندان زر، ڪہ خون افتاد، در دلها،
نشاطِ طبع برهم شد، شڪست آن رنگ محفلها،
"الايا ايها الساقي أدر ڪاساً و ناولها،
ڪہ عشق آسان نمود اول، ولي افتاد مشڪلها."

هوئے هين علمِ دنيا، نورِ ايمانؔ، قلب سے زائل،
ادهر ڪالج ڪا بيڙا پار ڪرنے پر هے دل مائل،
ادهر هے نوڪری دشوار، چڪّر ميں هے هر سائل،
"شبِ تاريک و بيمِ موج، گرداب چنيں حائل،
ڪجا دانند حال ما سبڪسارانِ ساحلها."

نہ قيدِ شرع باقي آ، نہ آزاديءَ جي ڪجهہ آ حد،
نہ ڪر ڪا گفتگو هن بابَ ۾، چا نيڪ يا چا بَد،
بزرگن جي بہ فتوي آ تہ، پڙهہ قانونِ سر سيّد،
"بہ مي سجاده رنگين ڪن، گرت پيرِ مغان گويد،
ڪہ سالڪ بے خبر نہ بود، ز راه و رسمِ منزلها."

ڪٿي آ پيسفن بيني ۽ طبيعت پِي نہ آ حاضر،
وٺي ٿي روح ڪي ڏادي، بلي! بزمِ بتِ ڪافر،
نڪو آ خوف ايماني، نڪو آ دين سان خاطر،
"همہ ڪارم ز خود ڪامی، بہ بدنامی ڪشيد آخر،
نهان ڪی ماند آن رازی ڪزو سازند محفلها."

ميسان = جمع ميس: غير شادي شده عورت. بِلها = جمع بل- رقم طلب قيمت.

جو ھونا چاھتا ھے، بدر بن جا، ماہ نو حافظ،
نہ کر آرام، رھہ راہِ طلب ۾ تيزرو حافظ،
وئيون آ رات ڏينھان، وات ۾ تون پيس-نو حافظ،
حضوری گر همين خواهي ازو غافل م شو حافظ،
متي ما تلق من تهوي دع الدنيا و امهلها.

١٩٠٥ع

(٢)

نمونهٔ کلام، تضمين، از پليگي کريما

پليگيءَ جي لانڍين کان پرور بچا،
کريما به بخشاي برحال ما.

پليگي بتلا ۾ نہ کر مبتلا،
کہ هستم اسيرِ کمندِ هوا.

رَنن جي نہ وٺ تون کڌھن ريت، راءِ،
کہ ناگھہ رسد بر تو قهرِ خداءِ.

نيچرل کريما

پيارج کو اج بيئر وسکي جو پا،
کريما به بخشاي برحال ما،

وڏا مان کيان تو، ولايت لئي وَس،
نداريم غير از تو فريادِ رَس.

متان هي اسان کي منجھائن مُلا،
نگهدار مارا ز راهِ خطا.

سکھو انگلنڊ ڏي ادا ٿي تيار،
مکن تکيه بر عمر ناپائدار.

چگو کوٽ، پتلون، گھڙيال ڏار،
شود خلق دنيا، ترا دوستدار.

سکيو جو نہ، گڊ مارننگ، مي ڊيئر،
بهشتي نہ باشد، بہ حکم خبر.

ڪٿي پستڙي کي تونڪج، کورکور،
نہ باشي ز گلزار فردوس دور.

وڃي پهچ لاشڪ تون لنڊن جي حد،
ز رنج و بلا، رستگاري دهد.

ڪري چٽ خزانو، وٺي ڏي آڏار،
جهان را ز بخشش، پر آواز دار.

نہ سھندو جي چاٽي ڪو انگلش ذري،
وگر روزگارش، کند چاکري.

انھيءَ کان سواءِ، ڪين ميڙيندو مال،
بخواري چو مفلس خورد گوشمال.

سياڻو ڪندو ڪونہ ان ۾ ڪمي،
نزيبد ز مردم بجز مردمي.

يقين ڄاڻ توکي، اھا ييس نو،
کند در بهشت برين جاي تو.

جي ٻولي ڪندين پنهنجي تون ٿون ۽ ٽان،
گرامي شوي، پيش دلها چو جان.

متان تون ٿئين، ڪنھن جي مذهب ۾ بند،
غريب آيد اين معنيٰ، از هوشمند.

اکين چال، پنهنجي ڪڏهن ڪيم ڪر،
کہ روزي ز دستش براي بسر.

نہ ڪر نوڪري ۽ نہ پوڇج ٿني،
خطا مي ڪني و خطا مي ڪني!

ولايت وڃڻ آهي، سڌڙين تي فرض،
دگر واجب از پيش قطع تو ارض.

سوا انگريزي هجي جاهلي،
کہ بي علم بودن بود غافلي.

جي پائٿين تہ صاحب سڏي ڪن سلام،
کہ کار تو از علم، گيرد نظام.

ملن واعظن ڏي وڃڻ ڪيم وار،
مکن صحبتِ جاهلان اختيار.

هي رسمون انهن جون، رکو چاڻ رد،
و زوکس نہ شنود، جز افعال بد.

نمازون نہ پڙهہ، ساڻ مخرج ۽ مَد،
کز و نامِ عقبيٰ و دنيا بَرَد.

نہ ڏي ڪَن، ڪهين کي ڪري ڪو فرياد،
چرا بر نياري، سر انجام داد.

عدالت مان تنهن کي، امالڪ آٿار،
دل اهل انصاف را شاد دار.

ڏيارينس پو، موچڙن جي ڪا مارَ،
مرادِ دلِ دادخواهان بَرار.

'سنڌيءَ' جي پڙهڻ مان، وڃي سڀ ڪلان،
چو بستان خورم ز بادِ خزان.

'سنڌي' ماڻهو ڪنهن جي نہ لهہ تون سنڀال،
کہ خورشيد ملکت نيابد زوال.

ڏني شاهدي، جنهن مٿي سچ زبان،
برآورد از اهلِ عالم فغان.

ڏکوئِجِ نہ تون ڊوهہ وارن جي دل،
زند سوز او شعلہ در آب و گِل.

چڏي ڏي رجوع ڪيل بدڪار چور،
بينديش آخر ز تنگيءِ گور.

ڪئي جنهن بغل ۾ پري چم پري،
در اقليم راحت ڪند سروري.

برانڊيءَ جي بوتل ڪي ڪيسي ۾ ڊال،
کہ پيش خردمند هيچ است مال.

اَڏائي خزانو، پيارج شراب،
کہ سلطان نہ خواهد خراج از خراب.

چپڙ چٽ، پنگڙ پينگ ٿي تون ميان،
اگر داري از نيک بختي نشان.

نہ ڀيو علم ٿيو انگلش جي مثال،
کہ هم نرخ گوهر نہ باشد سفال.

'سنڌيءَ' جي پڙهڻ مان نہ ميڙينديں زر،
چرا مي ڪشي بار محنت چو خر.

جنهين کي هجي، مغز ۾ خيال خام،
بود ميل طاعت، بہ خاطر مدام.

ملان هي جي سوکيا، وسوڙها وتن،
کہ دولت بہ طاعت، توان يافتن.

مگر قاعدو، ڪرمنل بيگمان،
کشايد، درِ دولتِ جاودان.

غلط آهہ سمجهو، جنهين بيخبر،
کہ بالاي طاعت نہ باشد هنر.

اٿي خوب تون خلق ساري آزار،
کہ فردا ز آتش شوي رستگار.

سکي کر قلم ياد قانون وار،
کہ حاصل کنی، دولت پائدار.
وکالت جو ڏئي اچ، سگهو امتحان،
کہ روشن ز خورشيد باشد جهان.
وٺي پوءِ کوڙا مقدما پہ چار،
در اقليم دولت شوي شهريار.
تون پيشاب پنهنجي کي هلندي ۾ هار،
کہ جنت بود جاءِ پرهيزگار.
جو پٽ پڪچرن سان هجي، تنهنجو هوز،(١)
کہ چون نيک بختان شوی نيک روز.
کري جو گيلا پيو گهٽي، ساڻ گار،
نہ ترسد ز آسيبِ روزِ شمار.
ڏيو مہ جبينن کان جيڪو جدا،
کجا باز گردد، بہ راهِ خدا.
کري وٽ ادا خوب، بوس و کنار،
کہ فردا نہ باشی، ز حق شرمسار.
ڪري دل وچي ساڻ، ڍولک ۽ ساز،
کہ از آب باشد شکر را گداز.
حلال ۽ حرامن جو کر نا حجاب،
کہ پنهان شود نورِ مهر از سحاب.
نہ پيرن فقيرن جي کر پيروي،
کہ ناگہ گرفتار، دوزخ شوي.
جي وٺندين، تون تن جي مسئلي جي مت،
بود اسفل السافلين منزلت.

---

(١) هوز، هائوس = گهر.

پئين چو نہ تون شوق دل سان شراب،
مسڪن خانهء زندگاني خراب.

ٿي ڪوڙن بدوڙن ۾ ثابت قدم،
ڪہ بي سڪہ رائج نہ باشد درم.

خوشامد، برآمد جي ڪولج زبان،
شوي دوست اندر دل دشمنان.

تون ڏي جان، سِرُ، مالُ، عزّت ۽ دل،
ڪہ در روي جانان نہ باشي خجل.

جهلّي خوب پادر، نہ ٿي تون خفا،
ڪہ از دوستان مي نيرزد جفا.

تون مُنهن موچڙن ڪان نہ موڙين متان،
ميا سوز ڪردار، زشت از زنان.

آڻ سان ڀتي پيڪ، دارون آذار،
ڪہ واجب بود، شڪر پروردگار.

نہ ڏي ڪنهن کي مانيءَ مان پنهنجي ٽڪر،
ترا فتح از در، در آيد ز شڪر.

سمجھ پهر سچ، پير ڪعبي سنوان،
نہ پيچند زين روي دين پروران.

پري ديگ چاڙهج، وڏي ساڻ پت،
ڪہ از عالمان، حل شود مشڪلت.

پٺو يول، آخر جو دل تان وسار،
شود، دولتت همدم و بختيار.

خبردار! ”سنڌي“ نہ پرسان وهار،
ز تاريڪي جهل، گيري ڪنار.

هلي جو امانت سان سَوَلو سوار،
كجا روز محشر، شود رستگار.

كري پنڪو، پهراڻُ، بوچڻ جي ڏارَ،
كه اورا نيارد كسي در شمار.

ڪُهڻ رسم، پوشاڪ جي كيمَ كر،
ازو كم شود، نام نيكو پسر.

جو هي چائندو سچ، ته ٿئي گنهگار،
ز "بلبل"، همين يڪ سخن ياد دار.

رحيما

رحيما

رحيما، حليما، قديما، قدير،
كري عرض تو اڄ نماڻو حقير.
جو آهيان گناهن ۾ ورتل غريق،
رفاقت ۾ شيطانَ جي هم طريق.
نڪا ڪا پُڄي ٿي سندئي بندگي،
گناهن ڪان آهي ٿي، شرمندگي.
نہ آمُرونَهيي تي ڪيو مون ڌيان،
اجائي وئي عمر ساري زيان.
نہ مون ڪئي عبادت، نہ روزو نماز،
خورد خواب غفلت، هوا حرص و آز.
وئي سڀ حياتي، حرام ۽ وبال،
نڪو موت و محشر جو خوف ۽ خيال.
هي دنيا جا ڌندا، جنيِ پروري،
انهن ۾ امان جي بُنديِ وئي ڳري.
ٻڌاڪون سڻاڪون، ڳلائون بچار،
۽ مايا جي الفت، مصيبت جي مار.
حلال ۽ حرامن جو ڪهڙو پُڇڻ،
ڀرڻ پيٽ لئي آهہ جهوري جهڄڻ.
ڏسون ويٺا، ماني سگهي ٿي اچي،
پڪي آ الائي، ٿي هاڻي پچي!
خدا شل ڪري، ڪو هجي ڀوڙ جوڙ،
هٿون زنبَ دهرا، ڪڍون خوب ٽوڙ.
ڏري ماري ٿا پيٽ پنهنجو پليون،
ڪٿي روز دانگي ٿا مُنهن تي مليون.

پري پيٽ، آڪڙجي، سيٺھ جان ساھ،
ڇو آھيون سڀ ملڪ جا بادشاھ.

نٽني نھلجي، اوڳرايون ڏڪار،
پري ڦوڪ تان خواب جو ٿيو خمار.

وڇي بسترا نرم، ڳاڙھا پلنگ،
ڪيون باد جا پيا خدنگ و تفنگ.

سڀ راتِ سڪَ، کھوکھرن جو نڪاھ،
نڪا دين جي سُڌِ نہ دنيا سماھ.

جڏھن سج، سوا پَھر ڪاني اڃي،
اڃا ننڊ تڏھين اسان جي سڃي.

اٿون پير پوتا، نڌڙڪا نڪار،
سلي آھ ڇو موچڙن واري مار.

اوہاسيون ۽ آرس، سيڻي سَنڌ سور،
اٿو سان پوي، پائخاني جو پور.

چڪيون چلم، يا ناس چُڪڙو شراب،
گناھن فسادن ۾ خانو خراب.

نہ نالو ڏٺيءَ جو، توڪّل نہ توھ،
اھي پيٽ پنٿا، اھا پَٽ-ڪوھَ.

سڄو ڏينھن ھَڻ-ھَڻ، سڄو ڏينھن تاڻ،
اھي جوڙ ڇنيون، اھا خاڪِ ڇاڻ.

گرفتار، ڪھربار جي گوڙ ۾،
عيالن جي ڇيھوڙ، پيھوڙ ۾.

ڪُتَن جانُ بَھي، يا گڏھ جانُ وَھي،
سنئيندي ڪُنيندي وڃي سڄ لَھي.

جتي پي لڳي ويو، ھٿون زور جھَٽَ،
ويو دين دَمڙيءَ، تہ ايمان ڇَٽ.

اسان ڪي ڏيو نفس، هن نامراد،
شر و شور، شهوت جو فسق و فساد.

آڻي سان لڳي، پيٽ پٺڪو پڙو،
وجهون وات ۾ ڪو ٽڪر يا ٽڙو.

تڏهن اڪ پڻيون، ڪوسُجهي ڪم ۽ ڪار،
فريب ۽ دغائون، ڦريون، ڌاڙ مار.

صبح ٿيو ته شيطان جي گهنڊ ٽي وڳي،
ننڍي ۽ وڏي کي ڪا پٽڻي لڳي.

ننڍا تان هليا، راند بازي رَمي،
وڏا پوک تي ويا، پيا ٿيا ڪمي.

لڳا جن کي پادر، ويا سي پڙهڻ،
سويلو سڪولن جي چاڙهي چڙهڻ.

پڙهيا سي ته چا، سڀ اجايا اکر،
لُچائي، لڳي، ٺاٺ، ڪوڙ ۽ مڪر.

نه عربي ادب، نه فقه، نه اصول،
نه ٿي معرفت يا حقيقت حصول.

جي منشي ته ڪَڇ ۾ قلمدان ڏس،
سنڌس جعلسازيءَ ۾ جولان ڏس.

جي نوڪر ته رشوت، تغلب، تمام،
نه سَنڌو نه سيڙهو، حلال و حرام.

جفا جور ۽ ظلم و زوري، غصب،
غريبن تي ڦُرمار، غصو غضب.

مٿي ڪوڙ، ڪورٽ ۾ ڪيسن جو ڪم،
آئين آني شاهد، ڪسيري قسم.

زمين ۾ جي بي بَرڪتي جو حساب،
زميندار، ڪرميءَ جي نيت خراب.

کـنـئـي لاءِ واپـار، بـازار ڏس،
اتي پي کـُپت کوڙ جي ڪار ڏس.

ڪمائيءَ کنهين ۾ نہ روزي حلال،
کـُپت ڪـوٽ، لالچ، خيانت خيال.

اهـو پـيـٽ اهـڙو پـرائـي تـو پـَن،
درم ديـن اسان جو تـہ ايمان آن.

پـنـائـي، ڦـنـائـي، رُلائـي پـلـيـد،
ڪيو شڪم شيطان، زر و زن-مريد.

جي زن آهي قبلو تہ ڪعبو ٿي زر،
انهن جي اطـاعـت ۾ بندي ڪمر.

مگر زال مـرشـد، تہ زر، غوث پير،
اهـي قـبـلـہ عـالـم، اهـي دستگير.

زمين و زر و زن، اسان جي سـراد،
انهن تي ٿئي جهگڙو، انهن تي فساد.

حقيقت ۾ آهـي تـہ زن راهـزن،
زر و مال و اولاد، ايـمـان شـڪـن.

انهن کي سـڏيـو، خـالـق عالمين،
تـہ "فتنو" کري، يا "عدو مبين".

اسان جي تـہ آهي، انهن سان پياس،
"عدو" سان محبت رکون بي شناس.

انـهـن جـو پـيـار آهـي نقصان ۾،
ننگو نانگ پـالـيـون گـريـبـان ۾.

اسان جو نـڌر نفس، پـانـڌي پـڳو،
وهـائـي ڪيو جنهن آ، پوئي-ڏکـو.

سچو ڏينهن پـوچـا اٺون پيٽ جي،
سياري، اونهاري، کـتـي، چيٽ جي،

چي ماڻهو رهن سورَ ۾، دردناڪ،
مڙني جانور ڏي، انهيءَ ۾ هلاڪ.

ڏکيو ڏور، ڏانڊيو، چرندو پرند،
سڀن تي سويرو ٿو ڪڙڪي ڪمند.

مَيا مالَ هڪڙا، چڙيا جهنگ ۾،
ٻين کي هنيائون ٻڌي، تنگ ۾.

ڪنهين تي سواري، ڪي ڍوئين بار،
ڪنهين کيهل ڪاڏي، ڪو هرقار نار.

ڪنهين ڪوس، ڪارد، قَلم، دام بند،
بندوقن ۽ ٻازن، ڪزن جا گزند.

انهن تي ٻه شامت، اسان جي پئي،
پڻيندي ڪُٺيندي، سڄي عمر وئي.

اهو آهي، ماڻهن مڙن جو ته حال،
ڏسو خوب، قدرت جو ڪرتب ڪمال.

غَرض آهه سڀني کي نفسن جو نيل،
جي ماڻهن کي پيڪو ته ڏورَن کي ويل.

حياتيءَ اسان جيءَ تي، صد حيف آهه،
جو ڪوڙن ڪمن جو چڙهيو ڪيف آهه.

خباثت، خساست ۾ خوڪن، خصال،
ڪُتن کان ٻه ڪمتر، مڙن جي مثال.

جي صورت ۾ انسانَ آهيون بحال،
ته سيرت، سگ و گرگ، شير و شغال.

جنهين ڪاڻ آيا، ويا سو ڀُلي،
عجب، گوڙ گهمسان جي وا، گهُلي.

رکيو پيٽ پالڻ ۾ سڀ ويا مڇي،
انهيءَ گند ۽ گار ۾ ويا ڪڇي.

جنهين کي ڏسو، سو اتي غرق آ،
ميرُن ۽ اسان ۾ نہ ڪو فرق آ.

ميرُن ۽ پِسَن جان سڄو ڏينهن رات،
سمهڻ، ڪاڄ ڪائڻ سندي آهہ تات.

مگر سچ، انهن کان بہ آهيون خراب،
جو تن تي نہ آهي، حساب ۽ عذاب.

هتي پِي اهي ئي چِٽا جي ڪُتا،
مگر هاءِ ماڻهو! ٿِيا هند مُٺا.

شريعت جو شيوو، ڏنوسون ڇڏي،
وڌوسون گناهن ۾، غفلت گڏي.

وَڌائي وڌي، ننگ، حرص و آمل،
قدوليون وڏا خرچ، خواري، خَلل.

لباس نفيس سندي، ٽند تاڻ،
مڪانن جي زينت، سندي زيت زاڻ.

گلابند، ڪالَر، لڪڙ، هاف بوٽ،
گهڙي، ڪوٽ، پتلون، چشما، چروٽ.

قميصون ڪفن دار، جاڪٽ جرّاب،
سلپر، سپاتا، سپائون ٿواب.

ڏنگي سينڌ، نئڙا چتا، مُڇ دراز،
ٽوال ۽ ڪنگهي، برش، صابڻ جو ساز.

صفا سِرُ تہ ڏاڙهي، چپڙ چٽ، قلم،
زبانُ تي بہ گيتيت رهي دمبدم.

ڪٽلي ۾ هجي نيڪٽائي سياهہ،
تہ پرشن يا ترڪش، ڪرسچن ڪلاهہ.

سڄو ڏينهن سيٽي، صبح و شام واڪ،
هجي هَٽ ۾ هنٽر، تہ ٽم ٽم ٽڙاڪ.

رکڻ هڪڙو بُل-ڊاگ، آهي ضرور،
نہ، تان ٿيندو، وڏ ماڻهپي ۾ قصور.

مقرر هجي، چانهہ، بسڪٽ جو ٽيم،
تہ جاين جو مينگار، پڪچر فريم.

نصارن جو ڪاڏو، نصارا لباس،
ڪبٽ، ميز، ڪرسي، بتي ۽ گلاس.

نئين طرز پوشاڪ جو ڊيل ڊول،
پراڻي ڪيائين تہ ٿيو، ڊيم فول.

رلايو تہ شادين غمين جي رسوم،
ڪٽي قرض ڏوڙيو ڪجي، ڏامَ ڏوم.

سوين ناچ، نخرا، لڪين رنگ راڳ،
پٽلا، ٻوڙَ جا ڪوڙَ، لنگهن جا لاڳ.

خوشامد تي ڪوڙيو، سمورو ستو،
تڏهن ٻي، گيلا جو نہ گانگهو لتو.

جي ڏوڪڙ ڪتا، سي نہ هڙ هنج ٿيا،
پلڻ گنج هڪڙن تہ ٻيا رنج ٿيا.

ٻها تي گناهن ڪي ٿا منهہ ونون،
جهڳو پينگ، تہ بہ ڪين هنجون هڻون.

جتي شور شر، روح ريجهون اتي،
ٻڌون دهل، آرام جڻ ٿئي سٽي.

هنيوچيءَ تي ريءَ سڏ جي هينئڙو هلي،
ٻوي ناچ جو ڏمُ، تہ بابا! بلي!!

پري پنڌ، يا رات ڪاري ڪلور،
اکين سان هلڻ جو ٿيو ات ضرور.

ملي جاءِ، ناجاءِ ٻيٺي ڪرون،
لڳي لتڻ، ڪيري پڳ، بہ اکتي مرون.

جهمر ۾ سڄي رات پيو جهونڄي،
حرام آهي جو اڪ ڪٿي ٻونڄي!

ڌڪا ڌوڻ، دهلن جو سارو ثواب،
نمازن ۾ بيهڻ، نسورو عذاب.

ٻڌوسون ڪو ٻارهو ۽ ميلو ته هاءِ،
هلون يار هت، خوب خرچيون ڪپاءِ.

سڄو ڏينهن، جهيڙن وجهائڻ جي جهورَ،
ٿيا ٻَہِ، ته لاوَت ۽ چاوَت ۾ چور.

اڇا ڪاٺي جهيڙي جو ٻڌڪار ٿيو،
هنيون ساهه، لٺون لٺون، ڌري ٺار ٿيو.

ڪٿي چيٽون پوريون ته ڏهڪار ٿئي،
ڪو ڪنڪار، سڌڪار، ڦهڪار ٿئي.

جي برپا ڪٿهين تي، ٿئي ڪو فساد،
اسان جو شغل، شوق، دل، شاد-شاد.

جي ڪنهن جو تنزّل ۽ نقصان ٿيو،
ٻُڌي خوش خبر، دهن خندان ٿيو.

ملامت ۽ لعنت ۾، ڪوليون زبان،
گِلا ۽ بُرائيءَ جا آٿيون بيَان،

نئو روح ڪنهن جي ڦدولي سهي،
سوا عيب، جي پيو لڇڻ نا لهي.

پرائي ترقي، سٺي جا ڪنَن،
حسَد جي وجهي ٻاهه، ساڙي بدن.

طبع ڪي موافق، گِلا جي غذا،
بدَن جي رطوبت، حسَد ۽ ريا.

اسان جي لياقت تہ، غيبت غرور،
اسان جي فضيلت تہ، فسق ۽ فجور.

صغائر، ڪبائر، اسان جي صلاح،
گِلا، ظلم، بدعت، اسان کي مباح.

اسان وٽ تہ ابليس، واندو وَتي،
فراغت ۾ فرحان، گهمي ٿو گهتي.

رهيو جو مذمت ۾ باقي زياد،
ڏياريو، انهيءَ کي، اسان آهي ياد.

اسان جي مَدائين کان ٿيو منفعل،
خرابي اسان جي کان آهي پيچل.

وَڏنون وَڏ، اسان جي ڏسي بات هين،
ڏني آهي بدليءَ جي درخواست هين.

چيائين تہ: هيت منهنجو ٿيندو نہ داد،
جو هرهڪ هتي ٿيو، سنڌ ۾ اوستاد.

چوي هڪ، گُنہ، تان ڪريون چار-پنج،
اسان وٽ پيلا ٿيا، گناهن جا گنج.

جي هن کي خبر هوءِ تہ چوڏهين صدي،
ڪٿي گوءِ ويندي، مون کان، در بدي.

تہ هيسين رهڻ جي ڪري ڪانہ ها،
جيئڻ لاءِ مهلت وٺي ڪانہ ها.

مگر فائدو هن کي هي ٿيو حصول،
جو فقرا گهٽا هيت سکيائين فضول.

سڌاري اسان کان قواعد زبان،
خدا کان گهرون ڪو وري پيو جهان.

نفاق ۽ ڏسو ڪفر جا سڀ نشان،
تہ ڪهڙا نہ آهن، اسان ۾ عَيان.

اسان کان اچي، عار، ايمان کي،
شرارت ۾ ٿيو شرم، شيطان کي.

کمائي اسان جي، سچي ڪوڙ ڪچ،
نہ خالي ريا ڪان نہ صافي نہ سچ.

رکو حظ نفسي ۾ اڏريا هزار،
ڪشالا ڪروڙين، اوجاڳا آپار.

نہ تڪليف تنهن ۾، نہ عذر و قصور،
بدن باغ، دل خوش، تہ سيني سرور.

تيو جي نمازن، درودن جو سَڏ،
ٻترا، سورَ صدها، اچي تين گڏ.

جي خيرات، صدقي جو ٻُڌبو ڪلام،
چڙهي تپ پُو ويندو، بَدن تي تمام.

جي هلندي، زڪاتن جي ڪا قال قيل،
سوين عذر معقول، دلبا دليل.

جي گهُرندو ڪو پئسو يا ڏوڪڙ فقير،
وٺي باھ ويندي، اندر چاڪ چير.

جي رندِيءَ جو فرمان، تان عين فرض،
قضا ڪين ٿيندو، ڪٿون توٽي قرض.

ڪٿي وعظ ٻُڌبو، تہ ٿيندي ٻُچان،
نہ ايندي جميعت، لچان ۽ پچان.

جي لاچار وهبو تہ دل بي اثر،
اتي پئي، دنيا جا خيال ۽ خطر.

اها پندِ ايندي نہ هرگز پسند،
چوي دل، ڪري شال بَڪواس بند.

ٻُڌڻ بانگ سان تو هٽي نانگ ڏنگ،
وڪوڙي وجهن وسوسا خوب ونگ.

جي چڪلي ۾ وجبو تہ ٿي چاق چُست،
جي مسجد ۾ گهڙبو تہ ماندو ۽ سست.

وڏو وس، جي اچبو، نمازن جي باب،
تہ وٺبا هٽي، چار ٺونگا، شتاب.

جو آلحمد بدران، آتحيات، ڪار،
رڪعتون هُجن ٻہ، تہ چاڙهيونس چار.

اڌو اڌ وضو، وقت ظاهر ضعيف،
بدن روح بيجا تہ نيت نحيف.

قضا، تان قضا جي پڙهي تہ بہ قضا،
دهن ۾ دعا آهہ دل ۾ دغا.

نہ ويچار ويهي ڪيون هڪڙو دم،
تہ مربو ۽ پوندو، خدا ساڻ ڪم.

نہ عبرت، نہ حيرت، نہ عقبيٰ تلاش،
زماني جو ڳرٽو تہ مرٽو معاش.

ڪرايا هٺا حرص، حيلا هزار،
تہ پوري پئي ڪين ساري چمار.

جٿين گڏ ٿئي تو، زر ومال گنج،
تٿين وڌ ٿئي تو، تڪلف ۽ رنج.

لُچايون ڪچايون، مدايون ڪري،
بديءَ جا رکيم بار، سر تي پري.

خدايا، سندءِ در ٿئي جائے پناه،
ڪري منهن سيہ، ۽ وئي دل تباه.

گنهگار، بدڪار، بيڪار، بد،
تون پنهنجي ڪرم ڪان نہ ڪرمون ڪي رد.

گناهن سندي ڳالهہ کهڙي ڪريان،
عبادت بہ عصيان جهڙي ڪريان.

گنهہ ڪان رهي، ڪين بالهي پلڪ،
جو تن جي لکهہ ڪان پيا ٿڪجي، ملڪ.

سچو آهي دفتر خطا تي خطا،
خدا تون ئي آهين ٽيو صاحب عطا.

بندن جي ڪرڻ کان ڪيئم ڪين بيم،
بندو ٿم ته تون آن، غفور الرحيم.

گناهن ۾ ٿيس بيحيا بيشرم،
ڪريما، بچائيم، تنهنجو ڪرم.

دقيقو ڇڏيم ڪين عصيان ۾،
تفاوت نه مون ۾ ۽ شيطان ۾.

مگر آهيان رحمت ۾ اميدوار،
رهيو ٿم، اهو آسرو، برقرار.

مندو هوس مون کي مدائي رهاءِ،
چڱو آهين، توکي چڱائي جڳاءِ.

ڪيم پنهنجي لائق تي سڀ بد عمل،
تون ڪر لطف لائق، مٿم بي بدل.

منايون، مدايون ڪري ٿيس ملول،
مگر سيڙ توڙي، محمد رسول.

رُلي دربدر، ڪائي ٿايا ڌڪا،
سنڌ ۾ در ڏي آخر پڳس اي خدا.

هي پانهو پڳل، پُرخطا، پُرخلل،
رکي ڪم ٿو تو ساڻ، آخر اول.

تون مالڪ اسان جو تون داور ڏٺي،
خطائون سڀئي عفو ڪر تون ڪٺي.

تون معبود منهنجو، پڃان يا ٿهان،
تون مقصود منهنجو ته ڪاڏي وڃان.

خدايا مون کي هن بدين کان بچاءِ،
شقاوت، شرارت، ڇين کان ڇڏاءِ.

اطاعت ۾ توڙي ڪيون ٿا قصور،
ته ٻي ڏين، پيو رزق روزي ضرور،
تون اهڙو سخي ۽ سخاوت شعار،
جو هيڪر ڏئين پو نه آئين شمار.
نه عيبن خطائن تي تنهنجي نظر،
سندءِ رحم مينهن مٿي سر بسر.
پڪڙ تي ٿو، نا گرم جوشي ڪرين،
ڏسي عيب تون، عيب پوشي ڪرين.
خدائيءَ جو لائق تون آهين خدا،
جو سڀ ڪا صفت، تنهنجي بي انتها.
تون اهڙو اسان جو رحيم آهين ربّ،
گهُريو، اڻگهُريو ٿو بنائين سبب.
اميرن جو پرور، غريبن نواز،
تون ئي ساري مخلوق جو ڪارساز.
هتي ٻي ڪيون تو، عطائون عجيب،
اتي ٻي ڪرين، شال رحمت قريب.
مٿس جي ڪيئي مون سان عدل و حساب،
بچيس جي ڪنڌيو، تنهنجي بخشش جو باب.
تون ڏاتار آهين، مٿس ڏات ڪر،
سڀئي منهنجا سيئات، حسنات ڪر.
بچائج خدا، شرّ شيطان کان،
نيا ڪي، نڌر، نفس نادان کان.
گهڻو، صبر ۽ شڪر جو شوق ڏي،
پنهنجي ذڪر ذاتيءَ سندو ذوق ڏي.
ڪرين معرفت ۽ محبت عطا،
هدايت مٿي، استقامت سدا.
ٿئي خاتمو خير سان با نجات،
بہ حرمت محمدؐ عليه الصلوات.

در نعت حضرت نبي كريم
صلي اللّه عليه وسلم

خدا ئـي كريم ۽ محمّد كريم،
پو عاصي كريون كهڙو محشر جو بيم.

محمّد اسان جو شفيع و شفيق،
خدا خُلق اعظم سان خلقيو خليق.

محمّد اسان جو امينُ ۽ ايمانُ،
محمّد اسان جو، ضعيفن ضمانُ.

محمّد اسان لاءِ پشت و پَناه،
محمّد، تيو دين جو دستگاه.

محمّد وكيل و محمّد كفيل،
محمّد وسيلو، محمّد جَزِيل.

محمّد حبيب و محمّد طبيب،
محمّد نجيب و محمّد مجيب.

محمّد مجيد و حميد و حكيم،
محمّد، رسول ۽ رؤف الرّحيم.

محمّد مبشر، بشير و نذير،
محمّد سعيد ۽ سراجاً منير.

محمّد مزمّل، احيد و وَحيد،
محمّد مطهّر، شهير و شهيد.

محمّد وليّ و قويّ و امين،
محمّد مَكين و متين و مبين.

محمّد علوّشان، عالي نسب،
قريشي و عرَبي و امّي لقب.

محمّد مكمّل، جميل و لطيف،
ابوالقاسم و هاشمي و شريف.

محمّد ٿيو مظهرِ ذاتِ حق،
ڪيائين قمر، ساڻُ انگشت شق.

محمّد سچو، سيّد و سرفراز،
محمّد سچو، ربِّ عزّت جو راز.

محمّد کي مولا ڏني سروري،
محمّد کي بخشي خدا برتري.

محمّد سچو، پيشوا، مقتدا،
محمّد سچو هادي و رهنما.

محمّد حمايت، محمّد امام،
محمّد عليه الصّلوات و سلام.

در بيان صرف اوقات

اچي هاڻ ٿي، عمر تنهنجي تمام،
مٽائي نہ، تو طرز و رسم و ڪلام.

سکئين ڪانہ ڪا صاحبائي سيمَر،
نہ گڊ مارننگ، مئي ڊئر، ڪم هيئر.

پڙهي پارسي تون تہ جاهل ٿئين،
وڏي قافَ سان، ڪين قابل ٿئين.

ٿئين تون تہ محروم، "سنڌيءَ" سبب،
نہ توکي مليو، ڪوئي "سَر" جو لقب.

رهئين تون نسورو ڇناٽوئي ڇٽ،
ڪو حاصل ڪيو تو نہ سرٽيفڪيٽ.

نہ تون ٿئين هچارا، فصيح اللّسان،
سکئين ڪين ڪي، انگريزي زبان.

وڃائي تو پنهنجا ڇڏيا، پٽي جَهان،
ڏنا ڪين ڪي تو انڊا، امتحان.

روينيو، جڊيشل، وڪالت، وغير،
کهاڙيءَ سان پنهنجو وڍيئي پاڻَ پير.
عمر ڀي اجائي ٿي بيسود، صرف،
ڪيئي ڪين حاصل، ولايت جو شرف.
نہ ڊپٽي ٿئين تون نہ مختيارڪار،
ٿئين همسرن ۾ ذليل و خوار.
جي، بي-اي، ٿي، تولئي بعيد از قياس،
تہ ميٽرڪيوليشن بہ ڪيتُوئي نہ پاس.
جي هين، جج، سي-ايس، ڇڙو تن ڪيجي،
مبارڪ، مبارڪ، سندن ساڳ، پيي.
ڇٽي توکي مائٽ، نہ سنيريا ڪو سڪ،
مٺون ٿي تنين کي، ڏٺي ڏنجهہ ڏک.
نہ صاحبَ، ڪنهين جو ڪيو تو سلام،
نہ ديوان ڪنهن سان، ٿئين همڪلام.
نہ ٿئين ماستر، تون تڙو تپيدار،
نڪي ڊيڪَ منشي نہ اميدوار.
ڪنهين نوڪريءَ جي نہ تو ڪئي تلاش،
رهئين تون تہ بيڪار اي بي معاش.
نہ آئي ڪا توکي، رفيقن تي ريس،
ندورا جو توکان پري ٿي پليس.

در بيان سخاوت

سخاوت ڪري ڪون دانا قبول،
سخاوت ڪري جو رهيو بوالفضول.
سخا ۾ تہ هڪڙو، خدا آهہ بس،
بيو پاڻَ کي ڪس نہ لائي آوَس.

سخاوت کري ٿي، سَوَن کي سُڄو،
سخي آ هميشہ، ڀَکيو ۽ اَڇو.

سخا سو کري، جو هجي بادشاه،
کري پيو تہ جهٽ ٿئيس خانو تباه.

سخا کي سياڻا نہ کن ٿا پسند،
سخا کان رهن، دور سڀ هوشمند.

سخيءَ جو هميشہ رهي تنگ دست،
سخاوت کيو آهہ، ماڻهن کي پست.

سخاوت کري، مفلسيءَ ۾ ملول،
سخاوت کرائي ٿي، دعوا دخول.

سخاوت روا نا هہ، انصاف ۾،
سخا ليکبي آهہ اسراف ۾.

اڇوکي سخا آهہ، چندو ۽ فند،
مقدمن ۾ رشوت، پَتَا، ’في‘ ۽ ڏنڊ.

وڏو وَس ڏجي ناچَ يا رنگ ۾،
نهايت تہ ناموس ۽ ننگ ۾.

مناسب سخا جا تہ هي ٿيا عَمَل،
لباس ۽ جُوا، يا مکانؒ ۽ محل.

انهن کان سوا، خير خيرات ۾،
سخاوت شمار آهہ بدعات ۾.

در بيان بخل

هجي بخت جنهن کي ٿئي سو بخيل،
بخيلي کري سو هجي جو عقيل.

بخل آهي نعمت عجيب و غريب،
ٿئي کنهن وڏي نامور کي نصيب.

بخيلي خزاني سندي خيرخواهه،
بخيلي گدا کي بڻائي ٿي شاهه.

بخيلي ته "گارڊ" رهي گنج جي،
ريا وام هردم وٺي رنج جي.

بخيليءَ کي عاقل ڪري اختيار،
بخيلي بڻائي، وڏو بختيار.

بخيلي ڪري جو موافق مزاج،
ڪڏهن ڪين تنهن کي رهي احتياج.

بخيلي وڌائي، زر و مال کي،
بخيلي نه هيٺو ڪري حال کي.

خدا کي نه پرواهه، خيرات جي،
نه حاجت زڪات ۽ نه صدقات جي.

سوالين تي آهي، خدا جو ذمر،
ڇڏي در انهيءَ جو، رُلن دربدر.

نه پورهيو نه ڪارهيو، ٿا ڪن بيخبر،
پيٽ ۽ سيٽ تي ڪَشن ٿا ڪمر.

ڏيڻ پيي، انهن کي نه آهي رَوا،
نه پاراتي ۽ نڪي منجهه دعا.

رُکي ۽ سُڪي تي ڪجي پيو گذر،
ڏسي ڪونه ٿو پيٽ کاڌو، پسر.

نه مهمان کي مٿور ماني ڏجي،
مگر وات جي خوش زباني ڏجي.

ٿئي دين و ايمان، نقصان جان،
تڏهن پيي ڪجي ڪين پيسو زيان.

بخيلن کي آهي، وڏي مد نظر،
سخي، هڪڙا بي ڳجهي، بي ثمر.

بخيلن کي پرمغز، پيسي جو پور،
سخين کي سدائين، سچائيءَ جو سور.

در بيان تواضع

تواضع ڪرڻ، نيچ عادت خسيس،
تواضع اهي ڪن جي سادا سليس.

تواضع خوشامد جو آهي نشان،
ڪري سو جو، مفلس ۽ محتاجِ نان.

تواضع ڪري، بينوا، بيشعور،
انهيءَ چاپلوسيءَ جو ڪڙو ضرور.

تواضع غريبن، فقيرن جو ڪم،
تواضع شريفن جي لئي بي پرم.

ڏيو هاڻِ هن جهوني ’فيشن‘ کي ٻَنِ،
ڪيو آهه ’ڊِسمس‘، علم يافتن.

تواضع ته ڪم، دل گرفتار جو،
رياڪار، مڪّار، غدّار جو.

تواضع ڊٺائي ته ماڻهوءَ جو مان،
تواضع وڃائي ته شوڪت ۽ شان.

تواضع ڪري، رفعت و رعب رفع،
تواضع ڪري، دهشت و تاب دفع.

تواضع نه آهي، سيائن صلاح،
تواضع ته آهي، ملوڪن-مزاح.

در بیان تکبّر

تکبّر هجي، خانداني ۽ جي خو،
تہ گل عهده داري جو خوشرنگ بو.

تکبّر ۾ آهن، حکومت جا هنڌ،
هميشہ هٿي تو کيلي منجهہ کنڌ.

تکبّر تہ وڏ ماڻهپي ۽ جي ورونهن،
تکبّر هجي، سروري ۽ جي ٻہ سونهن.

تکبّر، تجمّل جو آهي جمال،
تکبّر، جلوو، جوڙ، حشمت جلال.

تکبّر تہ شهرت جو اوچو نشان،
تکبّر تہ آهي، شريفن جو شان.

تکبّر تہ حڪما جو آهي هنر،
تکبّر تہ اهلِ دَوَل جو ثمر.

تکبّر ترشروئي ۽ تندخو،
اهي هرسہ هين، نسخہء آبرو.

تکبّر سدا آهہ سائي جو ساز،
نسب ۽ حسب لئي نزاکت ۽ ناز.

تکبّر تہ آهي، معاون سلوک،
رکو منهن، گهنڊي نرڙ ۾، سيٽ ڦوک.

برابر کو ويٺو تہ آٿ بي ادب!
کو پيرين پيو نا تہ غصّو غضب.

مگر افسرن، همسرن، کان سوا،
اُنهن کنهن جي اکيان نہ رکجي رَوا.

ميلن جي رسم بَد تہ ٻاکر وجهڻ،
وڏو وس تہ گهرجي، کٽي هٿ ڏيڻ.

خبر چار جي لانـدي، کيکر وڏي،
اسان تان رجسٽر تـان ڊاهي چڏي.
سلامن جي ورنديءَ ۾ آگـر کڻي،
اشارو ڪرڻ، يـا پيرُن جـو چرُنَڻ.
جي بهتر تـه آهـي، تکبّر تـمام،
نه ڪنهن سان ڪجي، کو ڪلام وسلام.

در بيان علم

جـي پائنين تـه مـولا ٿئي مهربان.
ته سِک علم تون انـگريزي زبان.
انهيءَ علم ٻاجهون، هجي جاهلي،
شقاوت، نحوست سان گڏ ڪاهلي.
جي سنڌي ۽ عربي، پڙهيئي پارسي،
تـه سڏبين وڏو سست ۽ آرسي.
نَڪَر لاءِ محتاج، بيـروزگـار،
هجين حاڪمن وٽ، وڏو بيوقار.
پٽيوال پسي، ڪين تـوکـي پچن،
ڪلارڪ ته جاهل ۽ احمق سڏن.
رهن رنج توکان، قريب و عزيز،
ته لائق ٿئين ڪين، اي بي تميز.
جي عزت جهان جي، رکو تند ٽش،
پڙهو انگلش، انگلش! انگلش!!
اهو علم، دولت جو آهي دليل،
زياده ته 'مينو' پڙهي ٿي وڪيل.
اهو علم توکي ڪري، عهده دار،
ڪليڪٽر ۽ ڊپٽي ۽ مختيارڪار.

اهو علم بخشي فضيلت كمال،
حڪومت، مزا، عيش، اقبال و مال.

انهيءَ ۾ بلند بخت، نعمت الوف،
انهيءَ علم ڌاران، ڇسو بيوقوف.

بنائي اهو علم، حاڪم حريف،
رسائي، اهو علم، لنڊن شريف.

در بيان جهل

سنڌيدان، جاهل، سيہ روءِ سخت،
نجس نا اهل، نا خرد، خفتہ بخت.

سنڌيدان، 'ڊيمڊ'، سنڌيدان، 'فول'،
رڳا جانور، جهنگلي ۽ جهول.

سنڌيدان جي ڪهڙي آ دسترس،
سنڌيدان جو مانُ، 'ڪو-ڊيم' بس.

سنڌيدان بيدانش و بيخبر،
انهن ساڻ صحبت نہ ڪهرجي پسر.

سنڌيدان ڪمبخت، ڪم روزگار،
نہ لائق اضافي، نہ قابل شمار.

سنڌيدان جو ورڪ، ويري خراب،
ويچاري کي آفيس ۾ پِي نہ آب.

سنڌيدان کي ڪين ملندو ڪريڊ،
سنڌي 'ڊل'، ۽ 'ويڪ'، بيڪار، 'بيڊ'.

سنڌيدان جي 'لسٽ' ۾ 'لاسٽ پيئي'،
سنڌيدان کي هر بندوقون پري.

جو سنڌيءَ جي 'سروس'، ۽ سنڌي 'ڊريس'،
ڪرائي ٿي 'ڊسمس' هلائي ٿي 'ڪيس'.

سنڌيدان اهڙا تہ آهين ذليل،
سزا تي انهن جي نہ آهي 'اپيل'.
سنڌيدان ڪم ظرف، ڪچرو، حقير،
پري پيچ انهن ڪان، جئين تيز، تير.
اڪيئي سنڌي ماڻهو، صدقي جو ساهہ،
پڙهيو جي نہ انگلش تہ ويتر تباهہ.
سنڌيدان محروم سرڪار ڪان،
انهن جي خورد و پوش اسرار ڪان.
سنڌيدان ڪان ڳهر خدا جي پناهہ،
انهن سان ميلڻ، قاعدي جو گناهہ.
سنڌيءَ جو ولي ڪين صاحب، سلام،
سنڌيءَ جو سماعت نہ عرض و ڪلام.

در بيان عدل

ٿيو عدل، رقمن ۾ رپين جو 'روڊ'،
بنيو عدل، ڪوڙن ڪمائڻ جو 'ڪوڊ'.
عدالت مهانگيءَ ۾ مدّت ڳهري،
رلائي، پنائي، ڏرائي، ڦري.
سوين 'سيڪشن'، فيصلا اڻ شناس،
تپاس و قياس و هراس و 'ڪراس'.
قلم قاعدي جي هلي قال - قيل،
دليل و 'اپيل' و اصيل و وڪيل.
پڇا ۾ جو آيو، سچو با صفا،
ذرو پير تيرڪيو تہ ڪائي هوا،
سچا ڪاٿ ۾ پيا تہ ڪوڙا چٽا،
وڪيلن رکيا خوب، ميڙي مٺا.

هجي، عدل پالو، 'پليڊر'، 'پليس'،
رکو کوڙ تي کين، ثبوتي سليس.

ڪچي قيد ۾ جو پيو سو سُکو،
ڇنو ڇا؟ سزا هو ته پوکي ڇُٽکو.

وڏي ڪم ويو، ڪورٽن کي اپار،
هلي ڪيس هڪڙو، مهينا ٻه-چار.

اونهاري ۾ حاڪم رهن، ڏيه-ڏور،
سفر جو مقدمات وارن کي سور.

سياري ۾ هر روز جي لڏ-پلاڻ،
گهيلبا وتن، سڀ سمن دار ساڻ.

رلي ٿين گهڻو رنج، شاهد-گواهه،
ميلي کين تن کي پتو، خرچ راهه.

وڏا سيءَ ماڙي، سڄي رات هاءِ،
نه ماني نه ٽيڪي، نه جا کٽ، نه جاءِ.

ڏهاڙي ڏمر هي ته حاضر رهو،
ويچارن سندو ويو، آهو ۽ سهو.

غرض آهه پيسو عدالت جو ساهه،
جي پيسو ڪٿو، تان عدالت، تباهه.

در بيان ظلم

ڪريان ظلم جي ڳالهه ڪهڙي ادا،
هجي سرخرو حاڪمن سان سدا.

ملي عام ماڻهن کي هن جي مراد،
نوابن، اميرن سندو اوستاد.

زميندار جو آهه زيور ۽ زور،
سپاهين جو سرتاج، ميرن جو مور.

ڏني ُسرندي وارن کي سرٽيفڪيٽ،
وڪيلن سَندَ نوڪرن جي ٽڪيٽ.

رهي راء صاحب جو هردم رفيق،
هجي، خانصاحب جو خاصو خليق.

ٿيو 'جنٽلمي-مين'، جو 'گڊ-فرينڊ'،
۽ مسٽر ۽ بابن جي بازيءَ جو 'بينڊ'.

ڪري ڪونه ڪامورو، ان ۾ قصور،
ٿيو سيني ڪاتن ۾ ان جو عبور.

پيٽو پاڻ ڪائن، نه ڪو آٿ رکن،
ونئي گشت ۾ ڪاڏيون، تا هلن.

سدائين سواريءَ جو آهي سوال،
ڏجي ڪين منشين کي، ڪنهن جي مجال.

هٿن خوب سرسات ۾ ٻيئي هٿ،
نه پائي، نه پيسو، نه قيمت، نه ڪٿ.

هٿن بٺ بيگر، ڪري ڏاڙ سار،
لڏائن، پٽائن، ڪرائن شڪار.

جتي ويا، اتي زلزلو، هل، هاڪ،
زميندار، ڪرمي، رعايا، هلاڪ.

ڪمي ڪاري، ڊ ڪ ڊوڙ ۾ دردناڪ،
ڦر و مار، ڦڙڦوٽ، ٻرڙوٽ، ٻاڪ.

در بيان قناعت

قناعت جي معني سان دل لائجي،
بصر ساڻ ڊوڊي-جوئر، کائجي.

رُکي ماني آهي، نبين جو ڏاج،
قناعت، ڪفايت، ولين جو ڪاج.

قناعت ڪري، سادگيءَ ڪي قبول،
قناعت تہ آهي، اڳين جو اصول.

پلاءُ، پوڙ، حلوا، مٺايون، ڪباب،
شڪر، شير شربت، سلوڻو شراب.

اهو ڪاج فرعون وارو جناب!
انهن تي وڏو آ، حساب و ڪتاب.

هجي ذات سيوو ميٺو، ۽ مٺو،
پٽلي ڪاج ۾ ڪجهہ نہ آهي پٽو.

نہ ڏي گوشت-جانور کي ڀمرن جو داغ،
جلائي جگر تو، ڦٽائي دماغ.

جي روغن تہ آهي، نسورو زڪام،
مسالن جي ڪميءَ جو رک اهتمام.

مقوي ۽ جائز تہ آهن، هي چار،
مڇي ۽ لسي، ۽ بصر ۽ آچار.

رُکو آنُ، سبحان! نسوروئي نور،
نہ مٺو نہ چٺو، نڪو سور پور.

قناعت جي معنيٰ نہ ڄاڻن جوان،
خوشامد ۾ ڪن ٿا ضرر ۽ زيان.

قناعت جي معنيٰ تي ڪر خوب غور،
ڪيري ڪين ڪاڻ ۾ مانيءَ جو پور.

ڪڪڙ، ڪانءُ، ڦيريون پريندو رهي،
ڪتو ۽ ٻلو، مر تڪيندو رهي.

ٻچو ٻارُ ڦٽڪي تہ پاڻي نہ ڏي،
اُنين مفت پنهنجي ڪمائي نہ ڏي.

سوالي، سڏيندي، ڏئي توڻي ساهہ،
تہ پنهنجي بجا، ڏي نہ هڪڙو گراهہ.

تون مهمان کي ميل، هکو ۽ ٻکو،
ڀڳڙ کن جي ويٺو تہ پاڻهي ٿڪو.

ڏنو، منهن نہ هکڙي کي، آٿون، آليءِ،
تہ اڳتي ٻيو کونہ ايندو هلي.

قناعت جي معنيٰ تہ آهي، ڪيري،
نہ ڏي سور ماني، ٻوي کو مري.

نکي خير صدقي ۾، هيراءِ هٿ،
رکي سڌ ڏيندي کنهين وقت وٽ.

تون هرگز، ڪڏهن، نقد کي هٿ نہ لاءِ،
رکيو آن" داڻا، هجن تان ڪيپاءِ.

پنهنجي دل تہ هوندي، ٻريل مغز پر،
فضيحت ڪندي خلق کهڙا آڌر.

رکيو آهي دنيا ۾ ٻيسي جو دم،
جي هوندو تہ ايندو، ڏکيءَ ويل ڪم.

در بيان حرص

وڏي حرص ۾ آهہ حڪمت حضور،
ٻنا هن جي، دنيا جو چرخوئي چور.

هوا حرص آهن، ضرورت زمان،
انهن سان ٻدل آهہ سارو جهان.

هوا، حرص دنيا جو سينگار آهہ،
انهن سان تہ هي گرم بازار آهہ.

هي دنيا ۾ جيڪو بہ آهي ٿيو فن،
مکان و محل، باغ، بستان، چمن.

زمين و زن و زيورِ زرنگار،
عجائب غرائب، تماشا هزار.

لـکين نعمتون، راحتون، عيش و ناز،
سويـن ملڪ-سودا، سڀ سازباز.

هي سڀ حرص جي آهي حڪمت تمام،
زمانـي جـو سـارو مٿس انتظام.

ڏيکاريائين جنت جـو نقشو هتي،
مگر نـاهـي ذرو، سندس پوٺتي.

سڀئي شاهہ، حڪام، گردن دراز،
انهيءَ جي ٿـا صدقي رهن سرفراز.

جڙيا شال جڳ ۾ ته حرص و هوا،
ڏيکاريائون، ماڻهن کي ڏاڍا مزا.

هوا، حرص ڌاران، هلي ڪٿ جهان،
هوا، حرص آهن، زماني جي جان.

هي اهڙا ته آهين، حرص و هـوا،
نـڪـا تـن پـڄـاڻـي، نڪا انتها.

در بيان طاعت

عبادت جي عادت نہ آهي، اسان،
نہ روزي جي طاقت رهي بيگمان.

عبادت ڀلي ڪن، نڪما نڪار،
نہ ڏيتي نہ ليتي، نہ ٻـچـا نہ ٻار.

جي ڪم جا ڀـڳل، مائٽن جا تڙيل،
رَنـَن روڳڙين جا رُلـَل ۽ مـٽل.

مگر جـو هجي، معتبر ۽ مسڪين،
ڏکـو ڏور ٿيو، چار ٻـارا زمين.

عبادت ۾ سـو ڇـو وڃائي مهل،
انهن جي ڪري ڇو نہ ٺـهـُوَر، ٺهل.

ڏکو دور بُک، پوک پٽي پيلجي،
ڪري ٿو عبادت، ته ٿر ٿيلهجي.

عبادت هجي، مفلسن کي روا،
تونگر تي آهي نه تڪليف ڪا.

جنهين کي مـِلي، رزق روزي وفور،
گسائي پيو گوڏا، سو ڪهڙو ضرور.

خدا جن کي دولت ڏني آهي پاڻ،
عبادت‌جي تن کي هجي ڪهڙي ڪاڻ.

وري جي‌ڪو حاڪم ٿيو، پو ته جسُ،
ذري گهٽ هلائي، خدائي جو وس.

عبادت ڪـُجا، بلڪ معبود ٿئي،
ڦري سو ته نابود مان بود ٿئي.

هٽي دسزني فـرّ، فـرعـون جي،
رکي اختياري، سڄي، ”نون“ جي.

اسان جي عبادت ته دنيا جا ڪم،
اسان جا ٻچا ٻـار، زالـون صنم.

در بيان پرهيزگاري

اسان کي اهو لفظ ”سمريز“ آهه،
جو پرهيزگاريءَ کان پرهيز آهه.

پراڻو ڪو نسخو ٿو ڏسجي ردي،
ڪيو آهه منسوخ، چوڏهينءَ صدي.

اسان جا وڏا خرچ، ڪثرت عيال،
تـه پرهيزگاري، ڏـٺـي پائمال.

رکون جي اسان ٿا، انهيءَ جي نظر،
ته رهندا اسان جا نه هي ڪرّ، فـر.

جڏهن ان جي ابتڙ، اسين ٿا ڪريون،
تڏهن آٿي پيٽيون، خزانن پر يون.
دغا، رشوت و جعلسازي، فريب،
خيانت ۽ چوري، وٺائي ٿي زيب.
جڏهن ڪي ڪجن ٿا، هي حيلا حوال،
تڏهن ٿو هلي، ڪارخانو بحال.

در بيان عصيان

هي عصيان اسان جي ته املاڪ ڇٺو،
مگر نوش ۽ خاص خوراڪ ڇٺو.
گناهن ۾ گڏجڻ، اسان کي ثواب،
ثوابن ڪمائڻ ۾ حرف و حساب.
انهن ساڻ هردم، هيڪاندا رهون،
گهڙي هڪ انهن کان نه واندا وهون.
اٿڻ ۽ وهڻ ۾ انهيءَ جو عمل،
اسان جو گهٽو آهه، ان ۾ دخل.
گناهن ۾ پهچي، خوشي ۽ سرور،
ثوابن ۾ ٿئي نفس، چڪنا ۽ چور.
رڳون، روح، عضوا، سڀئي سَنڌَ، بند،
انهن لاءِ حيران، رهن فيض سند.
جي مڪروه آهن، صغير و ڪبير،
مڙيئي اسان لئي، ٿيا دلپذير.
گناهن ۾ چاڙون، فضيلت آثر،
گناهن ۾ آهيون ته عالي قدر.
ڪٿي جا ڪلارڪ، لکن ٿا جو "لسٽ".
ته آهي گناهن ۾ نمبر فرسٽ.

گھٽي ڪان گھڻو، جو آ نمبر شمار،
اهو آ ڪروڙن ۾ هڪڙو هزار.

نہ آهي، انهن جو حساب ۽ نہ حَد،
خدا جو ٿئي رحمؔ غالب تہ رَد.

نہ ڇاٽان ٿو پنهنجي، ڇڙڻ جو سبب،
مگر ڪو بڻائي، محمدؐ ۽ ربّ.

ڪريمن کي ٿيندي، ڪرمؔ جي نگاهہ،
تہ محشر ۾ مون کي، ڪندا ڇا گناهہ.

در بيان شيطان

هي بزرگ اسان جو پراڻو آ يار،
اسان سان سندس آهہ پڪو پيار.

رهيو ڪيرپائي تہ پنڊڻن جو دوست،
اسان جو، انهيءَ جو، تہ يڪلخت و پوست.

هجي صحبتي، همصلاحو، هميش،
ڇڻ آهي، اسان جو برادر ۽ خويش.

اسان جو تہ ابليس، مونس ۽ جليس،
اسان جو تہ جاني، اسان جو انيس.

اسان جي تہ چشمن جو آهي چراغ،
سندس جاءِ سينو، تہ دل ۽ دماغ.

جٿين ٿو چوي، تيئن ڪيون، ٿا ضرور،
نہ ڪو عذر معذور نا ڪو قصور.

نچائي، ٽپائي، هٽي ۽ ڪُٽي،
اسان سان ڪري ڪيس جيڪي وٽي.

اسان لاءِ آهي، انڌي واري لٽ،
اسان لاءِ آهي، گنگا واري گٽ.

اسان کي سندس آهہ نَکہ ۾ مهار،
اٿارڻ وهارڻ، سندس اختيار.
اسان پي سندس آهيون، قائم مقام،
پرايونس ٿا ڪنهن عمل ۾ سلام.
سکياسين تہ اهڙو، فريبن جو فن،
جو بعضي، بَديءَ ۾ وٺايونس ڪَن.
ڏَئيي، ينگ مئنَن کي پنهنجو 'سَمَن'،
پرئي مڙس هاٿي وَتيي، 'پينشن'.
خدايا تون هن بد بلا کون بچاءِ،
جو منهنجي پچڻ جي تہ هت ناهہ جاءِ.

در بيان مستي ء شراب

ارے شاپ کيپر، يوئر 'کم هيئر'،
ادهر لائو، اک خوب 'ايزي چيئر'.
پلاءِ برف 'لمليٽ، سوڏا، يو-مين'،
ادهر لائو 'ٽالر'، ادهر لائو، 'وين'.
'برانڊي' کي بوتل کو ٽيبل پے لا،
ابهي ايک 'پائونڊ'، هم کو پلا.
سمجهتا نهين هم ٿمارا 'ڈرام'،
نهين همٿو، بچائو، کچا ٿمام.
ڈکهائو همين ايکشا کاس 'يو'،
کہ ڈونون هو نمبر کي 'ون اينڊ ٽو'.
چکهائو تو 'شمپين' شيري شتاب،
مگر 'بير بوٹر، ٹو وسکي' شراب.
او هو، هو گيا بهول، نوئي کا نام،
بهت لائو جلڈي، اچها 'اولٹام'.

'ڈزن' کے "ڈزن' تم رکھو آنکر،
'یو، گو، اِن پیگ، آءِ بیگ، سَر'.

ھمارا بہ کھنا نہ سمجھو گلٹ،
ابھي ٹوڑتا ھے، ٹھمارا کبٹ.

پلائو 'چروٹ'، اور کھلائو 'فروٹ'،
کہ بکسیس ڈیٹا ھے، ھم کوٹ بوٹ.

کڈھر ھے 'سرونٹ'، جلدي بٹا،
کہ بننا ڈوانا ھے، ھم مانگٹا.

سنبھالو ھمارا ٹو، 'اسٹیک کیپ'،
بچھاؤ ھمارا بچھونا، 'سلیپ'.

ابھي ڈے کے آٹا ھے، مس' کو 'وزٹ'،
کبردار لڑتا ھے، ھم 'بال فٹ'.

لکر اوس بگرني، ڈٹا ھے پلا،
نہ معلوم بکٹا ھے، شکٹا ھے کیا.

در بیان وفا

ابھی ھم نشے میں ھے، "واٹھ بال رنس"،
وفا ھم سمجھتا نہیں، "نان سنس".

وفا جو ذِریو، کنھن وسوڙي کي ڏس،
اسان جو انھيءَ ساڻ، آھي نہ رَس.

وفا کي اگھين سال، کاڏو وَبا،
ھوا تي اڏامي وئي، چوڻ ھما.

وفا جي قضا ۾ پوي نانگ 'لانگ'،
وفا جو ٿيو 'ورڊ'، دنيا ۾ 'رانگ'.

وفا جي پچاڙي تہ دوکو دغا،
وفا جو نتيجو تہ آخر جفا.

وفا ڪان تہ آهي، چڱو بيوفا،
وفا جو پيو پير، تان گهر صفا.
وفا سان اسان جو نہ چرخو چلي،
وفا ڪان اسين، پاڻ ويٺا پلي.
ڇپيا عام اخبار ۾ اشتهار،
وفا جي ڪري ڪونہ پيهر پچار.

در بيان شڪر

اسان سان اهو آهي، لاڳو نہ ”رول“،
انهيءَ ڪي ڪيو قاعدي نا قبول.
وِهايون انهيءَ جو اسين ڇو عمل،
جو ورتو اسان آهي، محنت جو ڦل.
حڪومت، نعم، ناز، عيش و طرب،
اسان کي مليا، محنتن جي سبب.
ڪريون شڪر ڪنهن جو تہ ڇا جو سپاس،
ڪيو آ اسان پاس، ”سيڪنڊ ڪلاس“.
ڏسو جن ڪيو شڪر، ڇا تن ونيو،
جي محنت نتا ڪن، تہ درجو گهٽيو!
اسين حمد ويجها نہ اوڏا سپاس،
اهو امر بلڪل، بعيد از قياس.
ڏيون ”ٿينڪ“ پنهنجي ”ڊيوٽيءَ“ کي ٿا،
جي ”ڪنڊڪٽ، گڊ“ آ تہ هٿن لهڻو ڇا.

در بيان صبر

اهو زرد سگ تنوَ، برادر شغال،
انهيءَ جي بہ گرندي، اسان وٽ نہ دال.
اهو پڻ آتنوَ، نسخہء جاهلي،
تہ ڪم همتي، غافلي، ڪاهلي.

ڏسو، صبر ۽ صبر باجنس هم،
اهو پي آتو، زهر جو چڻ کو قسم.

اها آ نبين جي ڪوڙي سٽي،
سٽي ٿي انهن، پنهنجي سر تي مٽي.

پلا ٿيندو، 'ايوب' ڪوري ڪڄا،
اسان جي ڪڇي، سڀڪ ٿوري ڪڄا.

مگر ڳالهه، هيءَ پوري ناهي ادا،
اهو کهڙو ڳجهه هو، سو ڄاڻي خدا.

اسين آدمي، عالم اسباب جا،
وڻن تا سبب اهل ارباب جا.

اسين چو ڪريون، صبر، ڏندا، ڏتا،
'پڇي ڊاڪ کي نا چئون، ڏنو ڪٿا!'

توڪل سان گڏ، صبر و شڪر و رضا،
اهي ٿو فقيرن جا خيالي پلاءَ.

اسين سست چو ٿيون صبوري مزاج،
جو هر درد جو آهي، پيدا علاج.

تڏهن درد ويندو، جڏهن ٿي دوا،
ٻڌبو، نا ڏئي ماڻهو، روئڻ بنا.

تون هڪ فلسفيءَ جو بجا آڻ فرض،
ته تو، صبر ۽ شڪر جو کهڙو غرض.

در بيان راستي

هي سنڌي نمونا، ڪٿان تو وتا،
جو چارئي لڳو لڳ ٻتلا تي ٻتلا.

وفا، شڪر ۽ صبر ۽ راستي،
جفا، قهر، ۽ زهر جان ڪا سٽي.

اهي غير جنسون نہ قابل شنيد،
اسان وٽ نڪي ديدهٔ دهر ديد.
مروّج نہ موزون موسوم آهہ،
مقامن ۾ رهندي اها بوم آهہ.
لکيو آ نہ ڪنهن انگريزي لغت،
نہ ڪا 'ڊڪشنري' ۾ ثبوتي صحّت.
پراڻيءَ سنڌيءَ ۾ اهو لفظ سچ،
اسان جي تہ ٻوليءَ ۾ ڪوئين ڪچُ.
اکي هو اهو جانور، خورش عام،
اسان وٽ تہ هاڻي ٿيو آ حرام.
پڇون چا انهيءَ کي جو آهي عدَم،
نہ جنهن ساڻ مطلب، نہ جنهن ساڻ ڪم.
اجايو وڃايوسون ورقِ ڪتاب،
ڪرايوسون ٽائيم، پنهنجو خراب.
اسان جي انهن سان ملاوت نہ آهہ،
انهن سان ڪريون ٿا، اسين 'گُڊ-باءِ' !

در بيان دروغ

اها، ها! هي نالي مٺو نامور،
اسان جو تہ 'لارڊ'، اسان جو تہ 'سَر'.
اسان جو هي ديوان صاحب دروغ،
لياقت، فضيلت جو آهي فروغ.
هي مشهور معروف اوصافَ ۾،
هتان ڪان وني ڪوهہ تا قافَ ۾.
هي 'ڪئونسل' زماني جو 'ممبر' مشير،
هي 'لوڪل ڪمشنر'، هي 'پبلڪ' سفير.

وڏي هن جي شوڪت، وڏو هن جو شان،
وڏي هن جي عزّت، وڏو هن جو مان.
چيئرمين، سوسائٽيءَ سنڌ جو،
رڪن، نيشنل ڪانگريس، هند جو.
جي ڪورٽ ۾ تان، هن جي ڪرسي مٿي،
سِول ۾ سندس آهي، سَرسي مٿي.
هي آهي وڪيلن سندو رزق روز،
اصيلن ۽ دزدن سندو، درد دوز.
سڀئي قاعدا، 'ڪوڊ' هن جا مطيع،
سندس فيصلا، 'سرڪلر' سڀ وسيع.
هي زينت دهنده زمين و زمان،
هي رونق ڪننده مڪين و مڪان.
اسان جو وظيفو، اسان جو عمل،
اسان جو 'رمارڪ'، اسان جو رمل.
اسان جي 'ٽريٽيءَ' جو ته 'ايڪسٽرا'،
اسان جو ته 'بِل' آ، اسان جو ته 'لا'.
اسان جو ته آهي، وڏو ماسٽر،
اسان جو ته 'جنرل'، بڙو ڊاڪٽر،
اسان جي تدابير جو رهنما،
اسان جي تجاويز جو پيشوا.
اسان جو مدارج، اسان جو مدار،
اسان جو وطيرو، اسان جو وقار.

در بيان گردش فلڪ

ڪيو هاڻ 'سرويس بنڪ' تي نظر،
تفاوت ڪيڏي، قوم جو ڪيو پڌر.
مسلمانَ، هندن ۾ آڏيو تميز،
ته ڪيئن پست هي ٿيا، ته ڪئن هو عزيز.

لقب، واه "ديوان صاحب" وٺيو،
نـنـڍو وڏو "راءِ صاحب" بڻيو.

ڪيائون ترقي ته، تعليم ۾،
پکڙجي ويا، ساري اقليم ۾.

جو هڪڙا ته، جج ۽ اسسٽنٽ ٿيا،
ڏسو هڪ ته 'بئريسٽر، ايٽ لا".

جو هڪڙا ته ڊپٽي ۽ مختيارڪار،
ته هڪڙا ڪليڪٽر جي دفتر مدار.

جي هڪ هيڊ منشي، ته پيا اوورسيئر،
جي هڪ سپروائيزر ته پيا انجنير.

جي هڪ سب رجسٽرار ته پيا فوجدار،
سِول جا ڪي ناظر ته سررشته دار.

جي هڪ ماسٽر تا پيا ڊاڪٽر،
ته هڪڙا وري، سب انسپيڪٽر.

جي هڪڙا پليڊر، ته پيا پبلشر،
جي هڪڙا منيجر ته پيا ايڊيٽر.

جي هڪڙا ڪلارڪ ته بابو پيا،
ته 'فارسٽ" جا ٿيان، آفيسر ٿيا.

جي هڪ ڊڪ منشي، ته پيا تپيدار،
ته هڪڙا سلحدار يا ٺاٺيدار.

مڙيون ئي آفيسون، انهن جون خريد،
ٿين ڪونه ڪاٿو ڪو عهدو بعيد.

ڏسو قوم پنهنجي جو هاڻي نمط،
اول تان پڙهو، بسم الله، بر غلط.

افيسر جي مٿس مٿس ٿيا چار پنج،
اهي ٿيا اسان لئي، غنيمت ۽ گنج.

انهن کان سوا، ہي ڪريون، هاڻ ڏونڻ،
مسلمانَ منشي، ته آئي ۾ لوٽ.

جو هڪڙا، عمر تائين اميدوار،
نهايت ته ڏکَ بند، يا تپيدار.

جو هڪڙن کي ليسن، عريضي نويس،
ته ٻيا 'لاسٽ' منشي، سپاهي، پليس.

جو هڪڙا حوالدار، نائڪ نڪار،
ته هڪڙا خلاصي ڏيا ڪوتوار.

انهن ۾ ٻه آهن، هندو، پائيوار،
جي ڪُٽبو ته تن جو زياده شمار.

وريو واهه، هندن جو وارو ڏسو،
پنهنجي قوم جو اَڻ سدارو ڏسو.

نڪا تن ۾ کي غيرت ۽ همّت ڏٺي،
ته پٽو، ڏوڙ حاصل هي نعمت ٿئي!

چون ٿا اسان لاءِ بس آهي، دين،
اهو عذر تن جو ڪڏهن ٻُڌ بو ڪين.

رکو دين پي ٿيو، اسان کان پري،
'ادهر کے هوئے نا اُدهر کے هوئے'.

هجي دينداري ته ٻيو چا گهرون،
مگر سُست آهيون نه اکٽي سرون.

ڏسو هي زماني جي گردش ۽ ڦير،
ته هو علم کنهن جو ۽ چاڻن ٿا ڪير.

خدايا اسان جو ڪو وارو وَراءِ،
ڪيي غار غفلت مان، اکٽي وَڏاءِ.

در بيان تڪيہ ڪلام

تون رک ڀروسو، پنهنجي دولت متي،
حڪومت، نعمت، ناز، حشمت متي.

وڏا بنگلا ۽ بنائج تون باغ،
برفتار، گفتار، عالي دماغ.

اسان جو ٿئي، فرق، هي فوت ڇا،
اسان کي ماري، ڪندو سوت ڇا.

ملڻ جا هي دڙڪا، خيالي خطر،
جي ساصل حڪومت تہ کھڙو حذر.

جي ڏڇبو تہ ٿيندو نہ هي ڪاربار،
خورد و پوش، يا عيش و عشرت، بهار.

ڪري وٺ، مزا تون، عجيب و غريب،
ڪہ ديده شود، ٿيو مرڻ يا نصيب.

غرض خوب پنهنجي تون هلندي هلاءِ،
ڀلي ماڻ موجون، ڀلي خوش هنڍاءِ.

در بيان اهل جهان

گھڻائي تہ صاحب، بهادر بلي،
گھڻا راءِ صاحب، دلي، بادلي.

گھڻائي تہ ديوان اعظم عمل،
گھڻا مستر و بابو ۽ داس، مل.

گھڻا چند، ۽ سنگ، سي. ايس. ستر،
گھڻا، خان، مرزان، سيان، معتبر.

گھڻا ايس. اي،- ايف. اي، ايل. ايل،
گھڻائي تہ بي. اي، گھڻا ڍنگ ڍيل.

گـهـڻـا آنـريـري تـہ سيڪريٽري،
گهڻائي تہ سيولن، گهڻا ملٽري.
گهڻا آنريبل، تہ ’جسٽس دي پيس‘،
گـهـڻـا سپرنٽينڊنٽ، نـاظـم پوليس.
گـهـڻـا رئيس، سـردار، پير و فقـيـر،
زمـيـنـدار، جـاگيردار و اعليٰ امير.

وڃائن ٿا وارو، نغارو هٽي،
مگر آهہ بيٺي جي بازي ٻٽي.

در بيان دل بستگي دوران

رکـيـج دل تـون اولاد، احباب سان،
رکـيـج دل تون سامان، اسباب سان.

رکيج دل تـون ناموس ۽ ننگ سان،
رکيج دل تون هر راڳ ۽ رنگ سان.

رکيج دل تون، دولت سندي دامَ سان،
رکيج دل تون بس، عيش و آرام سان.

رکيج دل سَدا وَهـٽ ۽ مال سان،
رکيج دل تون صحبت سندي زال سان.

رکيج دل تون خوراڪ، پوشاڪ سان،
تہ دنيا سندي ساري املاڪ سان.

رکيج دل مـٿـي عشقبازي ضرور،
شراب و حقو، پنگ، فسق و فجور.

رکيج دل مٿي، ننڊ، غفلت مدام،
چڱي ۽ مٺي کي، نہ ڏي تون سلام.

نہ دنيا جي ڪيٽ ڪيٽ نہ عقبيٰ جو ڏر،
سيڌوئي سيڌو کول دوزخ جو دَر.

خاتمهء كتاب

خدايا هيءَ جيڪو چيو تم تباهه،
ڪيو تم، پنهنجو منهن ۽ ڪاغذ سياهه.

ڏيکاريم جي اقوال، افعال سڀ،
اهي خاص منهنجا ٿيا اعمال سڀ.

قسم آهي، تنهنجو ته ناهي ڪو شڪ،
سڀئي عيب مون بد آئي يڪ بهء يڪ.

هئو حال جيڪو سو ظاهر ڪيم،
متي عيب ماڻهن کي ماهر ڪيم.

اگرچ ڪجهو ناهي، توکان ڪو غيب،
تڏهن ٻي ڪيم عرض توکي هي عيب.

تون ستّار آهين، ڏي مون کي پناهه،
تون غفّار آهين، عفو ڪر گناهه.

جو اقرار پنهنجا ڪيم سارا ڏوهه،
ته ڪر معاف مون کي نه رک ڪو ستوهه.

رکي آهه 'چارج'، ڏيان ٿو بچاءُ،
محمد وسيلو ۽ ان جو وياءُ.

شفاعت انهن جي ڪرين تون قبول،
مون کي دين و دنيا ٻئي ڪر حصول.

ڇڏي ڏي هيءَ، قيدي، گنهگار بد،
ڪرم ساڻ پنهنجي ڪري 'ڪيس' رد.

ڏئي فيصلو تنهنجو هن پر رقم،
ته تنهنجي قهر تي آ غالب ڪرم.

شفاعت جو توکان وٺي 'سيڪشن'،
ڇڏائين محابي چئين ۽ پنجن.

مسلمانَ پائر جي آهن عزيق،
انهيءَ ڏوهہ، واهڙ ۾ مون سان رفيق.

خدايا تون سڀني کي بخشج تمام،
بحرمت، محمد عليہ السلام.

اسان کي بہ گهرجي، ادا کو پرم،
خدا وٽ تہ گهٽ ناهہ، رحم و ڪرم.

ڏسي هي مٽيان، عيب وارا بيان،
رکون کو ادا عاقبت جو ڌيان.

نہ مون ۾ رکيو آهہ پولو اهو،
سچي خلق ۾ آهہ رولو اهو.

اگرچ گهڻا، نيڪ ڪردار هين،
مگر، ڪنهن نہ ڪنهن ۾ گرفتار هين.

پنهنجا عيب سڀڪو ڏسي ٿو سگهي،
ڏسي نہ، تہ هي اعمالنامو پڙهي.

اسان جو چوڻ، وس پڌڻ ڪم سندن،
پڌي پو، عمل پاڻ ڪن يا نہ ڪن.

پڙهي روز هي، تازيانو رکو،
نہ هڪدم ڏسي، زير زانو رکو.

هي ڪِلَ مسخريءَ ۾ نہ آڻيون شمار،
مگر هي ڏسي ٿيون گهڻو شرمسار.

چوڻ جو چوڻ، ڪِلّ جي ڪِلّ آهي،
عمل ۾ ذڪا، لئي وڏي ذِل آهہ.

رکو ڪِل چئي، ان جو فهم آهہ ڪم،
پسي حال ٿئي، غور واري کي غم.

جي چاٿون تہ جنسي آتو جام جم،
ڏئي ٿو جوڪائي سڪندر جو ڪم.

ڪڍيم ساري دنيا جو نقشو شفاف،
تہ اخلاق فاسد جو ’فوٽو گراف‘.
گدا ڪان وٺي تا بہ شاھ و اسير،
سڀئي ھڪ نہ ھڪ باب ۾ ھِن اسير.
اگرچہ سڏائن سعادت مآب،
تہ پي ڪنھن نہ ڪنھن باب جو ٿن عتاب.
ڪيون ڪوڙ دل سان تہ چاٺون صحيح،
ٿئي ٿيون، پشيمان صالح صريح.
ظرافت ۾ آندم، نصيحت تمام،
جو پنھنجا ٻين ڪان ڏٺم، عيب جام.
سجي خلق جو اڄ ٿري ويو خيال،
ھي پنھنجو انھن ساڻ آندم مثال.
اھو آھ لائق، جو عبرت وٺي،
ڏسي عيب پنھنجا، نصيحت وٺي.
سنواريون، سڌاريون، ھي عادات خام،
سنڀاليون اسين پاڻ پنھنجو سدام.
اسان پنھنجو ايمان، ٻوڙي ڇڏيو،
دنيا جي پٺيءَ، دين، لوڙھي ڇڏيو.
اسان کي بلا ھن ڪيو مبتلا،
بہ فرياد برداد رس، ياخدا.
وسيلا، اسان جي اڇي واھہ ڪر،
تون گمراھہ کي برسر راھ ڪر.
سڀن مومنن کي تون رک اي رحيم،
ھدايت، سعادت، سٺي مستقيم.
اھي روز واڪا ڪيم، سربسر،
ڪريان ھاڻ ٿو، قصہ مختصر.

نهم (٩) ماه ذيقعد، جي هي ڪتاب،
۽ هو سن تيرهن سو تيرهن حساب.
(١٣١٣هه)

مطابق ته ٽيويهين (٢٣) اپريل جي،
هڪو سال ارڙهن سؤ ڇهانوي.
(١٨٩٦ع)

خمس ڏينهن، ڪيم، هن سندي ابتدا،
ظهر وقت، ۽ ٽين بجي، مهل سا.

ڪيم هڪڙي هفتي ۾ تاهي تيار،
هئو حال حاضر سو آندم به ڪار.

سليمي، سندي، بي تڪلف بيان،
سڪڻ لاءِ ڪجهه حاڪماڻي زبان.

مروج، مٺي ۽ سلوڻي، سچي،
ڇيم شعر ۾، پو پڪي يا ڪچي.

جو شاعر نه ئيس، ”نيم تر“ ان سبب،
سلوڪن سخن کان معافي طلب.

اي ”بلبل“ ٿي خوش آهين گوهر نگار،
رحيما هي تنهنجي رهي يادگار.

لوٽ: ”رحيما“، ڇاپو پهريون، ١٨٩٦ع، وشن ليٿو پرلٽنگ پريس، ڪراچيءَ جي ڇاپيل نسخي تان ورتل ۽ درست ڪيل. — مرتب

متفرقات

حمد و مناجات

توحيد

اهو خالق جملہ ڪون و مڪان ڇئو،
اهو رونق ڪاروبار جهان ڇئو،
اهو سڀ جو رزاق، روزي رسان ڇئو،
اهو حل ڪئن مشڪل جانستان ڇئو:
اهو سڀ سندو مونس و يار سمجهو،
اهوئي معاون، مددگار سمجهو.

خدا جي آهي سلطنت جاوداني،
هلي خاڪمن تي سندس حڪمراني،
سندس ذات آ پاڪ، حادث نہ فاني،
نہ ڪو جوڙ تنهن جو، نہ شاني نہ ثاني:
ڏسو جا بجا، جلوهٔ فضل رب آهہ،
غفور الرّحيم ان جو لائق لقب آهہ.

اهو هڪڙو آ ساري عالم ۾ فائق،
اهو هڪڙو آ مشڪل ڪشائي خلائق،
اهو هڪڙو آ پنهنجي قدرت جو شائق،
اهو هڪڙو آهي، عبادت جي لائق:
نهان آهہ ڪثرت ۾ وحدت جو جلوو،
ٿيو هرسو عيان آهي، قدرت جو جلوو.

اهو باغ ۾ گل، اهو گل ۾ بو آهہ،
اهو باد و آتش، اهو آبجو آهہ،
اهو خندهٔ غنچہء خنده رو آهہ،
اهو نغمہ طوطيءَ خوش گلو آهہ:
بهار ان جي قدرت جو باغن ۾ آهي،
شميم خدائي، دماغن ۾ آهي.

حمد

تضمين بر کلام حکيم ثنائي رح

ذاتِ واحد کي جڳائي، وڏِ واکاڻ وڏائي،
تو سونهي حمد و ثنا ثابت، ساراھ سدائي،
پائي ڳلِ پاند ڪڇيءَ ۾ ڏئي ٿي حرص پيائي،
ملڪا ذڪرِ تو گويم ڪه تو پاکي و خدائي،
نه روم من به جز آن ره ڪه تو آن ره نه نمائي.

جي ڪرين قادر مون تي ڪو ڪرم، لطف دمادم،
ته ڪڇي ڪين سنڌءَ ياد سوا، دم نه قدم هم،
نه رکان ڪنهن سان غرض يا نه پوي ڪنهن ۾ ڪوئي ڪم،
همه درگاه، تو جويم، همه درگاه تو پويم،
همه توحيد تو گويم ڪه به توحيد سزائي.

سڀ مخلوق، خدائي ٿي مڃي، تنهنجي هي ساري،
ڇا هجي خاڪيءَ آبي، ڪه هوائي هجي ناري،
پوڇي هر ڪوئي ٿو تو کي، اي خدا، خالقِ باري،
تو خداوند يميني تو خداوند يساري،
تو خداوند زميني، تو خداوند سمائي.

تون ڏئين ڪنهن کي اميري، تو ڏئين ڪنهن کي فقيري،
ڪيئي آزاد گهمائين، ڪيئي منجهه دامِ اسيري،
توهه، تنهنجي سان تڪبي تو، هتي هر حالِ حقيري،
تو خبيري، تو ڪبيري، تو سميعي تو بصيري،
تو معزّي، تو مذلّي، ملڪ العرش علائي.

نه ڪهين شاھ کي طاقت، جو ڪري توسان شراڪت،
نڪا جنّات کي جرات، نه ڪا ملڪن کي مساوت،
تون اڪيلو نه سنڌءَ ڪنهن سان، عزازت نه قرابت،
نه نيازت به ولادت، نه به فرزند تو حاجت،
تو جليل الجبروتي، تو امير ال امرائي.

جلوه قدرت

هر بَرَ ۾ بازز ۾، هر بَحر ۾، هر بَنَ ۾،
هر جهنگ ۾ هر رنگ ۾، جبلن ۾، گلشن ۾،
چا لاله و لونگن ۾، چا سنبل و سوسن ۾،
چا نرگس و نسرين ۾، سَبزن ۾ نخلن ۾:
چا غنچو ته چا گل آ، چا رنگ ته چا بو آه،
جلوو تنهنجي قدرت جو اي قادرا هرسُو آه.

معشوق ۽ عاشق تون، تون شمع، تون پروانو،
محڪوم تون حاڪم تون، دانا ۽ تون، ديوانو،
ڪيٿ عالم، ڪٿ صوفي، ڪٿ مشرب رندانو،
خمخانهء هستي ۾ چڙهي، جلوهٔ مستانو:
جا شئي ٿي چئي مان مان، سا "تون تون" هو هو آهه،
جلوو تنهنجي قدرت جو، اي قادرا هرسو آ.

ڪنهن عشق جي ڪوچيءَ، رستو نه هجي تنهنجو،
ڪنهن آئينهء دل ۾، نقشو نه هجي تنهنجو،
سا دل نه هجي، جنهن ۾، جلوو نه هجي تنهنجو،
سا اک نه هجي، جنهن ۾، غمزو نه هجي تنهنجو:
چا زشتي ۽ چا خوبي، چا خواهش چا خو آهه،
جلوو تنهنجي قدرت جو، اي قادرا هرسو آهه.

هستيءَ ۾، مستيءَ ۾ چا وحدت و ڪثرت ۾،
چا ذلّت و عزّت ۾، چا عيش ۽ عشرت ۾،
دولت ۾، نڪبت ۾، سيٽرت ۾، عسرت ۾،
عبرت ۾، فطرت ۾، غيرت ۾، حيرت ۾:
چا مومن چا هندو، چا بهمن و بابو آهه،
جلوو تنهنجي قدرت جو، اي قادرا هرسو آهه.

هر اسمي، هر جسمي، هر رسمي، هر جنس ۾،
هر کنو ۾، هر سنو ۾، هر راهه ۾، هر گس ۾،
هر وس ۾، بيوس ۾، هر کس ۾، ناکس ۾،
هر رنگ ۾، هر سر ۾، هر تان ۾، هر رس ۾:
ڇا توب جي ڌان ڌان، ڇا بندوق جي ڌو ڌو آهه،
جلوو تنهنجي قدرت جو، اي قادرا هر سو آهه.

ذات الاهي

الاهي، نکته دانِ علم و دانائي، هنر تون آن،
خدايا نطق آرائي، زبانِ هر بشر تون آن،
سخن پرداز، جان پرور، حکيم نکته ور تون آن،
رکي بس روح جو رايو، انهيءَ ۾ جلوه گر تون آن:
مه و خورشيد بڻئي روشن دلائل، تنهنجي قدرت تي،
گواهي ٿو ڏئي، ذري ۾ ذرو، تنهنجي صنعت تي.
زماني کان بڏو آ مون، زمين تنهنجي، زمان تنهنجو،
فلڪ تنهنجو، ملڪ تنهنجا، بشر تنهنجا، جهان تنهنجو،
سمڪ کان تا سما، اي صانع کون و مکان تنهنجو،
سريرِ عرش تنهنجو، فرش تنهنجو لامکان تنهنجو:
آبد کان تا آزل هوندين، آزل کان تا ابد تون آن،
الاهي ساري عالم ۾، احد تون آن، صمد تون آن.

تون آن

عالم الغيب، اي خدا تون آن،
خالق الارض و السما تون آن.
ساري عالم جي مدعا تون آن،
نيڪ و بد سڀ جو دلربا تون آن.

تون آن سرمو ۽ توتيا تون آن،
رنگ تون، غازه تون، حنا تون آن.

داغ تون، درد تون، دوا تون آن،
زيست تون، مرگ تون، قضا تون آن.

عسر تون، يسر تون، غنا تون آن،
فقر تون، فاقہ تون، سخا تون آن.

نالہ تون، آهہ تون، بڪا تون آن،
هست تون، حيّ تون، بقا تون آن.

ويچ تون، سور تون، شفا تون آن،
ناز تون، سور تون، شفا تون آن.

حمد

هر وقت حمد گهرجي، اي ذوالجلال تنهنجو،
قدرت جو ڪارخانو، آهي ڪمال تنهنجو.

هرهڪ صفت ۾ آهي، ذاتي ظهور ظاهر،
ساري جهان ۾ آهي، جلوو جمال تنهنجو.

سو سَر نہ آهہ، جنهن ۾، تنهنجي ڪشش نہ آهي،
سا دل نہ آهہ جنهن ۾، ناهي خيال تنهنجو.

جنّت چون ٿا جنهن کي، جيڪو ٻجهي جهنّم،
هو آ جمال تنهنجو، هي آ جلال تنهنجو.

معبود، عبد وچ ۾، هستي، حجاب آهي،
پردي ۾ بحر جي آ، گويا وصال تنهنجو.

قالب ۾ نقد جان آ، دل ۾ متاع ايمان،
هو پي سندء امانت هي پي آ مال تنهنجو.

ديرو حرم ۾، شيخ ۽ زنار بند کي سودا،
قاريءَ کي قال تنهنجو، صوفيءَ کي حال تنهنجو.

ادراک کان منزّہ، آ ذات پاک تنهنجي،
کونهي مثال ۽ سَتُ، اي بيمثال تنهنجو.
رزاقَ رزق سپ کي، تو ريءَ گهرئي رسائين،
سپ جو سوال توکي، سپکو عيال تنهنجو.
اهڙو سخي جو بخشي، بديون، بلاعوض تو،
سو ڪٿ سٽي نہ سائين، "بلبل" سوال تنهنجو.

ياد اللّٰه ڪر، دم بر دم

رک وحدت جو عشق خرم،
چاڻ صفات کي ذات ۾ ضم،
سارو عالم، آهي عدَم،
ڪنهن جي شادي، ڪنهن جو غم:
ياد اللّه ڪر، دم بردم.

هردم، هرجا، هو حق چاڻ،
آڻِ نہ وچ ۾ پنهنجو پاڻ،
اسم جسم جي تانگهہ نہ تاڻ،
وصل فصل جو لاهہ وَهم:
ياد اللّه ڪر، دم بردم.

واجب آهي، هيڪ وجود،
ممڪن ناهي، ٻيو موجود،
سوئي عابد، سو معبود،
سوئي قطرو، سوئي يمّ:
ياد اللّه ڪر، دم بردم.

وحدت مان ٿي ڪثرت بازي،
غير نہ پائنج، ڪوئي غازي،
صانع جي ڪل، صنعت سازي،
قدرت جو ڪل آهي ڪم:
ياد اللّه ڪر، دم بردم.

تون ۾ مان جي وار نہ وائي،
سڀ ۾ آهي ذات سچائي،
ايڪو ايڪ نہ ٻول ٻيائي،
هرڪو آهي، حق سان هم:
ياد آلله ڪر، دم بدم.

آدم، سِرِّ الاهي آهي،
حاصل منصب شاهي آهي،
تو ۾ حق آگاهي آهي،
دل جو اعليٰ عرش آتم:
ياد آلله ڪر، دم بدم.

ناڪس آهين، منجهہ ناسوت،
منزل ماڻِ وڃي ملڪوت،
لوڪ لتاڙي، لنگهہ لاهوت،
قابو قابو ڪٽج قدم:
ياد آلله ڪر، دم بدم.

جسم ۾ سور نہ رهہ مجدود،
بيوس، بيڪس، بي مقصود،
ملڪن جو تون آن مسجود،
ايڏو توتي قرب ڪرم:
ياد آلله ڪر، دم بدم.

"بلبل" آهين، پل، مهمان،
تنهنجو هي نہ مڪان، زمان،
اصل وطن جو ڏار ڌيان،
فڪر فنا جو رکج فهم:
ياد آلله ڪر، دم بدم.

نعت سرور كائنات

(شان رسالت)

تضمين بر غزل قدسي رحه

مشڪ، عنبر سان مليان وات نہ ٿئي پاڪ تبي،
اسم آطهر جو وٺڻ آهہ بخود، بي آدبي،
بِسمِ اللّٰه ڪري، وصف، ڪريمن جي ڪبي:
مرحبا، سيد مڪي، مدني العربي،
دل و جان باد فدايت، چہ عجب خوش لقبي.

مونهن سيد جي مڃائي نہ ڪو، قادر جو قسم،
حسن ۾ حضرت يوسف نہ هنيون، حورن دم،
منهنجي خواجي تي خدا، خوبي ڪئي، ختم ۽ تم:
من بيدل بہ جمال تو عجب، حيرانم،
اللّٰه اللّٰه، چہ جمال است، بدين بوالعجبي!

ذات تنهنجيءَ ۾ ظهورو آ سچو نور خدا،
ڪيئي حيران، هجي ويا تہ هئي حڪمت ڇا؟
ڪن چاتو آ، اوهان ڪي ۽ خدا ڪي نہ جدا:
نسبتي نيست، بذات تو بني آدم را،
برتر از عالم و آدم، تو چہ عالي نسبي!

نور وحدت سان جڙي آهہ سندءِ پاڪ سرشت،
ساري امت جي خبر توکي هجي، زيبا، زشت،
دست قدرت ۾ ڏنئي داور، دوزخ ۽ بهشت:
شب معراج، عروج تو از افلاڪ گذشت،
بہ مقامي ڪہ رسيدي، نہ رسد هيچ نبي!

قرب قادر جو آتي جامَ، جتي تنهنجو قيام،
سورَ، تن دور ٿيا، جيکي پيا تنهنجيءَ سام،
وسَ وسنديون ٿيون، چوڏار، سنڌ ۽ چائي چام:
نخل بستانِ مدينه، ز تو سرسبز مدام،
زان شده شهرهٔ آفاق، به شيرين رطبي.

تو کيو مُلڪ منوّر، کري ضايع ظلمات،
همّتَ ۾ تنهنجي اي هادي، ٿي نيڪارن جي نجات،
عاصين کي به چڏائيندين، ڏهاڙي عرصات:
ما همه تشنه لبانيم تو ئي آبِ حيات،
رحم فرما که ز حد مي گذرد، تشنه لبي.

عشق محمد

(تضمين بر غزل مولانا جامي رحه)

عشق احمد جي جنهين چوٽ چکي، چاٽ چٽي،
سو چٽو غير غمن کان پيو منجهه، عين عشي،
برَ وڏکار ۾ ووڙيندو وتي، جڻ وحشي:
لي حبيب عربي، مدني قرشي،
که بود درد و غمش، مايهء شادي و خوشي.

هي آٿم آسون اميدون ته مديني ۾ مران،
گهور گهايل کي ونهيون گهوٽ گهرائيندو گهران،
سو کوهن تي. رهي سنڌ ۾ ڪاراٽي ڪِران:
گرچه صد مرحله دور است به پيش نظران،
وجههَ في نظري، کلّ غداة و عشي.

بات ۽ تات توهان جي ٿي رهي، ڏينهن ۽ رات،
کين ڏاڍي ٿو تنهنجي ڳالهه ڳٺڙ، وائي وات،
قول ۽ فعل اوهان جو آ مٺا، قند و نبات:
مصلحت نيست مرا سيري، ازين آبِ حيات،
ضعف الله، به هر کلّ زمان عطشي.

رمز راحم جي رسالت جي رڳي آ رحمي،
قرب کامل جي قدر جي نہ کنڌي ۽ نہ کمي،
خاصيت ان جي پروڙڻ نہ خيالي، وهمي:
اتي خاموش ٿو هرڪو رهي، عاقل، فهمي،
فهم رازش نہ کنم، او عربي، سن عجمي.

آهي "بلبل" کي سفر سنڌ سندو، باري بند،
جي ڪرم سان ڪري قرب اچين، ڪاٽين ڪمند،
تہ وڃي شال ٿيان، پنهنجي پرين سان پيوند:
'جامي' ارباب وفا، جز رہ عشقش نہ روند،
سر مبادت گر ازين راہ، قدم باز ڪشي.

رسول الله

مخمس بر غزل خسرو رح

آٿيان سڄڻ جي شعر ۾، تنهنجي سراپا سرسري،
سارهہ سندي سوداءَ ۾، هيءَ عمر مون ويندي ڳري،
تہ بہ ان منجهان هڪڙي ذري، پوري نہ ٿي مون کان وري:
اي چهرهٔ زيبائي تو، رشڪ بتان آذري،
هر چند وصفت مي ڪنم، ليڪن ازان بالاتري.

مون ساري عالم ۾ ڏٺا، سهڻا چٽائي سربسر،
سڀ نازنين، ناز آفرين، نازڪ بدن، نازڪ نظر،
نقاش قدرت جا ڏٺم، نقشا مڙيئي نادر، مگر:
هرگز نيارد در نظر، نقشي ز رويت خوبتر،
شمسي نہ دانم يا قمر، حوري نہ دانم، يا پري.

جاني هلين ٿو لوڏ مان، لٽڪي چلين ٿو لاڏ سان،
سايہ مثل آن ٿو ٿيان، بي ساهہ، بيتاب و توان،
بيهي تہ ٻڌ منهنجو بيان، سائل ٿو مان سڪندو وتان:
اي راحت و آرام جان، باقد چون سر و روان،
از من مرو، دامن ڪشان، کہ آرام جان من بري.

درياھ وحدت جو وهي، دل ۾ اهو نالو ندي،
ٿيو ذات واحد پاڪ مان، نروار نور احمدي،
جو ذات آن ۾ گم ٿئي، سالڪ ٿئي سو سرمدي:

من تن شدم، تو جان شدي، من تو شدم، تو من شدي،
تا ڪس نہ گويد بعد زين، من ديگرم، تو ديگري.

جلوه مصطفائي

رخ نور، جلوهٔ مصطفيٰ هو،
خدا جو نور جلال هو،
جو تمام خلق ۾ ٿيو عيان،
هي ڪمال ان جو ڪمال هو.

تنهنجي ذبح ۾ بہ اي ذي فنون،
لٿي پياس منهنجي ٿي حلق جي،
ڇا نہ آب تنهنجي هو تيغ جو،
اهو آب، آب زلال هو.

تنهنجي شوق ۾ مان تہ روز و شب،
رئندو رهيس، جهرندو رهيس،
سجو ڏينهن رنج و ملال هو،
سجي رات شوق وصال هو.

جڏهن عشق تنهنجي ڪيو اثر،
نہ رهي آ غير جي ڪا خبر،
نڪو جذب هو نڪو وجد هو،
نڪو تال هو نہ ڌمال هو.

تنهنجو آهي ”بلبل“ بي نوا،
رهي ان تي تنهنجو جي همت شها،
ٿئي شاه ملڪ جو سرورا،
جيئن عبد تنهنجو بلال هو.

رحمة اللعالمين

جو آيو رحمة اللعالمين، رحمت، جهان بنجي،
ظهورو ذاتِ حق جو ٿيو، نيهان بنجي، عيان بنجي.

مٿن هي دين ٿيو آتمم ۽ هي اسلام ٿيو ڪامل،
ڪيائين مشڪلون آسان، امن بنجي، امان بنجي.

جڏهن زيبِ زبان اسهيا، آين تي، سير جي ڪارڻ،
تڏهن چيا ساز ۽ سامان سان ويا آسمان بنجي.

شبِ معراج جي محفل، ملهائي مالڪن ڏس ڪيئن،
محمّد ميهمان بنجي، ته مولا ميزبان بنجي.

پچان نئي پار پيغمبر، حجازين سان ملان هيڪر،
جوان بنجي، توان بنجي، روان بنجي، دوان بنجي.

رهان جي رب، حرم نبوي ۾ حاضر، دم حياتيءَ جا،
ته خاڪِ آستان بنجي، منجهان سلڪِ سگان بنجي.

اوهان جي مدح خواني جي ته صدقي، بي ثمر "بلبل"،
ويو شيرين بيان، طوطي زبان، شڪر دهان بنجي.

شاهہ رسالت

محمد ميرِ مجلس، مالڪِ هردو سرا آهي،
شهنشاهہِ رسالت، شافعِ روزِ جزا آهي.

مٺي محبوب مدني جو پسي هي مرتبو عالي،
خدا مطلوب مڙني جو، هو مطلوبِ خدا آهي.

ڏسي محراب ابرو کي، ڏين سجدا جي سڪ وارا،
ته چيا آهي، روا آهي، سزا آهي، بجا آهي.

سندن سڪ سوز فرقت ۾، دمادم درد، غم دل جو،
عطا صحت صفا آهي، دوا آهي، شفا آهي.

امان جي مير مرسل وٽ، سدا گڏ چئن يارن سان،
ولا آهي، وفا آهي، حيا آهي، سخا آهي.

گدائي بي نوا "بلبل" سندي، داتا سنده در تي،
ندا آهي، صدا آهي، دعا آهي، ثنا آهي.

تمنائي دل

هر دوسرا ۾ شاها! شان خدائي گهرجي،
مولا مدد ۾ منهنجي، ڪم مصطفائي گهرجي.

ڪوڙ و ڪچو، ڪمينو، آهيان ڪثيف ڪاهل،
صدقي، صديق اڪبر، صدق و صفائي گهرجي.

عادل عمر جو آهي، مون کي اجهو امن لئي،
صاحب حيا جي حرمت، حلم و حيائي گهرجي.

ڪمتر کي ڪنهن به ڪم ۾، هرگز پوي نه مشڪل،
بهر علي، وليءَ جي، مشڪلڪشائي گهرجي.

در پنجتن جو پينو، پاڇي گهري ٿو پاڪر،
تنهن لاءِ ڪٽ ۾ لنگهي کي، عفوو عطائي گهرجي.

گذري آ منجهه گناهن، سڀ عمر وئي اجائي،
آڏو ڪريم ڪهڙي، ڪنهن جي ڪمائي گهرجي.

آهي نه ڪم ڪريمن، ڪنهن جي عمل ڏسڻ جو،
حرف و حساب کان بس، راحم، رهائي گهرجي.

در مصطفيٰ جي دائم، "بلبل" گدائي گهرجي،
محبوب تنهن مٺي جي، مدحت سرائي گهرجي.

مولود شريف

معراج هليو، سرتاج نبيَ، ڪري وِيس وڳا، وه واه ڀَنو!
جبريل ٿو صدقي صدقي ٿئي، اڄ صلي علي، وه واه ڀَنو!

ٻيءِ ملڪ فلڪ جا قطار ڪري،
نيون، دُرج گهرَ جا نثار ڪري،
هڪبئي کي چئون، جيءَ جانِ فدا؛
اي نورِ هدا، وه واه ڀَنو!

جي ڪُل مُرسل موجود هئا،
آدم کان وٺي تائين عيسيٰ،
جنهن جنهن ٿي ڏٺو، تنهن تنهن ٿي چيو:
محبوبِ خدا، وه واه ڀَنو!

تو قاب قوسين جو قرب لڌو،
۽ ادنيٰ جو اسرار آڌو،
اَت پردو ڪٿي حق هيئن چيو؛
منهنجو ماهِ لقا، وه واه ڀَنو!

گلزار خدائيءَ جو گُل گُل،
مقصود مڙين مخلوق جو ڪُل،
تنهنجو مدح سرا، مسڪين "بلبل":
بلبل جي صدا، وه واه ڀَنو!

خاتم النبيّين

ٿيو ختم النبي خاتم، نبوت هئي ته اهڙي هئي،
مڙين مخلوقن تي مرسل، رسالت هئي ته اهڙي هئي.

سڄو رحمت مجسّم هو، شهنشاه شافعِ محشر،
جي رحمت هئي ته اهڙي هئي، شفاعت هئي ته اهڙي هئي.

نہ ان جي گلبدن کي مِس ڪيو مُشڪ، ڪِين پيو پاڇو،
لطافت هئي تہ اهڙي هئي، نزاڪت هئي تہ اهڙي هئي.
چڙايو سڀ چِيِنَ ۾ آفتن ڪان پنهنجي آست ڪي،
نيابت هئي تہ اهڙي هئي، سفارت هئي تہ اهڙي هئي.
وَتَن ٿا حسن تي حيران مَلَڪ، جن و بشر، حيوان،
جمالت هئي تہ اهڙي هئي، ملاحت هئي تہ اهڙي هئي.
ٿيا قرآن جي تنزيل ڪان، فصيحان عرب قائل،
فصاحت هئي تہ اهڙي هئي، بلاغت هئي تہ اهڙي هئي.
سچو اسلام ۾ سابق خليفو، اوّل و اعظم،
جي سبقت هئي تہ اهڙي هئي، خلافت هئي تہ اهڙي هئي.
فرار ابليس هو فاروق ڪان، فرقان هم رائي،
جي حشمت هئي تہ اهڙي هئي، فراست هئي تہ اهڙي هئي.
غنيءَ جي مال جي منّت، مڃي ٿي مصطفيٰ هردم،
جي دولت هئي تہ اهڙي هئي، سخاوت هئي تہ اهڙي هئي.
عزازت، علم و حڪمت ۾ هئو، حضرت عليءَ اڳرو،
جي عظمت هئي تہ اهڙي هئي، عزازت هئي تہ اهڙي هئي.
ٿيا سردار شهزادا، شباب اهل جنّت جا،
جي عزّت هئي تہ اهڙي هئي، بشارت هئي تہ اهڙي هئي.
صحابي ڪمل سچا سردار جا، اڳواڻ اُمت جا،
محبت هئي تہ اهڙي هئي، صحابت هئي تہ اهڙي هئي.
ائمہ دين جا لائق، چڱا چارئي، سچا رهبر،
جي ملت هئي تہ اهڙي هئي، امامت هئي تہ اهڙي هئي.
وليّن ۾ وڏو اڪمل، محي الدين ميران آهہ،
ولايت هئي تہ اهڙي هئي، ڪرامت هئي تہ اهڙي هئي.
بهاريدار روضي جو، وڃي پيلي ٿئي "بلبل"،
جي خدمت هئي تہ اهڙي هئي، شهامت هئي تہ اهڙي هئي.

غزل نعتیہ فارسي

شهرۂ حسن تو از عالم افلاک گذشت،
زان بہ میزان فلک، زهره شرمناک گذشت.

آن مہ حسن، شبي بر اسپ ناز سوار،
صید دلهای بتان، بستہ بہ فتراک گذشت.

کس نہ دیدم ز دلیران جهان شیر صفت،
کہ که از کوچۂ آن قاتل بي باک گذشت.

بر سر کوی تو، ای ماہ لقا گاہ بہ بین،
آن کہ دیوانۂ تو، دامن صد چاک گذشت.

"بلبل" شاد کنون باش کہ درکشور عشق،
دست همت، تو چو از جان، سر افلاک گذشت.

دیدار مدینہ

(اردو)

هے میرے دل کي تمنّا کہ مدینہ دیکھون،
خاتم ختم رسالت کا نگینہ دیکھون.

در پے سکھائے حرم، ساتھ زمین پر سو کر،
جیتے جي رفع سماوات کا زینہ دیکھون.

کنکریان، آنکھ کے پلکون سے رکھون چن چن کر،
خاکروبی سے خدائي کا خزینہ دیکھون.

اي میرے مالک مولا، مین ڈوبا جاتاهون،
بحر عصیان سے شها، پار سفینہ دیکھون.

گلشن کوئے حرم مین هو مزار "بلبل"،
آرزو هے کہ وهان، اپنا دفینہ دیکھون.

قصیدہ تضمین برقصیدہ عربی
در نعت
حضور سرکار کائنات

کالشمس بضوء صباحته، کالقمر بحسن جمالته
الصبح بداء من طلعته، و اللیل دجی من وفرته

آن بحر عطا، آن بحر سخا، آن نور خدا، شہ ارض و سما،
فاق الرسلا فضلاً و علا، اهدی السبلا لدلالته

آن والی ہر عربی عجمی، آن حاکم بر، حربی و ذمی،
کنز الکرم، مولا النعم، هادی الامم لشریعته

باشرف و کمال و جمال نبی، محبوب خدا، امی لقبی،
ازکی النسب، اعلی الحسب، کل العربی فی خدمته

آن سید و سرور جن و بشر، اکسیر نظر، اعجاز اثر،
سعت الشجر و نطق الحجر و شق القمر و باشارته

آن شاہ رسالت ماہ ھدا، آن شافع نافع روز جزا،
نال الشرفا و لہ ضعفا، عمّا سلفا، من امته

لولاک لما کش تاج لوا، معراج عطا، شد قرب لقا،
جبریل اتی، لیلۃ اسری، و الرب دعاہ لحضرته

لیتبلغ "بلبل" مدحتنا فی شرف حضور وسیلتنا،
و محمدنا ھو سیدنا، فالعزّ لنا لاجابته

خاتون جنت
(سرائکی)

یا بنت نبی، خاتون جنت، توں خاص کنیز الٰہی،
تیکوں آپ خداوند بخشی، کل عالم دی شاہی،

حور و قصوران تابع تیڈي، ماه کنون تا ماھي،
ملک امین خدا دا ڈیندا، عظمت دي آگاھي،
تي آیت تطهیر تسان تي، خلقت خاص خدائي:
صدقي صدقي، سانئڻ تیوان، پاک نبي دي جائي،
گهین خبران بردے در دے دیان، حسن حسین دي مائي!

کیا انسان بیان کري، اي شوکت شان تساڈا،
خلق کنون اِک خلق کیتا، رب، نور نشان تساڈا،
جن ملائک، حوران اتي پي هئے احسان تساڈا،
"فاتح" تون، "والناس" توڻین، قرآن بیان تساڈا،
ختم نبوت والي، خاتم، تبوڑ تسان تي آئي:
صدقي صدقي، سانئڻ تیوان پاک نبي دي جائي،
گهین خبران، بردے در دے دیان، حسن حسین دي مائي!

جنت، نعمت، طوبیٰ، کوثر، ثمر تساڈي جب دا،
چاهو جنهن کون پل وچ بخشو، راز تسان، سب رب دا،
تون سرکار نبي و علي دي، او شافع امت سب دا،
حوا، مریم، فخر کریندیان، تیڈي نام نسب دا،
بنت رسول، بتول تساڈي، عزت، پاک، وڈائي:
صدقي صدقي، سانئڻ تیوان، پاک نبي دي جائي،
گهین خبران، بردے در دے دیان، حسن حسین دي مائي!

بابا تیڈا، بیشک سانئڻ، افسر سب انبیا دا،
خیر بشر تي شافع محشر، پیارا دوست خدا دا،
شوهر تیڈا، شیر خدا دا، صاحب علم و سخا دا،
عقده کشا اي، راه نما اي، فخر سجي فقرا دا،
ڈون شهزادي، بیٹي تیڈي، والي جنت جائي:
صدقي صدقي، سانئڻ تیوان، پاک نبي دي جائي،
گهین خبران، بردے در دے دیان، حسن حسین دي مائي!

جنت دي جاگير ملي، سرسبز تي باغ بهاران،
صحن چمن گل گلشن دے وچ، رهن سدا گلزاران،
"بلبل" باغ محبت دے وچ، پڑھن درود هزاران،
ارض كنون افلاك توڻين، بوفيض ديان هكاران،
تئي شفاعت، شامل تيڈي، شكر كري هر كائي:
صدقي صدقي سانئڻ تيوان، پاك نبي دي جائي،
گهن خبران، بردے در دے ديان، حسن حسين دي مائي!

بحر جهان وچ، حب تساڈي بيڑي وانگي تاري،
جيكو چڑھيا، سوج گنهه، تون پهتا بيشك پاري،
حيف انهاندے حال آتے، جو منكر هين مرداري،
سخت عذاب حساب كنون، او غرق تئي في الناري،
الفت والے شاد هميشان، دشمن سڑن سدائي:
صدقي صدقي سانئڻ تيوان، پاك نبي دي جائي،
گهن خبران، بردے در دے ديان، حسن حسين دي مائي!

ظاهر باطن روشن تيكون، امت دا احوالے،
بيبي سانئڻ، بابل تون كر، بارت، رب دے نالے،
كوئي رفيق، شفيق نه جگ وچ، نا كوئي محرم والے،
باجهه تساڈي بيشك بيشك، سختي وچ سنڀالے،
سوا جناب تساڈي، بيي كا راه نه سجهندي كائي:
صدقي صدقي، سانئڻ تيوان، پاك نبي دي جائي،
گهن خبران، بردے در دے ديان، حسن حسين دي مائي۔

اي بحر كرم رك لاج شرم، مين تيڈي در تي سوالي،
عالي هے سركار تساڈي، كوئي نه آوے خالي،
كر مقبول، رسول دے صدقي، مدح ميڈي في الحالي،
دهرے ڈاڻ ڈيوو سگ در نون، دين و دنيا دے والي،

نــا ٿيــوان محتــاج کھين دا، رکٿــو دامــن لائــي:
صدقي صدقي، سانئن ٿيــوان، پــاڪ نبي دي جائي،
گھين خبران، بردے در دے ديان، حسن حسين دي نائي.

اصلاحي شعر و شاعري

جذبات عرفاني

ڪڏهن جذبات عرفاني، نہ ڪنهن جاهل ۾ رهندا، هن،
مگر هي، قال ۽ احوال، ڪنهن قابل ۾ رهندا، هن.

نہ ڪائي چيز دنيا ۾، چڱائيءَ کان هجي خالي،
هي نظارا نوان، بس، ديدهٔ ڪامل ۾ رهندا، هن.

هنـر يا فن سان، فوٽوگرافر جا ڪدي سکهندو،
تصوّر هي، دماغِ شاعر و فاضل ۾ رهندا، هن.

جنين کي خبط آهي، خال و خط، ابروئي خوبان جو،
اهي شاعر سدائين، خنجرِ قاتل ۾ رهندا، هن.

خوديءَ ۽ خودنمائيءَ کي تہ مردانِ خدا ڪيڏ ندا،
جي دانستہ ۽ ديده صورتِ سائل ۾ رهندا، هن.

خدا رزّاق آهي، ڪيڏ تون "بلبل" فڪر روزيءَ جو،
اهي پي پيٽ ٿا پالين، جي آب و گِل ۾ رهندا، هن.

سير و سياحت

دنيا جا دورَ دادا، گهر کان نيڪرُ تہ ڏسندين،
هر ملڪ جا تماشا، گهرَ کان نيڪرُ تہ ڏسندين.

آهــي سفــر وسيلو، جــا فتــح جا ظفــر جو،
پڻ سيرَ تن ۾ صدها، گهر کان نيڪر تہ ڏسندين.

عالم سندا تماشا، ڪين جي تہ لاءِ آهن،
صحرا ۽ ڪوهہ، دريا، گهر ڪان نيڪر تہ ڏسندين.

هر ملڪ جي ترقي، هر عهد جي حڪومت،
زر، زور، زشت و خوبا، گهر ڪان نيڪر تہ ڏسندين.

هن وقت ۾ سياحت، هڪ امر لازمي آهہ،
ان جي طلب، تقاضا، گهر ڪان نيڪر تہ ڏسندين.

ڇا ڇا ترقيءَ جا اسباب ٿيا جهان ۾،
واپار، سلف، سودا، گهر ڪان نيڪر تہ ڏسندين.

ڪل ڪائنات جا ڪم، قدرت سندا ڪرشما،
گهمَر ويٺي ڪين ڏسبا، گهر ڪان نيڪر تہ ڏسندين.

جيسين سفر نہ ڪيندين، تيسين نہ مرد ٿيندين،
مردن سندا معرڪا، گهر ڪان نيڪر تہ ڏسندين.

بيڪار ويٺي ويٺي، ڪجهہ بہ نہ ٿيندو "بلبل"،
باغ و بهار بابا، گهر ڪان نيڪر تہ ڏسندين.

آفتاب عالمتاب

واهہ پيارا، سج سونهارا،
چمڪن توکان، چنڊ ۽ تارا،
عالم جا هن توسان آرا،
ڪم ۽ ڪاريون، سارا بارا:
توسان سونهي، سارو منڊل،
تون آن هنڊ، تون آن هنڊل.

هندو، مجوسي، پشي پوڄاري،
توکي ليکن، ڪَٿ اختياري،

آهين تون هڪ، ڪرّه ناري،
ڪورو ڪورو، ٻاري ٻاري:
تو ۾ خاص، خواص، رڪابيل،
چڪّر، ڦيرا، گهمرا، منزل.

پوکون توکان، آپجن نپجن،
ڦل ۽ ميوا، رَس ۾ رچَن،
نينگر ڏسندي، توکي خوش ٿين،
ڊوڙن، ڊڪن، نچن، ٽپن:
تنهنجي حرڪت ۾ آ برڪت،
ڪم ۽ ڪاريون، ڪثرت، ڪثرت.

واه ڙي سورج تنهنجي طاقت،
تنهنجي همت، تنهنجي شوڪت،
تنهنجي گرمي، تنهنجي حدّت،
آس ۾ تنهنجي ڪوسي شدّت:
توکان روشن جڳ آ سارو،
تنهنجي دشمن جو منهن ڪارو.

جاتي تنهنجو تڙڪو ناهي،
تاتي گند ۽ گِچ مچ آهي،
مونجهه، مرض ات آيا ڪاهي،
ٻانس، ٻڙانس نه ويندي ڳاهي:
تنهنجي تابش، آهي تازي،
سڀڪو توکان، راضي ٻازي.

تون انڌاري دور ڪرين ٿو،
ڪارنهن ڪل ڪافور ڪرين ٿو،
سارو عالم، نُور ڪرين ٿو،
ماڻهن کي مسرور ڪرين ٿو:

اپڻ سان تو سچ سچائين،
نندا وڏا ناچ، نچائين.

اڃا نڪتي تنهنجي سيلي،
جاڳي سائين، پانهون ٻيلي،

هئي هئي تي وئي، مهل اويلي،
گهوڙا گهوڙا، علي، عيلي!
اٿو اٿو، جاڳو جاڳو،
ڊوڙو ڊوڙو، ڀاڳو ڀاڳو.

توسان آهي، هي جڳ جاري،
ٻادل، ٻاري، باغ بهاري،

سبزي، ساوڪ، گل گلزاري،
تنهنجي منهنجي آهي ياري:
توڪان تازا سوسن سنبل،
سون ڪان موزون، ”آهِ بلبل“.

صبح جو ويلو آ اربيلو،
سهڻو سهڻو سهڄ سويلو.

جاڳي، گابر، ڳاڳن، گيلو،
ٻانيڻ، مُلا، چاڪر، چيلو:
وڃندا گهنڊ گهڙيال نفيلون،
ٻانگ صلواة جون ٻڌجن زيلون.

رات

واه چا رات جي آيات، بيانات ڪيئي،
شب ظلمات جي هر بات ڪي اثبات ڪيئي.

سي حسنات ۽ سيئات ڪي عرفات ڪيئي،
منجهه طلسمات، خيالات، ڪرامات ڪيئي.

چو نہ پو چنجي، تہ ”بلبل“ هي نواخانيءَ ۾،
سيّد الشعراء، سيّد کي سخندانيءَ ۾ (١).

احساس ملت

ڪنهين کي اڄ ڪشش قومي ڪمن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي،
دلين ۾ آهي جيڪي، سا دَهن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

بنائڻ قوم کي اسلام جي احڪام تي قائم،
مٽيا، اهڙي مسلمان جي مَنَ ۾، ڪانہ ٿي ڏسجي.

سچي تحريڪ، تهدل سان هجي، جا قوم جي ڪارڻ،
نہ ڪنهن اخبار ۾ يا انجمن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

نہ پيرن ۾ رهي پيري، نہ فقراء ۾ فقيري آهہ،
عمل ۽ بي ريائي، عالمن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

وڏيرن کي هجي وائي، رڳو ڪوڙيءَ وڏائيءَ جي،
اها انصاف جي اک حاڪمن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

اچي ڪيئن موعظة بالحسنة وَ حڪمه، ڪرڻ هاڻي،
اها وائي، سچائي واعظن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

جي دنيا سان رکي دل، دوستي تا دين جي وڪڻ،
محبّت پنهنجي ملّت جي، مُلّن ۾ ڪانہ ڏسجي.

ويا حڪمت هلائي، طمع جا جي ڪين ها طالب،
شفا تن جهڙي، اڄ ڪنهن جي هٿن ۾ ڪانہ ڏسجي.

ٿي آهي جوٽ سڀ جوتش، سمرتي ناهي ساڌن ۾،
سچائي، برهمڻ جي ست-پچن ۾ ڪانہ ڏسجي.

---

(١) ”رات جي بات“ سيد شاهنواز شاهہ نڪڙائيءَ جي ڪلام تي، تهنيت ۽ مبارڪ (بلبل).

خبر دين و ڌرم، اخلاق ۽ آداب جي هرگز،
اها ڪاليج ۽ پڻ مدرسن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

نہ ڪنهن مجلس مشائخ ۾، ادا ٿيو معرفت جي آهہ،
جمع دل، قلب جي راحت، قبن ۾ ڪانہ ڏسجي.

رهن شيخ و برهمن، شغل دنيا ۾، مگر خالص،
عبادت، مسجدن ۽ مندرن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

اجالو عقل ۾ ناهي، نہ اڄ جي علم ۾ اوجر،
فضيلت فائدي جي، علم و فن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

نئين تهذيب ۾ اڄ ماڻهوءَ جو ڪو نشان ڪونهي،
نصيحت ناولن ۽ ناٽڪن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

نہ يارن ۾ رهي ڪا يڪدلي، يڪرنگ، يڪرائي،
وفائي، دلبري، اڄ دوستن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

وڏن جو ڪو ادب، ارڪان ناهي ناشناسن کي،
اها فرمان بري، فرزند و زن ۾ ڪانہ ڏسجي.

ننڍا ٿيا نااهل ناڪس، نپاڪا، بي حيا بلڪل،
پرائي پاڪبازي، اڄ نون ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

اڳي سَتَ ڌارين ۾ جا هئي، سڪ ساءُ، حبُ هائي،
اها مهر و محبت، مائٽن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

هئي جا اجنبي ماڻهن جي الفت، پاڻ ۾ ايڪو،
اها ماڃاهہ، ويڳن جي سڳن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

نہ ڪنهن جي نيڪ نيت آهہ، نڪا خيرات جي خوبي،
زڪاتن جي ذري، زر، مال، ڏَنَ ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

لڪين ماڻهو، لڪيڙا ها، لياقت ۽ فضيلت ۾،
سَوَن جي سونهن سوپيا، اڄ ڏَهَنَ ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

بصارت جي وٺي اک پورجيي، ڪان پيرويءَ پاڪَن،
اڳوٽي اوٺَ انڌن جي، سڄڻ ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

مساوات ۽ مسلماني، شرافت ۽ نجابت سان،
ثقاهت ۽ وجاهت جو، وڏن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

جوانن ۾ هئي جا جوتِ ڪلهہ طاعت ۽ تقويٰ جيي،
اها اڄ پارسائي، پيرسنن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

سخاوت جي عوض، سادات سائل ٿي وتن پنندا،
اها پرهيز، آلِ پنجتن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

شغالن کي هئو جو شوق، هن ڪان اڳ شڪارن جو،
گواهي اڄ اها گرگِ ڪُهَن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

رهيا من ۾ اسان جي اڄ، ڪدورت، ڪوڙ ۽ ڪينو،
صفائي صاف سينن جي، بدن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

بهاريون، بوند، برساتون، سٺاوا سپ سڪر، ساول،
اها برڪت تہ اڄ بحرن، برن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

جنجل، جهيڙا، جنگيون، ڌاڙا، مسلمانن ۾ جي آهن،
عجب، اهڙي ڪا حالت، ڪافرن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

بهار آئي، خزان جي مٽ رهي، ڪيئن باغ ۾ "بلبل"،
اها خوش رنگي ۽ خوشبو، گلن ۾ ڪانہ ٿي ڏسجي.

فنا

اي جاني، هي جڳ فاني ٿئو،
ڪن سائين لوڪ، صدا، بابا!

هيءَ عمر روانؔ تہ رواني ٿئو،
آخر تہ فنا، هي، فنا، بابا!

گياني نہ رهيا، ڏياني نہ رهيا،
ڪئي جوتش-لاڻاني نہ رهيا؛
ٿيا آخر سڀ فاني، نہ رهيا،
فانيءَ کي نہ آهي، بقا، بابا!

ڏس، ڪهڙا شاهہ زمين ويا،
افسوس نہ تن جا باقي رهيا،
نہ نشان رهيا، نہ مکان نہ مکين،
بنگلا، بستان ۽ سرا، بابا!

نہ ڪو شاهہ رهي، نہ وزير رهي،
نہ ڪو دانشمند، دبير رهي،
نہ امير رهي، نہ فقير رهي،
هڪ رهندو پاڻ خدا، بابا!

ڌن، دولت، خواب و خيال اٿو،
اقبال، ڪمال، زوال اٿو،
هيءَ ملڪ، پرائو مال اٿو،
پنهنجي نہ اٿو ڪئي ڪا، بابا!

هن دم جو قدم هر، سوي عدم،
سڀ موت اڳيان ٿيندا سرخم،
هي ناز، نعم، يا جاهہ و حشم،
ڪنهن ساڻ ڪندا نہ وفا، بابا!

هل هيٺون ٿي، ڪر هورو هڏ،
چڏ ماڙيون، ڪر نہ خزانو گڏ،
ٿئي آخر نيست آجل جو سڏ،
هيءَ ٽرندي ڪين قضا، بابا!

آهي سڀ جي قضا ۾ مرگ بلا،
ادنيٰ، اعليٰ نہ ڇڏي، اصلا،
فقرا، اغنيا، شعرا، امرا،
حڪما، علما نہ ٻچا، بابا!

گلزار ۾ گل ڪين رهي،
هن باغ ۾ "بلبل" ڪين رهي،
هي غوغا، غلغل ڪين رهي،
نہ ادا، نہ ندا، نہ صدا، بابا!

خطاب بہ دل

اي دل تون مسافر آهين، دنياي دني ۾،
آ لطف وطن ڪهڙو، غريب الوطني ۾.
پرواني کي حاصل نہ ٿيو، شمع کان هرگز،
جو لطف محبت جو هجي سوختني ۾.
ڪي گنج ۾ گم غرق تہ ڪي رنج ۾ راضي،
ڏس فرق عيان آهہ ڇا، محتاج و غني ۾.
دنيا کي ڪيئي ترڪ تہ جائز نہ طمعِ مال،
ڪيسا نہ ٻڌاسون، فقرا جي ڪفني ۾.

تجارت

گهڻو افسوس آ يارو، اسان کي پنهنجي حالت تي،
جو دلداده ٿيا آهيون، سدا يورپ جي عادت تي،
لباسن تي، ۽ فيشن تي، تمدن تي، طبيعت تي،
نہ عزت تي نہ دولت تي، نہ محنت تي، نہ صنعت تي:
ولايت جو هلي واپار، ۽ دولت اسان جي آهہ،
سڀئي ڏاڪي سندا محتاج! ڇا حالت اسان جي آهہ.

نئين كي يا وڏن كي وات ۾ وائي ولايت آهه،
سوديشي ساز سامان كان سڀني كي نفرت آهه،
اسان ۾ كانهه كا اهڙي حميت آ نه همت آهه،
جي ورتايون اسين ديسي شيون، كهڙي قباحت آهه:
ڏسو، ان كان سوا، سڀ چيز ورتايون ٿا ٻاهر جي،
گريبان ۾ نهاري، كي ڏسو، حالت ادا گهر جي.

اپت، پيداوري ۾، هي اسان جو ملڪ افضل آهه،
زراعت ۾ زياده روز اول كان سو اول آهه،
مگر هن ۾ جو عقدو آ، ترقيءَ جو سو لاحل آهه،
وڏايون ملڪ جي صنعت ته اهڙو حق حاصل آهه:
رڪاوٽ كين كي ان جي ٻٽي كا ٿي نهاني آهه،
اجايو بيوقوفن ۾ پئي اڄ بدگماني آهه.

اجايا جي كيو ٿا خرچ، تن مان ڇا ٿئي حاصل،
توهان جو جنهن ۾ واڌارو ٿئي، ان ۾ رهو شامل،
ولايت مثل، پنهنجي ملڪ كي كيو، چونهه ٿا قابل،
خدا جي واسطي، صنعت ۽ حرفت ۾ ٿيو شاغل:
ادا اڄ وقت ويهڻ جو نه آ، آرام راحت جو،
مگر آهي، زمانو هي، هنر، حرفت ۽ صنعت جو.

ٻڌايو كارخانا، ۽ وڌايو فن و حرفت كي،
وڃايو ملڪ جو افلاس ۽ پنهنجي مصيبت كي،
كپايو ديس جي واپار ۾، ڌن، مال دولت كي،
ٻيائي ٻن وجهي، ايكو كريون، هاريون نه همت كي:
نصيحت هيءَ مڃي منهنجي، هم هر جا هجو يكدل،
مسلمان يا هجو هندو، كه جاهل يا هجو عامل.

ادا ٿيندي پڇاڙي ڪا، اسان جي خواب ِ غفلت جي،
رواجن جي ۽ رسمن جي، سچائيءَ جي، مصيبت جي،
ڪندڙو ڪا قوم جي، يا ملڪ جي ملّت جي حاجت جي،
ڪسب جي، ڪار جي، تعليم، حرفت جي ۽ صنعت جي:
حقيقت تي رکي بنياد، "بلبل" جو بيان سارو،
اوهان تي ئي، اوهان جو حال، آ جنهن ڪيو عيان سارو.

جماعت بندي

محمد جو فرمان آهي هدايت،
سندن قول آهي، سراسر سعادت،
موافق تي شايان آهي شفاعت،
مخالف تي لاحق آ لعنت، ملامت:
اطاعت تہ سنت جماعت ۾ آهي،
اها خوبي، هن خير امت ۾ آهي.

جي ڪنهن جاءِ، اسلام جي انجمن آ،
تہ او نور و عرفان جو گويا چمن آ،
اها رسم ٿي، پارسائي ڪهن آ،
جماعت، هدايت جو حبل و رسن آ:
هي مسلم کي الفت جو فرمان آهي،
اسان جو اهو دين و ايمان آهي.

هجي دين و ايمان، سرافراز ان ڪان،
ترقي ۽ دولت جو در، باز ان ڪان،
پرائي ٿو، انسان، اعزاز ان ڪان،
کُلي ٿو حقيقت جو سڀ راز، ان ڪان:
انهيءَ راز جو اتفاق آهہ نالو،
اهو دين جو آهي، حلقو ۽ هالو.

انھيءَ ڪان جو چڙواڪ، آزاد رهندو،
بلاشڪ هو بني يار، برباد رهندو،
ڪڏهن ڪين دنيا ۾، دلشاد رهندو،
جو پنهنجن سان هڪ آ، سو آباد رهندو:
پڌو بات ”بلبل“ جي دل سان هنڍائي،
تو هرهر، اوهان کي، چتائي، سڻائي.

مسلمان

اسان جو باصره، حيرت فزاي عقل و همت آهہ،
اسان جو ذائقو عبرت فروشِ عام نعمت آهہ.
اسان جو ناطقو آ، يا ڪليدِ گنج صنعت آهہ،
اسان جا سامعو، گنجينہء صد رازِ فطرت آهہ:
اسين چاڻون ٿا گرم و سرد کي، لمس انامل سان،
سڃاڻون باس يا خوشبوء ٿا، توفيق ڪامل سان.

دماغ آهي، اسان جو داہلو، هڪ راز قدرت جو،
انهيءَ جي خاني خاني ۾، تماشو آهہ صنعت جو،
ڪوئي گهر،عيش جي منزل، ڪوئي خانو مسرّت جو،
ڪوئي ڪاشانہء خوبي، ڪوئي خانو محبت جو:
امانتَ چورخاني ۾، رکيو تس، نقد پنهان کي،
لکي پيشاني ۾ تس، پيش اچڻي آ جا انسانؔ کي.

اسان جي شمعِ دل روشن، رکيل سيني جي اندر آ،
نرڙي چمني مثالِ آهي، ضيا افروزِ نيچر آ،
گلوب ان جي سٽان قابو، اسان جو ڪاسہء سر آ،
زبانؔ ان جي، زبانہء روشني، نطقِ سخنور آ:
الاهي موم بتي دل سندي تو چا جلائي آ،
ولايت جسم جي، جنهن ڪان سدا روشن نمائي آ.

مگر سچ چئو مسلمانو! اسان ان کي سڃاتو ڪٿ؟
خدا جي هيڪڙائيءَ جو اسان هي ڄاڻ ڄاتو ڪٿ؟
اسان، اسلام جي ملت ۾ آئسي پيچ پاتو ڪٿ؟
عبادت، عشق، عرفان ۾ نظارو، نينهن لاتو ڪٿ:

رسي هيءَ روشنائي سڀ، اسان کي آ رسالت مان،
ڪڍيو جنهن دين سان، دنيا کي ٻاهر ڪفر و ظلمت مان.

اهو مالڪ رسالت جو، پيارو پاڪ پيغمبر،
محمد حامد و محمود، احمد، راحم و رهبر،
سچو مالڪ سڀاڄهو، سيدؐ ۽ سرتاج ۽ سرور،
شفيع و شافعِ محشر، سخي و ساقي ڪوثر:

جهانؐ ساري ۾ "بلبل" نور جلوه گر محمدؐ جو،
محمدؐ، حقؐ جو مظهر ۽ حق، مظهر محمدؐ جو.

گرمي

لفظ گرميءَ جو لکان ٿو ته قلم ۾ گرمي،
دل ۾ گرمي، دهن و ديده و دم ۾ گرمي.

گرم مس، ڪاغذ مضمون جي معنيٰ گرمي،
منجهه هٿن، پير، بدن، پوست، لحم ۾ گرمي.

نور ۾، نار ۾، هر خشڪ ۾، تر ۾ گرمي،
وڻج واپار ۾، هر ڪار ۾، ڪم ۾ گرمي.

باغ ۾، صحن ۾، گلزار و چمن ۾ گرمي،
گل و "بلبل" ۾، شجر شاخ ۾ نم ۾ گرمي.

آهي اڄ سونهن سراپاءِ صنم ۾ گرمي،
ناز و انداز ۾ ۽ دم ۾ قدم ۾ گرمي.

گل تي گويا هي، پکهر جو ٹو چڪي آب گلاب،
اک جي شوخيءَ ۾، سنڌ، زير ۽ بم ۾ گرمي.

عود و عنبر ٹو جلي، آتشِ گرمي ۾ عجيب،
زلف ۾، پيچ ۾، هر تار ۾، خم ۾ گرمي.

لب، سنڌ لعل بدخشان ٹو پچي گرميءَ ۾،
دهن ۾، دم ۾ ۽ دندان ۾ ۽ غم ۾ گرمي.

همت هجي، چاڙ ۾، ۽ چيز ۾ گرمي ته هتي،
چوهہ ۾ چڪ ۾ ۽ چڏ چڏ ۾، قسم ۾ گرمي.

آهي، "بلبل" جي بدائع ۾، بيان ۾ گرمي،
نثر ۾ نظم ۾، ڪاغذ ۾، قلم ۾ گرمي.

يتيمن لاءِ امداد

اسان ۾ اي الله العالمين، ايمان پيدا ڪر،
اسان جي فارغ البالي سندو امڪان پيدا ڪر!

اسان ۾ خير جي ڪم جي خدا ڪا آن پيدا ڪر،
خدا، مُرده دلين ۾ جود جي ڪا جان پيدا ڪر!

يتيمن جي ٿئي ياري، سندن ڪو غور غمخواري،
اهي وڻجار، واپاري، ڪي بازرگان پيدا ڪر!

وٺي هج واليتاميٰ جو، تقاويءَ سان تقويٰ جي،
جو پوکي پوک عقبيٰ جي، اهو دهقان پيدا ڪر!

يتيمن ڪي ڪيو آ ياد، خالق گڏ قرين سان،
ته تون پي پالنا جو گڏ، سندن سامان پيدا ڪر!

يتيمن جو ادا ڏاڍو ڏکيو آ درد بي مُهتو،
انهن جي دردِ دل جو جلد ڪو درمان پيدا ڪر!

يتيمن تي رکي جو هٿ، خدا جو هٿ انهيءَ تي آهه،
عنايت ايزديءَ جي عونَ جو عنوان پيدا ڪر!

يتيمن لئه "فلاتقهر" ۽ سائل لئه "فلاتنهر"،
ڏنيءَ جي حڪم جو هر وقت، دل ۾ ڌيان پيدا ڪر!

خدا کا خير جي توفيق، بخشج اهلِ دولت کي،
يتيمن لاءِ يا ربّ، راهه کا آسان پيدا ڪر.

بچائين جي ادا پنهنجي تون ڪيشتي، بحرِ عصيان کان،
يتيمن جي سهاري ساڻ ڪشتيبان پيدا ڪر!

مبارڪ جي ڪرين تون مال دولت، خير و برڪت سان،
يتيمن، بيڪسن جي دلبري جو دان پيدا ڪر!

يتيمن جي ڪري جو ياوري، تنهن جو خداوندا،
متاع و مال افزون، آل صالح شان پيدا ڪر!

"فتح" (١) آهي "محمد" جي، مبارڪ اسم سان شامل،
انهيءَ تحريڪ جو ڪو قدر، قيمت، مانُ پيدا ڪر!

يتيمن لئه ڪراچيءَ ۾ آڏايو خوب ڪو خانو،
سکهو اي "سيٺ عبدالله (٢)" ڪو سامان پيدا ڪر!

ڇپر ۽ ڇانوَ ۾ ويهي، پڙهن، پَلجن، ڇنا ڇورا،
دلين ۾ داورا، امداد جو ايمان پيدا ڪر!

يتيمن لئه ٺهي خانو تہ سڀ آباد ٿين خانا،
انهن جي استعانت لاءِ ڪي انسان پيدا ڪر.

سخا جي سَروَ جا صلصل ڏين صدقا اچي، "بلبل"،
بلاغت ساڻ تون تبليغ جو بستان پيدا ڪر!

---

(١) حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ۽ سيٺ حاجي عبدالله هارون ڏانهن اشارو، جن ڪراچيءَ ۾ يتيمخانو ٺهرايو.

مزاحيه شاعري

نئون زمانو

کھَٽ کان نڪتا، نيٽونيچر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا!
سِيرَ ۽ ٽوپي، هٽ ۽ هنٽر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
ٽاپ ٽيپ ۽، آڪڙ شاڪڙ، ڏاڙهي ڪوڙي، مڇون ماڪڙ،
سواري بائيسڪل جي سرسر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
ڪالرڪوٽ، قميصون، جاڪٽ، پائن ٽا پتلون ۽ پاڪٽ،
چيچاٽي بوٽن جي چرچر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
سيٽي ۽ سگريٽ سدائي، گٽمٽ، گٽمٽ، واتَ ۾ وائي،
يو-مي، يو-سي، مسٽر، مسٽر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
کيلَ خوشيءَ ۾ بردم خوردم، سيل جول ۾ وحشي بيدم،
ٽورَ ٽيلڻ ۾ هربر، هربر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
ڪرڪٽ بال ۾ مرد زنانا، ڊوڙن ڊُڪن، تال، ترانا،
هرّي، هرّي، ها، ها، هر، هر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
چمچا، ڪانٽا، ڪنپٽ، ڪڙڪڙ، چيمبر ۾ چيئرس جي ترڙترڙ،
شاش ڪرڻ ۾ بيئر شرشر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
گينڊي، ضابط، برش طرازي، بوس و ڪنار، ڪٽن سان بازي،
فوٽو، فونو، پيانو، پڪچر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
جنٽلمين ميسين جا جوڙا، چيلهه ۾ پاڪر، ڏوڙا سوڙا،
نچ وي باندر، نچ وي باندر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.
ڏسچ نئون تهذيب نمونو، "بلبل" باطل فيشن جهونو،
بابُو يابُو، ميم، مڪسچر، تاڪ ڌنا، ڌن تاڪ ڌنا.

نئين تعليم

آه نئين تعليم ڪـڙيڙ، در جهان انداخته،
حرڪتون شيطان ڦـڙڦـڙ، در جهان انداخته.

عمر ساري، علم انگريزيءَ اندر پوري ڪري،
هر هنر اخلاق کي گهر، در نهان انداخته.

علم انگلش جو ڏسي، اڄ زور "بلبل" بيگمان،
عقل وارو خـر ٿيو درتـاب و توان انداخته.

گرچه ڪارو منهن اٿم، ته به ڪاڻ ناهه،
ڏوپـلـو پـائـي، حـمـاقـت ٿـو ڪهران.

ڪاري جو قول

عـقـل ۾ آئـي شريعت ڪـي تـمـام،
دين و ايمان، پنهنجو غارت ٿو ڪهران.

پل تـه مرتد، هي چون، ملا مگر،
مان تـه انگريزن ۾ عزت ٿو گهران.

لائي چشمو، چست چاڙهي، سوٽ بوٽ،
مثل صاحبلوڪ، صـورت ٿـو گهران.

گوري جو جواب

گرچه آهي، تنهنجو مون کان سينو صاف،
ڪاري ماڻهوءَ سان ڪدورت ٿو گهران.

آ لقب لائق ٿيو تنهنجو، 'ڊيم فول'،
مان ڏيڻ توکي نه عزت ٿو گهران.

حال زار زميندارن

جڏهانڪر پٽي رسم سرسات جي،
نه باقي رهيس ڪوئي سامان نه رخت.

زميندار ٿي ويا، زبون زار چٽ،
چون چٽ ته کھڙو ٿيو آهه ’وخت‘.

رعايا جون آهون ۽ دانھون سدا،
مڙيون، حاڪمن وٽ، وڃي، گرد تخت.

چوايو هي ”بلبل“ انهن ڏي آ قول،
’رعيت چون بيخ ست، سلطان درخت.‘

گشت جي مصيبت

تنگ سرسات ڪيو، بار الاهي مددي،
ٻٽ ٻيگر مددي، سٿوڻو ۽ گھوڙو مددي.

آهه ڪاموري سندي، هوڙ، حرامن ۾ تڪي،
انب، گدرا مددي، ٻڪرو ڪو موڙو مددي.

خوب ٿا گشت ۾ ڪن، ٻوڇن، سرسات وڃي،
پوري حلوو مددي، پستو ۽ ڦوڙو مددي.

گھر ۾ آهي نه رعيت جي ڪو پائيي پيسو،
لٽ لوٽو مددي، صافو ۽ سوٽو مددي.

هيلهه پائي ٻه نه آهي، جو سڳن ٿا پيجا،
سربرهنه مددي، صاف لنگوٽو مددي.

جو چوي سچ، سو وٽي ڪين ٿو هرگز ”بلبل“،
ڏڪ ٻاٽو مددي، ڳاز ۽ گھڻو مددي.

کارن جي کارگذاري

کارن جي ٻڌ، کارگذاري،
'هپ هپ هري، هپ هپ هري.'
جنٽلمينن جلسا جاري،
'هپ هپ هري، هپ هپ هري.'
جايون تن جون، هال ۽ ٽاور،
چشما، فرش، فروٽ، فلاور،
لڪچر، پڪچر، ڊنر ڊاري،
'هپ هپ هري، هپ هپ هري.'
کاٺ وداع سلوٽ سلامي،
ٽوپي هٽ ۽، ٽامي ٽامي،
'آءِ. ايم. ويري ساري' پياري،
'هپ هپ هري، هپ هپ هري.'
باجو، بينڊ، بگل ۽ بزگر،
وايولن جي رين رين، رم رم،
نچڪو ٽپڪو، واري واري،
'هپ هپ هري، هپ هپ هري.'
کوٽ سباڻن سارو کارو،
ڊانس بوٽ، ولايت وارو،
ٽوپي کاري، سر تي کاري،
'هپ هپ هري، هپ هپ هري.'
ڏاڙهيءَ ساڻ ڏهاڙي جهيڙو،
مڇون گانگٽ، وڇونءَ ويڙهو،
سينٽي، لڪڙي، چرخ شماري،
'هپ هپ هري، هپ هپ هري.'

ڏرم ڪرم ڪي ايسي ويسي،
عادت انگلش مينن جيسي،
ديسين جي آ، ڏاري نياري،
"هيپ هيپ هري، هيپ هيپ هري."
گهر ۾ "بلبل" ڳائون ڏڪائج،
شام صبح جو واڪ وٺائج،
ڀانهن بغل ۾، سنهن تي ڇاري،
"هيپ هيپ هري، هيپ هيپ هري."

وقت حال، نئون سال

هن اخبار کي سال مبارڪ،
گورن کي ناتال مبارڪ.

ڪارن کي 'يو، ڊيم بلڊي'، فٺول، لقب في الحال مبارڪ،
هارين کي هرَّ، ڀٽون بيگر، ڪوڙر، قحط ۽ ڪال مبارڪ.
زور زميندارن تي ڏاڍا، ضبطيون، ظلم، زوال مبارڪ،
هندن کي زر، زور، حڪومت، عزت، مال، اقبال مبارڪ.
اهل اسلام لئي ڏک ڏاڍا، ڪُٽيون، آل، عيال مبارڪ،
ڏڪا، ڏوٿا، مِٺا سيٺا، قرض جا رنج، ملال مبارڪ.
بيعلمي ۽ جهيڙا، جهٽا، جام ٽيا، جنجال مبارڪ،
انگلش مٺن کي جاڪٽ پاڪٽ، صابڻ، برش، ٽوال مبارڪ.
ناچ تماشا، نچڻ ٽپڻ، ڪرڪٽ ۽ فٽبال مبارڪ،
افسر عالي کي ٽيو اڇڪلهه، دورو ۽ پڙتال مبارڪ.
مرغيون، ماکيون، مصريون ميوا، ميدا، سال مبارڪ،
ڪوڙا ڪيس ۽ ڪوڙا شاهد، فتوي ٽي في الحال مبارڪ.
واهه وڪيل ڪفيل لچن جا، ڏوڙي دليل، ڏمال مبارڪ،
ممتحن جي موت، معما، سخت جواب، سوال مبارڪ.

اخبارن جا ٺهڪا، ڦهڪا، تيز تعصّب، تال مبارڪ،
قومي جهڳڙا، جهيڙا، جهٽا، چالاڪين جي چال مبارڪ.
حملا، هوڏون، طعنا، ٽنڪا، ڪوڙ، بدوڙ ڪمال مبارڪ،
آهي رفارم جي ٽي رين، رين، حال نه، آهي، قال مبارڪ.
ڪالج، ڪلب، مدرسا، ميڙا، صدها، سال بسال مبارڪ،
سروس لاءِ مدائين سوالي، پاڪارن پرحال مبارڪ.
حاڪم ڪين پچن ٿا تن کي، ڪن ٿا، ٽالم ٽال مبارڪ،
پروانا، انعام، عطائون، لنگيون، پوتيون شال مبارڪ.
خاطن جي خوشخبري خاصي، عمدا حال احوال مبارڪ،
ٽٻڪو ٽوپڻ، لٽبدي پوٽيي، شعر جو شغل اشغال مبارڪ.
حيف زمانو، آهي مقابل، شير سان شاهه شغال مبارڪ،
محبوبن کي آ ناز ڪرشمو، جلوو جوڙ جمال مبارڪ.
مشتاقن کي پٽڪو، ڪٽڪو، وائيي، هجر و وصال مبارڪ،
"بلبل" کي گل، مضمون رنگين، گل کي شاخ، نهال مبارڪ.

پوليس

ڏسو پوليس جو تلبيس ملڪ الموت جان مارو،
مثالِ گرگ ڳاڙهو وات، سر ۾ پيو بدن ڪارو.

رويئيو يا ڪ سيول جا، اچن تنهنجي مقابل ۾،
ڪٿي گربه ڪٿي آ گرگ، فرق آ ڪيترو سارو.

هجي سوناري جو سؤ ڏڪ ته لوهر ٿو هڻي هڪڙو،
ڪٿي جهرڪيون ڪٿي ٿيو گرڙ پڪ جو لهس لامارو.

رهن ٿا ديو هيبتناڪ جان ڪرڙا ڪنسٽيبل،
ڏسو جو واردانن تي لڳي ٿو تن سندو وارو.

ستمگر سنگدل ٿيا صاف صوبيدار صاحب جن،
رکن ٿا جور جمعدار جابر سي جفا ڪارو.

هجن راڪس اهي رهزن سپاهي سپ وڏا نڏيا،
انسپيڪٽر بهادر برڙ باڪس جان رکن بارو.
پلي پا ڳئي ڏنو اطلاع جي چوري چڪاريءَ جو،
اچي ٿيندو متي ان گندگارين ويڻ وسڪارو.
يڪي نقصانِ مايہ پيو شماتت زار همسايہ،
ٿيون پادر پلسي پيو اچي منجهہ ويل ويچارو.
گهرن ٿا گاهہ ۽ داڻو، آٽيو ڪائيون ڪڪڙ چيلا،
ڪرن ميڙي ڪتا ماڻهو وجهن تن جي متان مارو.
ڪڍيو جي پٺون پتو چوري سندو ڪو ڪن زميندارن،
تہ سڏبو ڪار ۾ هوشيار صوبيدار سوپارو.
نہ ملندو مال ماڳيو يا سورو جي نہ تن کي پو،
تہ ويڳو پاڻ پي پوري پٽائيندا اهو پارو.
پري چالان ڪوڙو ڪيس ڪورٽ ۾ ڪندا داخل،
وجهي ڪوڙا سچا شاهد رکي بهتان جو بارو.
رپورٽن ۾ ڪندا ريهون تہ ٿيو بغداد آ بيحد،
هليو آ ڪيس ڪورٽ ۾ سچو هر طرف هڪ پارو.
خدا شل ڏئي پنهہ پوليس جي خوفن ۽ خطرن کان،
انهن جي دوستي آهي، ڪٺڻ سر تي ڪنو ڪارو.
معافي ٿو گهري ”بلبل“ جي آهي هن ۾ گستاخي،
اگرچہ مون لکيو آهي، سچو احوال هي سارو!

قصيدا

حسنعلي افندي

اڄ مکرم حسنعلي آهي،
اڄ معظم حسنعلي آهي.

اهل اسلام لاءِ، واهر، وير،
دين جو دم، حسنعلي آهي.

آسمان اوج ۽ فضيلت جو،
روشن انجم، حسنعلي آهي.

صدر منجهه سنڌ، نائبِ سلطان،
رڪن اعظم، حسنعلي آهي.

فيض ۽ علم خواهه دانش ۾،
رشڪ قلزم، حسنعلي آهي.

قدرداني ۽ ميهماني جو،
مرد منعم، حسنعلي آهي.

فيض ۽ بخت جي جبين روشن،
اسم ارقم، حسنعلي آهي.

دولتِ روم و سنڌ و هند اندر،
اڄ تہ اڪرم، حسنعلي آهي.

قوم جي زخم واسطي بيشڪ،
مثل مرهم، حسنعلي آهي.

روئي گل، فيض و لطف تي ”بلبل“،
رونق و غم، حسنعلي آهي.

خانبهادر سید الهندو شاه

ز گلشن فیض تو اي نو بهارم نو بهار آمد،
نسیم دلکشا بر درگهت بهر نثار آمد.

بحمد الله که شامل حال لطف کردگار آمد،
بشارت بر زیارت تو اشارت این دیار آمد.

نهال مال و اقبال و کمال اجلال تو قائم،
به بیخش شاخسار آمد به شاخش برگ و بار آمد.

بنام پاک سید میر آندل شاه هر کس را،
زهي امن و امان آمد حصن آمد حصار آمد.

تو گشتي میر محفل آنریبل میمبر کونسل،
اهالي سند را صد افتخار و صد وقار آمد.

به تعظیم و به تکریم و به اعزاز و به اکرامت،
مبارک در مبارک صد هزار اندر هزار آمد.

به اسم اعظم به جسم اکرم برادر زور باز و او،
انیس آمد جلیس آمد مجیر و مستجار آمد.

به جسم و جان و دل هر آرزومندي ز الطافت،
توان آمد روان آمد شکیب آمد قرار آمد.

به دل بحر و به کف ابر و به دم عیسيٰ و رخ انور،
عطا آمد سخا آمد شفا آمد چو یار آمد.

قضا تابع قلم طالع ملک خادم فلک مونس،
به نام آمد به کام آمد چو رام آمد چو یار آمد.

به ملک اندر به نظم اندر به رزم اندر به بزم اندر،
امیر آمد دبیر آمد نصیر آمد نگار آمد.

تنت سیما، کفت دریا، دمت شافي، دلت صافي،
به آب آمد به تاب آمد بدیع و بي غبار آمد.

ز انعامت ز انصافت، دعاگو عدل جویان هم،
صغار آمـد کبار آمـد، قطار اندر قطار آمد.

بہ اصلاحي بہ افلاحي بہ تعلیمي و تفهیمي،
نذیر آمـد بشیر آمـد قـوي داروسـدار آمد.

بہ حالِ زار قومِ ما، ز مردم اهل استغنا،
نہ کس را انتظار آمد، نہ جانش بیقرار آمد.

نہ وصفِ فیض و فضل وجودَ بذلت در بیان گنجد،
نہ آنـرا اختصار آمد، نـہ این را اقتصار آمد.

سردار محمد یعقوب سي. آء. اي.
وزیر خیرپور میرس

بلبل کو سرِ مدح کہ هر بار هوا هے،
دیکـھا تـو یـہ سـردار سـزاوار ثنا هے،

جو کام هے ان کا وه بجز روئي ریا هے،
جتني کہ کهون ان کي مدح خوب روا هے،

بیان خوبي اوصاف کي کچھ حد نهین هے،
وه فرد هین ایسے کہ کوئي رد نهین هے.

هـیـن منتظمِ حـسـن تـدابـیـر سیاست،
هین عقده کشا، مـهـم امـورات ریاست،

نازنـده انهین سے هین فـن و فهم فراست،
بالنده انهین سے هین امن و عدل قیامت،

هے نسق عـیـان مملکت آباد هے ان سے،
هان رفق نهان هر کس دلشاد هے ان سے.

هے گرچہ صدر اعظم ذي مرتبہ سردار،
پر ان کو نهین کبر نہ خود بیني نہ پندار،

هر بات مین ان کا نهین ثاني کوئي سالار،
اقبال مین اجلال مین افضال مین زنهار؛

انصاف رواني کي یہ کمتر هے نشاني،
پیتا هے هرن شیر بهي اک گهاٹ پہ پاني.

وه مخزنِ الطاف و حیا صدق و صفا هین،
وه معدنِ اشفاق و رضا مهر و وفا هین،

وه بحرِ سخا، بذل نوال جود عطا هین،
وه ابرِ کرم مهر ضیا ظلِ هما هین؛

کیا نام پیارا هے محمد مع یعقوب،
کیا خوب هے مرغوب هے محبوب هے مطلوب.

تدبیر مین ایسے هین کہ تسخیر جهان هو،
تحریر مین هر نکتۂ تنویر عیان هو،

تقریر مین هر پهلوئے تصویر بیان هو،
توقیر مین تطهیر مین تنظیر کهان هو؛

لو جامعِ حسنات هین سردار همارے،
اے سنده مبارک هو یہ هین بخت همارے.

دعانامہ بحضور خان بهادر محمد ابراهیم خان

سزا هے حمد بذاتِ جنابِ رب جلیل،
روا هے نعت بہ حضرت نبي کریم و جمیل.

بجا هے گر مین دعا و ثنا کرون اسکي،
کہ اک ریاستِ اسلامیہ کے هین جو کفیل.

وزیر دانشور بینظیر خوش تدبیر،
بلند همّت عالي نظر، امین و عقیل.

خدیو خان بهادر محمّد ابراهیم،
خلیل احمد و سردار صاحبِ تفضیل.

اگرچہ ابر چھپاتا ھے نـور سـورج کا،
مگر وہ اور چمکتا ھے با جزائے جزیل .

ہوئے ھین دولت و نعمت کے گر بہت حساد،
تو بس کمال ترقي کي یہ قوي ھے دلیل .

تـري محاسن کو دیکھہ دانشہ قـدرت،
لـگا کي ٹیکہ نظر سے بچائي ھے چو سلیل .

تمھارے نام مبارک کو کیسے آنچ لـگے،
کہ نار خود ھوئي گلزار و برد بہر خلیل .

تمھارے یاور و ھمدم علي حسین و حسن،
تمھارا ناظر ھـر لحظہ مـھـبـط جبریل .

تمھارے حامي ھین ھر بار چار یار کبار،
تمھارا حـافـظ ھـر آن مصحف تنزیل .

جو تجھہ پہ وار کرے سر پہ اسکے ھو تلوار،
جو تجھہ کو تاکے امي آنکھہ مین ھو خار مغیل .

قصیده بر تشریف آوردن حضور هائینیس سر آغا خان بهادر

شـد از ورود شاهِ من مژده مسرّت موجـزن،
از هر مکان از هر صحن، از هر زبان از هر دهن .

عیش و نشاط و نـازگي، سبـزي طـراوت تازگي،
در گلشن و در گلبن و در هر دمن در هر چمن .

در صحن باغ و بوستان نـازان و خنـدان شادمان،
هـر سنبل و هر سوسن و هر نرگس و هر نسترن .

از جـلـوهٔ تشریف شهہ در شـغـل شادي زمزمہ،
هـر محفل و هـر مجلس و هـر مجمع و هـر انجمن .

ما راز نوري روی تو از بس سروري خوی تو،
سر بر فلک تن در طرب دل در فرح جان در جشن.

صد مرحبا صد مرحبا اي مالکِ مهر و وفا،
فخرِ جهان بدرِ زمین پیرِ زمان میرِ زمن.

شکر ست کز شرف قدم کردي کراچي چون ارم،
روشن ز تو عرب و عجم چین و حبش یورپ یمن.

انوارِ حق دیدار تو باعث یُمن دربار تو،
بي جستجو، بي گفتگو، بي کاست کم بیشک و ظن.

چون خضر کشتي رهنما، عیسيء دم و یوسف لقا،
راحت فزا، مشکلکشا، دافع عنا، رافع محن.

ظاهر ضیا، باطن صفا، شاهِ ولا، ماهِ هدا،
نور نبي، ابن علي، وارث ولایت پنجتن.

اي پیشوا اي مقتدا، از همتِ گردیده وا،
دارِ ولاِ کارِ هنر، انوار علم اسرار فن.

باطلوع در طینت طبع شد دین و دنیا مجتمع،
علم و عمل، عقل و ادب، حلم و حیا فهم و فطن.

از فیض احسانت عیان، با یک زبان اسلامیان،
هم معترف، هم معتقد، هم مطمئن هم مرتهن.

در بهتريِ قوم خود، هرگز نه با تو دم زنند،
هر معتبر، هر مقتدر، هر مدّعي هر لافزن.

سعی فراوان ساختي، پرداختي به نواختي،
باصد عطا، باصد سخا باصد نوا، باصد منن.

اي شاه من والاهمم، پیشت چه نذرانه نهم،
بهتر که سر قربان کنم، سازم فدا این جان و من.

در مدح تو رطب اللسان هم فاضلان هم شاعران،
"بلبل" بیان گوهر فشان، طوطي زبان، شکّر شکن.

تارِيخي ماڳا ۽ قطعا

تاریخ وصال پرملال پیر روشن ضمیر
حضرت خواجه پیر عبدالحلیم جان سرهندي

دریغا که آن خواجهٔ حق پرست،
ز دارالفنا شد بدارالمقیم .
ز نقلش مریدان را سینه چاک،
ز مهرش دلِ دوستان شد دونیم .
ولیِ خدا صاحبِ فیض بود،
براهِ هدا عام فیضش عمیم .
به علم و عمل شرع او مشتغل،
به زهد و ورع معرفت مستقیم .
یاحسرتا زین وقوع وداع،
ویا ویلتا ز انتقالِ الیم .
بتاریخ هفده محرّم حرام،
ز گلزار جنّت رسیدش نسیم .
بشد روز آدینه غفران مآب،
مشرّف لقای غفور الرّحیم .
ز هر مصرعِ ثاني سال فوت،
نماید کمالِ کلامِ کلیم .
سروشِ سخن سال وصلش بگفت:
که ـ شد راحتِ افزون به قلب سلیم .
هم ز آسمان بار آمد ندا،
سکانش امان دار جنّت نعیم .

۱۳۳۱ هـ

بحورانِ فردوس این قول بود،
ولي سرد قابل برحمت رحیم .

۱۳۳۱ هـ

حبیبِ خدا را بہ این شوق بردہ
قضای بہ وصلِ حبیبِ کریم .
۱۳۳۱ھ

ز روئي خرد هاتف سن گفت :
کہ گویا نہانؐ ماند گنجِ عظیم .
۱۳۳۱ھ

بگو هم تو "بلبل" ز سالِ وفاتہ
فغفورِ ارم خواجہ عبد الحلیم .
۱۳۳۱ھ

تاریخ بنا و اتمام مسجد شریف شهر نصیر آباد ضلع لاڑکاڻہ

ز آخوند صاحب محمد صدیقہ
بنا گشت تعمیر خانۂ خدا .
هم از دست صادق محمد نجارہ
کہ بودند همراہ پسرش دوتا .
یکي ز انٓ الٰهي بخش مرحوم بودہ
بنامِ خدا کرد جان هم فدا .
دگر هست رمضان کہ این کار خیرہ
یکم ماہ رمضان نموٗد ابتدا .
اگر سال آغاز خواهي بدانہ
کہ "شمس الفیوض" است سالِ بنا .
۱۳۲۷ھ

کرم بخش حاجي وریل ارّہ کشہ
نمودند درکار خود انتها .

ز احمد ز صدیق و عبدالله،
نگارش شد این نقش فرحت فزا.
ازین هر کسان تا ابد یاد ماند،
بنامِ بقا و بکامِ دعا.
در اتمام این صرف شد هفت سال،
بہ سازندگان خیر باشد جزا.
یکم ماہ ذوالحج اتمام یافت،
بہ نقش و نگار و بہ نشو و نما.
چو پرسیدم از سال اتمام او،
ز هجري "چراغِ فلک" شد ندا.

۱۳۳۴ھ

سنِ عیسوي گفت "بلبل" سروش،
کہ "کعبہء مکان خاص بیتِ خدا".

۱۹۱۶ع

مکرّر بخوان طرفہ ترخوشد هند،
چہ خوشتر ز هاتف رسید این صدا.
خدایا همین مسجد آباد باد،
بہ بانگ و صلواة و بذکر و ثنا.

تاریخ وصال پرملال علامہ دهر فرید العصر مولوي میان محمد صاحب فقیه و مدرس هالا کهنہ

دریغا از وفاتِ حاج مغفور،
مثال آمد تو گوی نفخ في الصور.
ز هجرت او چراغِ فیض گل گشت،
ز رحلت او در آمد ظلمت از نور.

ازین واقع جدای عالم دین،
اهالي علم و عالم گشت رنجور.

میانجي مولوي حاجي محمّد،
ز دنیا رفت و علم دین شد دور.

ادیب و عالم و مشفق مدرّس،
فقیه و فاضل و فیاض مشهور.

محقق مفتي و ماهر مصنّف،
مجاهد متقي بر خیر ساور.

ز هر تلمیذ عندالناس مشکور،
شد از تدریس عندالله ماجور.

بود اندوه هاله گرد هالا،
که چون رفت از میانش فیض گنجور.

چهارم مه ربیع الاخر آخر،
شبِ آدینه گشت آن ماه مهجور.

به سالِ وصل او "بلبل" چنین گفت،
شده زین بلده گنجِ علم مستور.

۱۳۳٦ھ

ز سالِ عیسوي گو بادل پاک،
که درّ بحرِ معنی باد مغفور.

۱۹۱۸ع

تاریخ وفات سید میان قائم شاه صاحب مرحوم جاگیردار جهانگارا تعلقو سیوهڻ

آه آه از وقوعهٔ جانکاه، یعني از فوت آلِ دین پناه.
به شب آدینه مهِ جماد اوّل، بیستم در خسوف شد آن ماه.

نونهالِ چمنِ نبي افسرده، گلِ چراغِ علي بشد ناگاه.
واي آن نوجوان ز مرگ نموده، در نظر اهلِ ملک ملک سیاه.
مردمان را ز رحتلش ماتام، اقربا را ز فرقتش صد آه.
هاي گلزار خانه اش به خزان، گشت جهانگارهم ز درد سیاه.
گل به "بلبل" بگفت سال وصال، "میر جنت نصیب قائم شاه".

۱۳۳۲ھ

تاریخ وفات وڏیره میان امام بخش خان ٽیپو تعلقو سیهڙ

وزید باد فراق و رسید درد و عذاب،
ز انتقال وڏیره که بود از ارباب.

بتحملش چو فقیر و تجمّلش چو امیر،
به اوج همچو سماؤ به فوق همچو شهاب.

مدام ناز و نعم شد غلام بردر او،
همیشه جیش غلامان او بزیرِ رکاب.

ز همزمان اکابر معزز و ممتاز،
ز همقرآن عمائد، مرید شرف مآب.

به عقل و همت والا، ترَزْهمه رفقا،
به بخت و دولت بالاتر ز همه اصحاب.

به شان شوکت ماند و به عیش و عشرت راند،
فشانده دست ز دنیا کشاد جنت ماب.

سوم ربیع الثاني بروزِ شنبه صبح،
که طئي نمود مراحل بسو ارم بشتاب.

به سال وصالش "بلبل" همین ندا آمد،
"ارم بباد بلادِ امام بخش نواب".

۱۳۳۰ھ

تاریخ انتقال فخر قوم خانبهادر شیخ صادق علي صاحب سابق وزیر ریاست خیرپور

واجب آید تا کہ گرید خون زمین و آسمان،
بر وفاتِ شیخ ابن الشیخ فیّاضِ زمان.

روز چون شب مے نماید در نظر روشندلان،
شور ماتم گشت برپا "هائے هو" اندر جهان.

حق آن باشد کہ افتند آسمان بر رو زمین،
یا زمین از جوش شگفتد سوزد این دریا روان.

هند را بے دل نمود و سنده را بے سر گذاشت،
جود را بے جان نمود و بذل را بے خانمان.

اندرین ماتم کده شد هر کسے را دمبدم،
آه سوزان چشم گریان سینہ بریان دل طپان.

زیب دولت رفت گویا از ریاست خیرپور،
زینتِ دین رفت گویا از محافل مومنان.

هائے هائے آفتابِ علم آمد هر کسوف،
ماهتابِ عقل آمد در خسوفِ جاودان.

مادرِ گیتي نزاید این چنین فرزند نیک،
دیدۂ دنیا نہ بیند مرد کامل آن چنان.

رفت از دنیا کہ در دنیا و دین بودش کمال،
در مروّت در حیا در حلم در نام و نشان.

حامیِ دین فخرِ ملّت پیشوائي قوم بود،
بے تکلّف بے ریا و بے نمود و بے زیان.

نام او صادق علي، صادق بہ قول و فعل بود،
صاف نیت صاف دل صافي نهان صافي عیان.

واقفِ اطوار ورع و کاشفِ اسرار شرع،
لامعِ انوار فیض و زبدهٔ انصاریان.

سایهٔ الطاف او از ما جدا شد های های،
پایهٔ اقبال او برگشته شد از خانمان.

دوستان از غم فراقش سینهای دارند چاک،
دشمنان از هجرتش هم اشکبار و خونفشان.

از فراقش شد هنود و مومنانان در الم،
هرکسی را داغ بر دل آه و زاري بر زبان.

هاي هاي من چگویم وصف آن عالیجناب،
یک ازان هرگز نمي سنجد ترازوئي بیان.

در سفر لاهور ناگه باسفر عقبیٰ شتافت،
بر حدیثِ مصطفیٰ گردید ناجي بیگمان.

باوجود این بخت و دولت مال واقبال وعیال،
بر تقاضائي قضا چون رفت تنها بیکران.

مه جمادالاول و تاریخ غرّه وقت شب،
روز آدینه به عقبیٰ رفت و رست از این و آن.

سال فوتش جست "بلبل" هاتفم از غیب گفت،
"رفت هاي هم حلیم انسان و حاکم مهربان".

۱۳۳۰هـ

گفت سال وصل او هاتف که بی سروپا گذاشت،
علم وعمل و هنروعقل و بخت واثر و لطف شان.

ل م ن خ خ ث ط الف

۱۳۳۰هـ

باز سالِ فوت او پرسیدم از روح القدس،
زود گفتا: روح پاک شیخ را جنّت مکان.

۱۹۱۲ع

يا رب از من اين دعا در دوستان آمين باد،
قصر عالي جائگاهش باد در باغِ جنان.
واي بر جائي قصائد و مدح گفتم مرثيه،
باز از "بلبل" نه شنود كس نوائي داستان.

تاريخ انتقال مرزا كلب علي بيگ
ڊپٽي ڪليڪٽر حيدرآباد سنڌ

هي ز ما ميرزا چو گشت جدا، سانحهٔ كربلا بكرد بپا.
صورتِ يوسف و ملك سيرت، خوش روان خضر پٽي خجسته لقا
نيكدل نيك كار نيك اطوار، فاضل و باذل و فياض و فتا
كار خيرش پديد در عالم، نام نيكش عزيز در دلها
ناگهان رفتنش كه واي حسرت، بيگمان رحلتش كه واويلا.
دولت اقبال تا به آخر دم، به ركابش دويدو بخت رسا.
آخرت جرعهٔ ز موت چشيد، ارجعي از خدا شنيد ندا.
فكر "بلبل" چو كرد در تاريخ، از سروش فلك شد اين القا
سال فوتش بگو كه "جائي فلاح"، يافت كلبِ علي به شيرِ خدا.

١٣٣   ١٧٧٠=٩٠٣ع

تاريخ وصال حضرت پير خواجه نظام الدين نقشبندي
پاٽ شريف

هاي شد در جهان پريشاني، كه ز ما رفت هادي و باني.
پير ما خواجهٔ نظام الدين، روئي پوشيد از جهان فاني.
مرشدِ ما ولي خضر لقب، در زمان بود غوث صمداني.
در شريعت چو شمس روشن بود، در طريقت به مثلِ همداني
در حقيقت چو بود حق آگاه، معرفت را نداشت پاياني.
بود عالم به علم و فقه و حديث، عارف آيات و نصّ قرآني.

ظاهر اندر هدایت طلبا، باطن اندر لقائی رحمانی.
پیر روشن ضمیر پاک سرشت، رهبر راه فیض حقانی.
زنده دل خضر پئی خجسته شعار، حق پرست و حبیب سبحانی.
مجتهد وقت مرشد دوران، در شرع و ورع بوذر ثانی.
صاحب ذکر و فکر سکر و سلوک، مالک شوق و ذوق سلمانی.
از توجهٔ هزار مرده دلان، زنده میکرد در ذکر خوانی.
بیست و یک ربیع اوّل بود، که بدل کرد جان قربانی.
روح پاکش چو ارجعي بشنید، گشت پرواز او به آمانی.
و ادخلي جنّتي خطابش شد، حاصلش گشت قرب یزدانی.
جستم ز فکر سال وصلش چون، گفت: گویم بتو اگر دانی.
به سر معرفت به نزد خدا، رفت از دهر قطب ربانی.

١٣١١ ١٢٧١

تاریخ وفات پیر سید میر میان ناصرالدین دودائي تعلقو لاڙڪاڻو

صاحب فیض پیر ناصرالدین، سوئي جنّت چو گشت زود روان.
بیست یکم ز مهٔ صفر بشتافت، یوم آدینه ساعت غفران.
در جوانی چو جان بجانان داد، گشت منصور ثانیی دوران.
"لایموتون" اولیاء الله، گرچه این ست راز در عریان.
لیک در چشمهای ظاهر بین، از فراقش پدید آه و فغان.
سال وصلش چو جستم از ملکوت، شد ندا "محو ذات قطب جهان".

١٣٢٥

از زبان اهل دل شده اظهار، "فوز مصباح فیض ماند نهان".

١٣٢٥

عاشقان را شده همین گفتار، "دولت نقد کرد جان قربان".

١٣٢٥

صالحان بر وصال او گویند، "مونس الحق گشت پیر زمان".

١٣٢٥

یک شده ذکر و ذاکر و مذکور، "حسن عمل کمال ذاکر دان".

۱۳۲۵

عارفان سال رحلتش دانند، "برقعہ پوشید مستجب سجان".

۱۳۲۵

هم دران سال شد ز رو تاریخ، "موسس روضہ سایہء یزدان".

۱۳۲۵

سال اتمام وي ز "بلبل" دان، "کعبہء مکہ ـ قبہء رضوان".

۱۳۲۵ هہ

اخبار آفتاب سنده

تاریخ اول در تقریب سالِ اول اخبار آفتاب سنده
کہ از هر مصرع سال نومبر ۱۹۲۰ع بر مے آید

سالِ نو آمد مبارک، بهر دیوان آفتاب،
جاهِ 'احمد'، زیبِ ملت، زور اخوان آفتاب.

درج گوهر، علم و حکمت، برجِ اختر، پندو وعظ،
جان پرور، کانِ دُرّ، درس لقمان آفتاب.

در کشایش طبع و خواهش، عدل و آرایش جهان،
فرحتِ دل، جعد حکما، تاجِ سلطان آفتاب.

از سرور انشاء، نظاره، ناظرین، باغِ بیان،
بادہ گلگون، چشمِ نرگس، گل گلستان آفتاب.

باب حکمت، آبِ دانش، تاب مضمون پر بهار،
کانِ منطق، خط صلحا، زیب دامان آفتاب.

از برائے تنگ نظران، حال قومِ تشنہ لب،
نور بینا، چشمہ فیضان، آب حیوان آفتاب.

بانوائے نغمہ "بلبل" حسن مطلب، قولِ صدق،
تاج هدهد، جان عالم، صبح خندان آفتاب.

از خیالِ لطفِ مئےِ شعر و سخن، شیرین بیان،
جام مئے نو، رزم شعراء، بزم رندان آفتاب.

در گروهِ همسران، باگوئی تحریرِ قلم،
صدر ارکان، تیز جولان، مرد میدان آفتاب.

مظهرِ عدل و سیاست، منظرِ احوال ملک،
دادگستر، کار فرمان جود احسان آفتاب.

واعظِ هر دل عزیز و ناصح مشفق شفیق،
سایۂ نور اهل ایمان، فیض یزدان آفتاب.

بر سرِ اعدائے دین، گرگ وسگ، روبه خصال،
ریگ سوزان، برق لمعان، شیر دوران آفتاب.

نزد اربابِ علوم و شهسوارانِ فنون،
هدیۂ معنی، سیر بستان، عرصۂ چوگان آفتاب.

اسم دارد با مسمّی، نور دارد در ظهور،
سعد کوکب، شمس عالم، مهر تابان آفتاب.

در فصاحت، در بلاغت، در هدایت، اهل دین،
بانگ طوطی؛ نالۂ "بلبل" باغ ایقان آفتاب.